

temp

TIDSSKRIFT FOR HISTORIE

FRA ZOOLOGISK HAVE.

H. S. Bakke
GL. KONGELIGE 1784

NR. 11 2015

temp

TIDSSKRIFT FOR HISTORIE

Udgives af:

Nyt Selskab for Historie
Institut for Kultur og Samfund
Afd. for Historie
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 5, 4
8000 Aarhus C
Tlf. +45 8716 2215
E-mail: temphist@cas.au.dk

Redaktionelle forespørgsler, indlæg og artikler til temp sendes til denne adresse.

Se i øvrigt hjemmesiden **www.temphist.dk** for forfatter- og skrivevejledning

Abonnement og løssalg bestilles på temp – tidsskrift for histories nethandelsside:
www.werkshop.dk/temp

Bestyrelse og redaktion:

Niels Brimnes (*formand og ansv. red.*)

Michael Bregnsbo (*omnibusred.*)

Nils Arne Sørensen (*temared.*)

Bertel Nygaard (*anmelderred.*)

Claus Møller Jørgensen (*anmelderred.*)

Per V. Klüver (*kasserer*)

Redaktionssekretær: Martin Friis Andersen

ABONNEMENT NR. 11-12 (2015-2016):

Standard: kr. 350,- + porto og ekspedition (trykt + e-abon)

Studende: kr. 200,- + porto og ekspedition (trykt + e-abon)

Elektronisk abonnement (e-abon): kr. 275,- + ekspedition

Institutionsabonnement (trykt + e-abon til flere IP adresser): kr. 1.500,- + porto og ekspedition

© 2015 temp – tidsskrift for historie og forfatterne

Sats, tryk og indbinding: WERKs Grafiske Hus a/s, Aarhus

ISSN: 1904-5565 temp – tidsskrift for historie

ISSN (online): 1904-9587 temp – tidsskrift for historie

Tidsskriftet støttes af Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation

Forside: Kirgisere udstillet i Zoologisk Have i København, 1900.

Fotograferet af H.I. Barby.

Billedet bringes med Zoologisk Haves tilladelse.

INDHOLDSFORTEGNELSE

ARTIKLER

John F.L. Ross

“Innumerable Others”:

Reassessing King James VI/I’s Scandinavian Sojourn 5

Camilla Schjerning

Følelsesgeografier og fællesskaber i København 1771-1800 26

Haakon A. Ikonomou

To Remember Like a Diplomat 50

Karl Christian Lammers

Tyskland efter Berlin-murens fald 1989 og den tyske forening 1990.

Et essay 79

AFSKEDSFORELÆSNING

Uffe Østergård

Danmark og EUropa 98

BILLEDE I KONTEKST

Anne Folke Henningsen

Kirgisere i Zoologisk Have 1900 127

DEBAT OG ANMELDELSER

<i>Claus Møller Jørgensen og Bertel Nygaard</i>	
The History Manifesto. Et symposium	131
<i>Helle Porsdam</i>	
Tværfaglighed, digital historie og optimisme	132
<i>Casper Sylvest</i>	
Et opråb til faget	134
<i>Mikkel Thorup</i>	
Endnu en forfaldsfortælling	137
<i>Thorkild Kjærgaard</i>	
Kassandras forbudelse	140
<i>Ulrik Langen</i>	
Andre mulige verdner	143
<i>Cecilie Felicia Stokholm Banke</i>	
Historiens nytte og unytte	146
<i>Jakob Bek-Thomsen</i>	
Det kliometriske manifest	148
<i>Bertel Nygaard</i>	
Tid for historie?.....	151
<i>Ole Knutzen</i>	
Hensigter, motiver og moral – forhandlings- og samarbejdspolitikken 1940-1943	166
<i>Simon Larsson</i>	
Historisk Tidsskrift som forskningsobjekt. Essay med anledning av ett jubileum	182

“INNUMERABLE OTHERS”:

REASSESSING KING JAMES VI/I'S SCANDINAVIAN SOJOURN¹

■ JOHN F.L. ROSS

Questions perennially shroud the wedding in 1589 of Anna, princess of Denmark, and King James VI of Scotland. Less a single event than a protracted odyssey, it was marred by the unexpected and the dramatic: plan reversals, venue changes, and extraneous incidents (unseasonal storms, freak fatalities) that were regarded even at the time as deeply portentous. In its wake came witchcraft trials, death sentences and damaged official reputations in both countries² – and in time, a marriage that lost its bearings amidst strife and disillusion. At its outset lay a confluence of actions that similarly defy simple explanation: James's sudden, late-night sailing to meet Anna, who was waylaid in Norway; their wedding in Oslo a month later; and his overwintering in Scandinavia.

Analysts have long puzzled over James's precipitate actions. The question of motive lingers without apparent resolution. Here is a case of a young Scottish king, whose position at home (much less his future on the English throne as Elizabeth I's eventual successor) was potentially threatened by treasonous intrigues,³ who suddenly sets off across treacherous seas with five stocked ships

1 The author thanks the editors and two anonymous referees for insightful comments on an earlier draft.

2 Prosecution of the ‘North Berwick coven’ implicated Scotland’s fifth Earl of Bothwell for attempted murder. Renewed witch hunts commenced in 1597 and periodically resurfaced for decades. Proximate Danish trials drew in Danish Admiral Peder Munk and Christopher Valkendorf. Thomas Riis: *Should Auld Acquaintance Be Forgot: Scottish-Danish Relations, c. 1450-1707 (I)*, Odense: Odense University Press 1988, pp. 266-69.

3 The extent of James’s vulnerability is disputed. William Patterson: *King James VI and the Reunion of Christendom*, Cambridge: CUP 1997, pp. 13-14, points to furtive communications by Catholic-sympathizing Scottish nobles with King Philip II, courting a counter-Protestant, Spanish-led incursion well after the Armada’s defeat in August 1588. Some general studies concur (e.g. P. Hume Brown: *A Short History of Scotland*, new ed. by Henry W. Meikle, Edinburgh: Oliver and Boyd 1951, p. 217), holding he was “unable to keep order in the land”. Warnings from Queen Elizabeth about plots may corroborate such views, as does James’s banning of public demonstrations during his journey. Others dispute this, e.g. Caroline Bingham: *James I of England*, London: Weidenfeld 1981, p. 113. Subsequent quiescence suggests *post-hoc* evidence of wider stability; see Jennifer M. Brown: “Scottish Politics 1567-1625”, in Alan G.R. Smith (ed.): *The Reign of James VI and I*, London: Macmillan 1973, p. 26.

to the bleakness of wintertime Norway,⁴ evidently for the sole purpose of greeting a young woman who, at any rate, would soon enough be coming to him. The voyage was physically risky, costly, hastily arranged, politically questionable and indeed unnecessary, given that the two had recently been married by proxy and were already formally united.

In fact, the journey presents a three-part puzzle: why James decided to go (rather than send Maitland of Thirlestane, his chancellor, as per the stated plan); what his precise purpose was (to ‘fetch’ Anna for their delayed Scottish wedding, or to marry *in situ*?); and why he readily scuttled the planned return to Scotland. Among other things, the episode appears seriously out of character. James was known for his retiring disposition, his excessive caution, his long-term strategizing, and his weakness for young men,⁵ a tendency apparently sustained from afar even during his post-wedding Danish layover.⁶ Yet his trip bears the hallmarks of conviction, resolution, even recklessness, including two serious breaches of royal protocol (landing unannounced on another sovereign’s territory, later trying to cross another’s without prior assent). His actions along the way speak further of unusual boldness, almost as if another person were involved.

Explanations range widely, but tend to link James’s trip with an attempted resolution of a personal crisis. Permutations on this theme include escape from suffocating court pressures, fears for the safety of his missing bride, and an urge to end the rumor-mongering about his sexual orientation and ability, or willingness, to sire a legitimate heir. Another relates to family heritage, with James, ever attendant to Stuart lore, emulating his grandfather, James V, who had sailed to France as a youngster to wed a foreign bride (Madeleine de Valois).⁷ Still another theory is that James felt honor-bound to act, having earlier pledged to the Scottish nobles he would marry within the year (1589) and thus end the tiresome, “will he or won’t he” marital speculation.

David Stevenson, author of the sole English-language monograph covering the wedding’s circumstances – but consciously sidestepping the Scandinavian con-

⁴ The initial message reaching James pronounced Norway, where Anna was stranded, as “a miserable place for victual or any good thing”; Ethel C. Williams: *Anne of Denmark*, London: Longman 1970, p. 18. His Norwegian experience included a frostbitten right index finger.

⁵ Philip Edwards: *The Making of the Modern English State, 1460-1660*, London: Palgrave 2000, p. 256; also Conrad Russell: *The Crisis of Parliaments: English History 1509-1660*, London: OUP 1977, p. 258.

⁶ In March 1590 James was busying himself with the question of (male) courtier access to his chambers; Amy L. Juhala: “Shifts and Continuities in the Scottish Royal Court, 1580-1603”, in David J. Parkinson (ed.): *James VI and I, Literature and Scotland: Tides of Change, 1567-1625*, Leuven: Peeters 2013, p. 11.

⁷ These notions are broached respectively in Bingham: *James I*, pp. 118, 145; Williams: *Anne of Denmark*, p. 18; Alan Stewart: *The Cradle King: A Life of James VI and I*, London: Chatto and Windus, p. 111; and Gordon Donaldson: *A Northern Commonwealth: Scotland and Norway*, Edinburgh: Saltire 1990, p. 131.

text – holds it was “an irrational obsession (otherwise known as love) which led him to so dangerous an act … a folly explicable only by royal infatuation”⁸ James biographer Alan Stewart attributes the king’s “fear of ridicule” stemming from his procrastination and cold feet.⁹ James himself gave colorful credence to this view, wishing “… that I be not unjustly slandered as an irresolute ass who can do nothing of himself”¹⁰

The common denominator suggests actions in the heat of the moment, a hasty crisis response to unexpected circumstances. There is indeed ample evidence of emotionally driven, reactive behavior, including pre-departure accounts of an agitated king, penning overwrought love-poems¹¹ while keeping vigil, who “could neither sleep nor rest” due to acute anxiety.¹² The resulting trip is frequently characterized as odd or even bizarre,¹³ especially given his longstanding open doubts about marrying at all, and seen against the misogynistic elements later coloring his written works *Daemologia* and, more openly, *Basilicon Doron*.

While the crisis-driven narrative may ring true, it nonetheless lacks the full ring of truth. Consigning the episode as exceptional or one-off behavior raises four problems. First, it makes James’s actions hard to measure against his overall life and reign, and does little to assess its relevance. This is a potentially serious problem given that this proved to be his one and only foreign trip (excluding England) in a reign spanning more than half a century, and moreover entailed a substantial, six-month chunk of time, which alone marks it out for scrutiny. It can also leave an erroneous impression of James as a lost and love-struck adolescent, rather than the shrewd sovereign of two decades’ standing he actually was.

Second, it presents a convenient artificiality that is hard to square with James the committed divine-righter, for whom the personal and professional were inextricably linked. The marriage itself was a state matter no less than a private one, and a negotiated affair to boot. Third, it leaves aside possible motivating factors of a proactive or forward-looking nature. And fourth, it underplays circumstances obtaining in the late 1580s, a transitional time for Scotland as well as

⁸ David Stevenson: *Scotland's Last Royal Wedding: The Marriage of James VI and Anne of Denmark*, Edinburgh: John Donald 1997, p. 28.

⁹ Stewart: *The Cradle King*, p. 111. In the backdrop was a childless Virgin Queen in London.

¹⁰ G.P.V. Akrigg (ed.): *Letters of King James VI and I*, Berkeley: University of California Press 1984, p. 100.

¹¹ James’s ‘Anna sonnets’, the first of the *Amatoria*, have been characterized as “ostensibly nuptial sonnets [that] allegorize or ‘fabularize’ the sovereign voyage” and having an ‘interpretive evasiveness’; see Sarah Dunningham: *Eros and Poetry in the Courts of Mary Queen of Scots and James VI*, London: Palgrave Macmillan 2002, pp. 83, 79.

¹² James Melville: *Memoirs*, Edinburgh 1752, p. 359.

¹³ Simon Adams twice refers to the trip as “bizarre” (“David Stevenson’s *Scotland’s Last Royal Wedding*”, *Innis Review* 49, 1997, p. 91) as does Stevenson (p. viii). Reviewing the same text, Alasdair MacDonald calls the May 1590 coronation “a bizarre ceremony” (*Tijdschrift voor Skandinavistiek*, 1998, p. 112).

James, with 1589 frequently pinpointed as a watershed year both in foreign and domestic policy. The absent-bride crisis of October 1589 poses a necessary but not sufficient condition for his going. A long-missing ingredient is a sense of wider context, while the notion that James's journey may have had political or policy significance, or such factors of possible causation, is infrequently addressed.

This article posits the trip as a window onto King James's rule, priorities and character, and argues that complex considerations touching on matters of state – domestic politics (defined broadly to cover England), trade issues and foreign policy, all with significant economic undercurrents – need factoring into the equation. Only by reconciling James VI the monarch with James the man can we see his actions as potentially revealing, rather than brushed away as inconveniently aberrant. These wider elements might point to ways out of the intellectual cul-de-sac to which this episode has long and unfortunately been consigned by dint of its seeming strangeness.

James's journey into the heart of Scandinavia in the heart of winter – a sail to Norway, overland to Oslo, then south through Bohuslän, across a geopolitically sensitive east-west Swedish corridor,¹⁴ and over the Øresund to Denmark – mixed the personal elements of a wedding journey with an attempted rebooting of his diplomatic presence on the European stage. Up until then his focus was primarily domestic. Several long-vexed issues – notably his relations with Elizabeth I, his ecumenical-cum-power struggles with the Kirk and the marital decision itself – had seen significant breakthroughs in the months just prior to his going. Much has been made of James's cultural diplomacy in Denmark in spring 1590, notably calls on Tycho Brahe on Hven and Niels Hemmingsen at Roskilde. Yet analysts have overlooked the remarkable congruence of his six-week stay at Helsingør (Elsinore), a strategic focal point for Baltic trade and the Scottish economy, and generally downplay the trip's economic underpinnings – notwithstanding the impoverishment that drove so much of his overall decision making.

While the scope of this article is wide, its aims are limited. Drawing primarily on Scottish sources, it broaches questions left hanging by the plausibility gap and extends an exploratory finger at the broader political constellation in ways that may help illuminate the episode and the decisions involved. Insofar as the whole

¹⁴ Bohuslän was Norwegian after the Kalmar Union's breakup in 1503. Amidst the subsequent era of intra-regional rivalry, geopolitical repositioning and monarchical whim, Sweden maintained a "narrow strip of land between the Danish and Norwegian coastal provinces" that was "her only contact with the North Sea" (Ingvar Andersson: *A History of Sweden*, trans. Caroline Hannay, London: Weidenfeld and Nicolson 1956, pp. 143-46, 161). This corridor was jealously guarded and often disputed. At least twice – in 1570 through the Treaty of Stettin, and in the 1612 Peace of Knäred – Sweden had to pay Denmark heavily to redeem the sea outlet and fortifications at Ålvborg, near Gothenburg. Along with Skåne (including Halland and Blekinge), Bornholm and Trøndelag, Bohuslän was later (1658) ceded to Sweden via the Roskilde Treaty.

affair has drawn sparse Scandinavian interest, European historians might find fruitful elements looking through the opposite lens. For the marriage was a focal point of a broader *rapprochement* linking the Scottish and Danish courts, a match that both, for quite separate reasons, had actively sought.

More specifically, it posits the trip as a reputation-building exercise: a calculated risk serious enough to be worth taking only if it held out the prospect of substantial and long-term political and status enhancement, for James personally, his court, and Scotland. And for this its particular timing becomes a critical consideration. Developments in 1588-89 had established for him a stronger, more independent base, from which a bold move of some kind had suddenly become more possible, more likely, more appealing and potentially more impactful than perhaps at any other time in his Scottish reign.

A central but rarely posed question is whether James went with the aim of ushering Anna back to wed in Scotland (the ‘fetch’ hypothesis) as long planned, or went with the expectation of marrying abroad. Analysts tend, unhelpfully, to muddle the distinction.¹⁵ But if, as is contended here, the latter was the case – that he traveled intending to marry and linger abroad, in apparent contravention of his recent dowry agreement with the Danish crown¹⁶ – then we must assume his trip involved an element of strategizing, forward planning and diplomatic sleight of hand. This reinforces the need to survey wider elements bearing on the role and person of James, particularly those that suggested opportunities, alongside the obvious risks, in setting out blindly to the wintry north.

MYSTERY ON PAPER

Part of the trip’s lingering mystery derives from James’s personal testament, ostensibly setting out his rationale for going.¹⁷ The lengthy letter, which he placed in the Privy Council Registry to be unveiled after his departure, appears soul-baring in its honesty, but also curiously incomplete. It strikes a defiant yet poignant note, underscoring personal travails like chronic solitude, his lack of a partner and a desire to silence his critics, without so much as mentioning Anna or love – notwithstanding the wistful letters and love-poems he was dashing off to her in

¹⁵ Meikle, for example, says James “went to rendezvous with his bride” (“A Meddlesome Princess: Anne of Denmark in Scottish Court Politics, 1589-1603”, in Julian Goodare and Michael Lynch (ed.): *The Reign of James VI*, East Linton: Tuckwell Press 2000, p. 128), Caroline Bingham that he went “to bring her home” (*The Stewart Kingdom of Scotland 1371-1603*, London 1974), p. 245, and Roger Mason that he went to “fetch his bride in person” (“Renaissance and Reformation”, in Jenny Wormold (ed.): *Scotland: A History*, Oxford: OUP, 2005, p. 140).

¹⁶ Under the dowry terms the Danes were responsible for the civil, proxy ceremony while the Scots would handle the subsequent religious service, presumably on home soil.

¹⁷ Akrigg (ed.): *Letters*, pp. 97-100.

those same weeks.¹⁸ “The reasons were that I was alone, without father or mother, brother or sister”, he wrote. “My nakedness made me weak and my enemies strong”. The intent to elicit public sympathy while diverting criticism was plain.

More specifically to our purposes, his ‘confessional’ also alluded to “these reasons and innumerable others, hourly objected”, factors pressing on him that he (typically) left unexplained. Further, it set out a trip timetable that was cryptically nuanced and which he later flouted;¹⁹ and it referred to his decision to “hasten the treaty of my marriage”, without specifying which one he meant (proxy or religious) – a notable lapse, given that he was then between the two events. He also claimed that his going was a sudden, impetuous decision (“I, upon the instant, yea very moment, resolved”) even while leaving detailed instructions for running Scotland in his absence.²⁰ Despite feverish speculation beforehand, he never fully revealed his intentions for a foreign wedding, much less a five-month European honeymoon.²¹ Yet that is what happened, so he evidently changed his mind at some point (and subsequently that of Anna and her handlers). It behooves us to ask why, considering the massive royal wedding then being actively orchestrated – and heavily taxed – for Edinburgh,²² and given his halfway, “formally but not fully married” status as of August 1589.

He also acknowledged that his trip went against character (“I am known … not to be intemperately rash”). It thus requires a leap of logic to accept that his actions – the surreptitious preparations, the late-night departure, the shotgun wedding in remote foreign territory – reflected spontaneous choices and ‘snap decisions’. Too much remains unexplained by such alleged dramatics; too much was at stake. At the time of going he was not just 23 – already rather ripe for royal betrothals – but (in Akrigg’s phrase) an ‘old young man’²³ and crowned head of an unruly and impoverished kingdom; no rowdy princeling on gap year he.

His trip undoubtedly reflected a confluence of factors befitting a complex character. James VI/I has been called “one of the most complicated neurotics ever

¹⁸ The best-known being “A complaint against the contrary Wyndes that hindered the Queene to com to Scotland from Denmarke”, in Neil Rhodes, Jenniffer Richards and Joseph Marshall (ed.): *King James VI and I: Selected Writings*, Archgate: Aldershot 2003, pp. 121-22.

¹⁹ His trip “shall be, God willing, within the space of 20 days, wind and weather serving”, two caveats adroitly distilled into one phrase.

²⁰ Akrigg (ed.): *Letters*, p. 98. The Duke of Lennox was to run the Privy Council, with Bothwell seconded and Robert Bruce, a Kirk notable, as overseer. Tertiary roles were also specified.

²¹ James apparently informed the Privy Council on 17 October, two days before his planned 19 October departure that was delayed for three days by storms; Stevenson: *Scotland's Last*, p. 30.

²² Michael Lynch: “Court Ceremony and Ritual During the Personal Reign of James VI”, in Julian Goodare and Michael Lynch (ed.): *The Reign of James VI*, East Linton: Tuckwell Press 2000, p. 88; Clara and Hardy Steeholm: *James I of England: The Wisest Fool in Christendom*, London: Michael Joseph 1938, pp. 115-16.

²³ Akrigg (ed.): *Letters*, p. 8.

to sit on the English or Scottish thrones" and "one of the most secret princes of the world".²⁴ Prominent writers have underscored the paradox of his birth; even in death he was cryptic.²⁵ His hatred of violence and love of the hunt is one of many apparent contradictions. He was also a prolifically agile writer, gifted linguist and occasional poet, arguably the most literate of all British monarchs, a Shakespearean contemporary who presided over the immense King James Bible project.²⁶ A subtle and at times coldly strategic thinker whose overweening ambition was the English throne, he was eminently capable of juggling multiple concerns and obligations. He also had a record of leaving his subjects guessing his motives.²⁷ Sheer intellectual curiosity, an abundant and lifelong Jamesian trait, is oddly absent from most assessments of his journey.

James was scarcely a naïf. Crowned at 13 months, he had witnessed ceaseless royal intrigue including, at five, the murder of his grandfather the Earl of Lennox, later escaping a lengthy kidnapping ordeal (the Ruthven raids). He had been brought up, isolated in Stirling Castle, to be dubious of women as "a dangerous and distrustful phenomenon".²⁸ James (along with many others) evidently regarded the question of an heir from a fundamentally political point of view, as a link in his wider calculations.²⁹ Fast-spreading but ultimately false rumors, in March 1590, of an Anna pregnancy well indicated the wider interest (and accompanying pressures) attaching to this question.³⁰ Whatever his convoluted personal motivations, these need to be slotted into the broader narrative of his reign.

Despite a fount of Stuart-age studies, multiple lacunae continue to mark research into the Jacobean period. Goodare and Lynch cite a "black hole in our knowledge" of James's middle Scottish phase, notably 1585-89.³¹ Post-1560 Scottish foreign policy has drawn scant attention despite the looming importance of the English accession.³² Anna's role is particularly neglected,³³ with sourcing often reliant on Ethel Williams's 1970 biography. Assessments have been marred by

24 Akrigg: "Introduction", p. 3; Bingham: *James VI*, p. 152.

25 George Trevelyan called James "the comic offspring of [a] tragic union" (*A Shortened History of England*, London: Pelican 1970, pp. 277-78. A 19th century search for his Westminster Abbey grave, which had gone oddly unrecorded, found it in the tomb of Henry VII (Antonia Fraser: *Mary, Queen of Scots*, London: Panther 1971, p. 650).

26 Rhodes et. al.: "Introduction", pp. 1-4.

27 Jane E.A. Dawson: *Scotland Re-Formed, 1488-1587*, Edinburgh: Edinburgh University Press 2007.

28 Stevenson: *Scotland's Last*, p. 13.

29 James saw a dynastic heir as "a move on the chessboard of politics" (David Mathew: *James I*, London: Eyre & Spottiswoode 1967, p. 44).

30 Stewart: *The Cradle King*, p. 117.

31 Julian Goodare and Michael Lynch: "James VI: Universal King?", in Goodare and Lynch (ed.): *The Reign of James VI*, East Linton: Tuckwell 2000, pp. 10-11.

32 Keith Brown: "Early Modern Scottish History: A Survey", *The Scottish Historical Review* suppl. 234, 2013, pp. 7, 9-10, 23.

33 Meikle: "A Meddlesome", p. 126.

innuendo or invective ('frivolous' and even 'stupid' have been employed by mainstream historians), while Anna's patronage of the arts is often passed off as infatuation with dancing and jewelry.³⁴ Research by Maureen Meikle has assigned Anna a significant if meddlesome role in Scottish court politics,³⁵ and her headstrong nature was underscored later (ca. 1599) by her conversion to Catholicism. Her overall impact remains contentious but far from negligible.

The wedding(s) itself has drawn "surprisingly little interest" from biographers,³⁶ flummoxed perhaps by the fragmentary record and the story's inherent oddity. The event has left a faint and occasionally errant footprint in histories of Oslo and Norway.³⁷ Stephenson's monograph, featuring Peter Graves's translation of a contemporaneous Danish account that was first published in 1852,³⁸ resolved some contentious details, such as the ceremony's location³⁹ and relevant dates.⁴⁰ It did less to counter a certain prejudicial overhang in British historiography, including erroneous impressions of a dissolute Danish royal family rather than the powerfully competent purveyors of great-power politics who wielded political primacy in Scandinavia.⁴¹ James's own correspondence can leave an impression of a sybaritic, alcohol-besotted interlude, rather than one that stood to strengthen his, and Scotland's, cultural, dynastic, and potentially economic and political standing. Another reason for the analytical caution, or subject-avoid-

³⁴ Akrigg: "Introduction", p. 19; Alan G.R. Smith: *The Reign of James VI and I*, London: Macmillan 1973, p. 3; Meikle: 'A Meddlesome', pp. 126-7. Through patronage of Iingo Jones, an impresario with links in both countries, Anne introduced the allegorical, Jacobean masque-based Italian performance art into court life; Lawrence Stone: *The Crisis of the Aristocracy 1558-1641*, Oxford: Clarendon 1965, p. 709.

³⁵ Meikle: "A Meddlesome", pp. 126-140.

³⁶ Stevenson: *Scotland's Last*, p. vii.

³⁷ An otherwise authoritative compendium dates the wedding 19 November and gives Anna's original departure city as Oslo not Copenhagen; N.P. Thuesen: *Historien om Oslo: år for år*, Oslo 2010, p. 93. The 15-volume *Norges Historie* (Bind 6 av Rolf Fladby, Oslo: J.W. Cappelens Forlag 1977, p. 315) more correctly calls it the (royal) marriage of Norway's century.

³⁸ "The Danish Account of the Marriage", translated by Peter Graves, in Stevenson: *Scotland's Last*, pp. 79-122. According to Stevenson, the Danish account was found in the 18th century in Oslo and published by P.A. Munch in 1852, based on an 18th century copy in Ledreborg.

³⁹ Many sources (Bryan Bevan: *King James VI and I*. London: Rubicon Press 1996, p. 42; Williams: *Anne of Denmark*, p. 18; Bingham: *James VI*, pp. 121-22) have put the venue as St. Halvard's Cathedral, long connected by walkway to the actual venue, the Old Bishop's Palace ('Kristen Mule's House', later the Ladegård).

⁴⁰ In the late 16th and early 17th centuries Britain adhered to the Julian calendar, while most of Europe had switched to the Gregorian, ten days ahead. Patterson: *King James VI*, p. xv.

⁴¹ Stevenson: *Scotland's Last*, p. 17, cites the common (non-Danish) view that heavy drink shortened the life of Anna's father, King Frederick II. Recent research however proposes lung ailments as the main factor behind James's father-in-law's death in 1588 (c.f. Pouls Grind-Hansen: *Frederik II: Danmarks Renæssancekonge*, Copenhagen: Gyldendal 2013, 301-04). The author is indebted to both reviewers on this point. James himself noted, in a letter (19 Feb.) to Bruce, the need "to keep decorum to, coming out of so drinking a country as this" (Akrigg (ed.); *Letters*, p. 104).

ance, may be that the trip's readily romanticized elements fit awkwardly with the sober preoccupations of social science.

THE BACKGROUND

The James-Anna union slots into an Anglo-Nordic nexus with deep roots in early Norse raids, the *Danelag* and King Cnut. These were later strengthened by instruments of statecraft as well as through organic ties of migratory settlement and trade. No less than five different figures from the 13th to 18th centuries attained dynastic supremacy in royal houses across the North Sea.⁴² England's Stuart Age, which transplanted Scottish royalty to London, united the two crowns and gave birth to Britain, was actually bookended by Danish royal consorts.⁴³ Each contained elements of political association and broached lingering territorial issues related to the Shetlands and Orkneys island groups, lost to Scotland in 1469 via an unredeemed dowry.⁴⁴ Yet all yielded little of substance, apart from highlighting ancestral ties.⁴⁵

The marriage was nearly a decade in the making, with feelers put out as early as 1582. A renewed Danish overture to Scotland, in 1585, hinged partly on winning back the Shetlands and Orkneys, though some doubt this was King Frederick's sole purpose.⁴⁶ Another latent Danish aim may have been to strengthen influence in England – a far bigger prize – by way of James and Scotland. Intense 16th century rivalries with Sweden, punctuated by the bloody Northern Seven Years' War (1563-70), also strongly suggest intra-Scandinavian rivalry as a key – particularly as Swedish King Erik XIV, in mid-century, had assiduously courted England's Elizabeth I for marriage. An efficient Danish diplomatic network would certainly have known of James's position as her putative successor. Both sides recognized the value of a Protestant alliance, even though Norway-Denmark's Reformation was both earlier (1537 vs. 1560) and more decisive than in Britain.⁴⁷

42 Anna's predecessors included Margaret of Scotland, who married Erik II, king of Norway, in 1281 to patch up Scots-Norwegian relations; their daughter Margaret, "Maid of Norway", presumptive queen of Scotland only to die, aged seven, while en route; and Margaret of Denmark, who married James III and became queen of Scotland in 1469.

43 Anna became England's queen consort in 1603, while a century later another Queen Anne, married to Jørgen (George) of Denmark, ushered in the Hanoverian line.

44 In 1468 Denmark's King Christian I pledged the Orkneys as dowry security for his daughter Margaret. As it was never paid the islands were thus 'pawned' to Scotland, and quickly assimilated; See W.P.I. Thomson: *The New History of Orkney*, Edinburgh: Birlin 2008, p. 189. The Scots hoped for acknowledgement of the status quo, the Danes latching onto hopes of their redemption. For background see I. Steinar: "The Scottish-Norwegian Border in the Middle Ages", in A. Wolf (ed.): *Scandinavia-Scotland-Twenty Years After*, St Andrews 2009, p. 22.

45 Anna's coronation processional juxtaposed images of heraldry, "tracing the consanguinity" of the two royal houses since Margaret and James III in 1469; Lynch: "Court Ceremony", pp. 86-7.

46 Adams: "David Stevenson's", p. 91.

47 In Britain the 'Long Reformation' suggested bottom-up as well as top-down processes; Karen Bowie: "Cultural, British and Global Themes in the History of Early Medieval Scotland", *The Scottish Historical Review* suppl. no. 234, 2013, p. 40.

Early Scottish overtures to Spain and, subsequently, to Huguenot France and Catherine, daughter of Henry II of Navarre (and Elizabeth I's preferred solution) were cast aside in favor of Lutheran Denmark. The Danes also offered physical proximity, substantial north European influence,⁴⁸ and a significant if imprecise source of outside wealth. Briefly, it also offered choice and fecundity; Anna and her sister Elisabeth were both, unlike Catherine, younger than James.

Only in early 1589 did James feel compelled to decide – after, it is said, 15 days of seclusion and prayer. A shadowy figure and probable Danish spy, William Stewart, instrumentally secured the decision. Even then, preparations dragged. In mid-June a convoy, led by George Keith, the fifth Earl Marischal, finally left for Copenhagen to negotiate the marriage terms. The possibility of failure, and uncertainty over Queen Elizabeth's attitude, could explain why James continued to cultivate the Navarre option until late in the day.

The negotiations commenced with extravagant Scottish demands that were immediately whittled down. These included a dowry of 250,000 daler; reciprocal freedoms for Scots in Denmark and vice versa; exemption from Danish customs duties by Scots trading ships; standing promises of military aid to Scotland if circumstances required (at Danish expense); renunciation of claims over the Orkneys while either king was alive; and a mutual promise of anti-Catholic alliance should either country be threatened.⁴⁹ Some of this built on previous mutually agreed rights in trade and asylum.

The Danes' counteroffer was just 75,000 daler⁵⁰ and broader political overtures were cut off citing the ongoing regency and matters "customary since ancient times". In return they requested properties worth double the dowry's valuation (thus 150,000 daler), along with rights of religious leeway and nullification.⁵¹ By August "a marriage has been arranged" in broad conformity with Danish wishes. At the Kronborg ceremony Marischal, representing James, presented Anna with jewels and symbolically entered the bed-chamber. The property agreement, giving her Linlithgow palace, Falkland castle, and one-third of his Scottish properties, however remained a point of contention (as James resisted putting a monetary amount on the last-mentioned), and in Oslo he was also to stump up an additional 'morning gift', the Lordship of Dunfermline, partly in response to Danish insistence that the property matter be clarified in Norway.⁵²

⁴⁸ Danish territory then included Norway, southern Sweden (excepting the corridor) and northern Germany. On the latter's importance, see Patterson: *King James VI*, p. 90.

⁴⁹ "The Danish", pp. 79-80.

⁵⁰ This was equivalent to 100,000 guilder or a barrel of gold.

⁵¹ "The Danish", pp. 82-3.

⁵² Stevenson: *Scotland's Last*, p. 37; R.S. Brydon: *The Finances of James VI, 1567-1603*, University of Edinburgh, PhD Dissertation, 1925, p. 60.

THE TRIP IN BRIEF

The trip's outline has been described elsewhere.⁵³ Anna, departing on 5 September aboard the *Gideon*, ran into unseasonable storms. Springing leaks, the 16-ship convoy was blown back, beached at Gammel Sellohe in Norway, patched up and tried again. Several ships (including hers) sprang more leaks, and the effort was abandoned at Flekkerø around 1 October. A shaken Anna was advised to return to Denmark, by land. Meanwhile James got word of her travails while at Craigmillar Castle, penned agonized verse and called for a public fast for her safe deliverance. Around 10 October he received definite word that she was in Norway. His chancellor, Maitland, was engaged to go intercept them. James at some point decided (or was convinced) to go along, leaving his plans vague, and the flotilla left late on 22 October.⁵⁴

He landed (29 October)⁵⁵ in Flekkerø, overnighting at the same farmhouse where Anna had stayed a month earlier. His party traveled to Oslo via Tønsberg, covering 200 miles (ca. 300 kilometers) in two weeks. The two finally met on 19 November at the Old Bishop's Palace, James marching in with muddy boots and attempting to kiss Anna in the Scottish way. After initial confusion they apparently bonded, held a longer session the following day, and arranged a wedding for the 23rd in the same venue. A simple service, in French, was led by Scots chaplain David Lindsay, and after a modest reception (probably at Akershus fortress, 2 km across Bjørvik fjord), the couple remained in Oslo for a month.

The original plan had James returning forthwith to Scotland. Two things appear to have changed his mind: Anna's traumatic earlier voyage and the caution of advisors in both courts. By now if not before, James was determined to stay on.⁵⁶ Meanwhile Queen Sophia had proffered an invitation, and on 22 December the couple left for Denmark. A series of delays, due to weather and Anna's illness, were complicated by miscommunications that left Sweden's King Johan III uninformed about their plan to cross the Swedish corridor. James personally broke the week-long impasse by dispatching an envoy, Captain Murray, to obtain safe passage, averting a diplomatic row.⁵⁷ They arrived, on 21 January to a blaze of fanfare, in Helsingør, where they were based until early March. Travels ultimately took them to Copenhagen. In late April they attended the marriage of Elisabeth, Anna's sister, to the Duke of Brunswick before setting sail, meeting storms of less-

⁵³ Sources include Bingham: *James VI*, pp. 112-26; Williams: *Anne of Denmark*, pp. 11-25; Antonia Fraser: *King James VI of Scotland, I of England*, London: Weidenfeld and Nicolson 1974, pp. 51-5; Steeholm: *James I*, pp. 104-31; Stewart: *The Cradle King*, pp. 105-23; Akrigg (ed.): *Letters*, pp. 94-102; and Stevenson: *Scotland's Last; "The Danish"*, pp. 86-99.

⁵⁴ "Little by little ... his Majesty was moved to take the voyage himself"; Melville: *Memoirs*, p. 361. ⁵⁵ "The Danish" (p. 90) indicates 3 November.

⁵⁶ Melville's account says "he could not be persuaded to return to Scotland" (*Memoirs*, p. 362).

⁵⁷ Mentioned briefly in the *Danish Account* (p. 97), the Bohus incident is discussed in Stevenson: *Scotland's Last*, pp. 41-3.

er intensity, arriving with due pomp in Scotland, where an elaborate coronation took place on 17 May.

A DOMESTIC TURNING POINT

James was long preoccupied with his position at home. Shoring it up was a delicate, continual process complicated by his youth, absence of a nuclear family and his shaky political relations, not just across the border with Elizabeth I but with power rivals in the Kirk – some of whom presumed to represent highest temporal authority – and the gentrified, noisily assertive Scottish nobility. The four-estate Parliament was an active deliberative body and decidedly no direct instrument of the crown.⁵⁸

Amidst this uncertain matrix came a breakthrough via an alliance with Presbyterians in 1589, which addressed his reign's most intractable political problem and turned them, especially the poet Andrew Melville, from opposition to establishment figures.⁵⁹ This agreement bolstered a tenuous peace James had managed, against great odds, by the late 1580s,⁶⁰ although it is sometimes interpreted narrowly as reduced tensions.⁶¹ As a watershed it remains tarnished by its temporariness and abrupt termination in 1596. James nonetheless had proved skillful and “more and more in control of his turbulent kingdom”.⁶² The stumbling-block posed by his long-unresolved marital status, in contrast, required decisiveness of a personal nature.

A related process was the cultural awakening and post-Reformation nation-building then underway.⁶³ This process was heralded in a seminal 1582 text (*Rerum Scoticarum Historia*) by George Buchanan, James's influential first tutor (and proponent of elective monarchy). Radical politics aside, this work came to signify a 'self-fashioning' for Scotland while serving up cultural reassurance for a country and people facing an uncertain, post-Elizabethan future.⁶⁴ This cultural flowering, embracing poetry, art and mapmaking, had heady, messianic overtones

58 Alan R. MacDonald: “Deliberative Processes in Parliament c. 1567-1639: Multicameralism and the Lords of the Articles”, *The Scottish Historical Review* 131, 2002, p. 45.

59 Paul J. McGinnis and Arthur H. Williamson: “Politics, Prophecy, Poetry: The Melvillian Moment, 1589-96, and its Aftermath”, *The Scottish Historical Review* 227, 2010, p. 11.

60 “James... made a unique contribution to the growth of order”; Gordon Donaldson: *Scotland: The Shaping of a Nation*, Newton Abbot: David and Charles 1980, p. 80.

61 Goodare cites a “temporary political consensus – or perhaps a lull in the intensity of factual conflict [in Scotland]”; “Scottish Politics in the Reign of James VI”, in Julian Goodare and Michael Lynch (ed.): *The Reign of James VI*, East Linton: Tuckwell Press 2000, p. 38.

62 Akrigg: “Introduction”, p. 8.

63 Scotland’s Renaissance “... transformed the manners and mores of the landed elite” through humanist education; Mason: “Renaissance”, p. 141.

64 Roger A. Mason: ‘Certeine Matters Concerning the Realm of Scotland: George Buchanan and the Scottish Self-Fashioning at the Union of the Crowns’, *The Scottish Historical Review* 233, 2013, pp. 61-2.

that “fueled hope, expanded vision and made Scotland integral to the crusade for world reform, perhaps its new and decisive launching pad” by decade’s end.⁶⁵ The ecumenical universalism of James’s later worldview found roots in such theoretical agitation.

Cultural self-awareness thus became linked to developments exogenous to the Scottish realm, and was more grounded than fringe notions of a Protestant apocalyptic. Politically, James’s engineered order at home was linked, in one view, to an educational propensity, a pedantic eagerness “to teach his Scottish subjects [and] raise their standards to those of ‘other well governed commonwealths’”.⁶⁶ Joining with the established Danish crown was one obvious manifestation.⁶⁷ James during his trip proved an assiduous student of the Danish monarchy, which he admired for its ability to manage the aristocracy. Earlier correspondence between Buchanan and Brahe (acknowledged by James on his day-trip to Hven)⁶⁸ showed these cultural networks ran far deeper than royal ties alone, and included prominent thinkers like Niels Krag, Peter Young and Nicholaus Theophilus.⁶⁹ Intellectual contact between the two countries peaked during Christian IV’s regency (1588-96).⁷⁰

A third contextual element involved the prospect of union with England, heralded since James IV and Margaret Tudor’s marriage in 1503, but left hanging by Elizabeth’s refusal to name a successor. Since the 1586 Treaty of Berwick, the widespread but unspoken assumption marked James as heir apparent. This remained the case through the traumas that saw Elizabeth condemn and execute Mary Queen of Scots, James’s mother, in early 1587, over his muted protests. James’s path was then clearer yet still narrow, between keeping her confidence and asserting independence. James’s opting for a Danish union, nudged by his court, helped to distance him from Elizabeth without sowing rancor. The marriage deal, to which she latterly assented, potently demonstrated his enhanced sense of autonomy.

THE QUESTION OF FINANCE

The parlous state of court and Scottish finances was an irritating (and partly self-generated) constant in James’s reign, and underlay virtually all his policy initiatives, though it has generated few targeted studies.⁷¹ While often attributed to

65 McGinnis and Williamson: “Politics”, p. 11; Mason: “Certeine Matters”, p. 57.

66 Donaldson: *Scotland*, p. 80.

67 Mason: “Renaissance”, p. 140.

68 Stewart: *The Cradle King*, p. 115. James had broken with Buchanan over divine right.

69 Riis: *Should Auld*, pp. 124-29.

70 Riis: *Should Auld*, p. 137.

71 An exception is S.G.E. Lythe: *The Economy of Scotland in its European Setting, 1550-1625*, Edinburgh: Oliver & Boyd, 1960.

Anna, a foreign consort anxious to impress,⁷² it was a preexisting if hard-to-determine reality. Two elements came to characterize it. One was the emergence, under James, of major taxation in peacetime.⁷³ Another was a shaky dependency on Elizabethan goodwill, in the form of payments from London starting in 1586. As Goodare has shown, this was no annual allowance, as commonly assumed, but an intentionally irregular series of payments that accounted for roughly a fifth of James's income.⁷⁴

The pecuniary imperatives of James's six-month trip reflected the fundamentally economic driving force behind the marital agreement itself. In spring 1589 local politics were animated by feared economic consequences if the proposed Danish marriage fell through. A turning point came in late May, via threats from the burghs brought against James's chancellor, Maitland, for allegedly trying to scuttle the Danish marriage.⁷⁵ This event seems to have catalyzed efforts to finalize the union.⁷⁶

The subsequent dowry to-and-fro, negotiated in Copenhagen, laid bare Scotland's poor economic state, where revenue-raising was a chronically tough task.⁷⁷ A convention of Scottish estates in April 1588 had voted a special marriage levy (100,000 pounds), topped up in August 1589 by a 20,000-pound loan from the burghs.⁷⁸ Despite this, wedding preparations were running far behind. James had had to "beg and even threaten the landed men of Scotland to supply victuals and furnishing",⁷⁹ yet supplies were awaiting delivery, while castle upgrading was short of hopes. Queen Elizabeth donated 2,000 pounds' worth of silver – but held back her formal approval of the match until September, when it was a *fait accompli*.

The high spirits briefly sparked by the marital pact, dampened by the wedding disarray, were dashed by late September 1589 as James got word, via Lord Dingwall, of Anna's seaborne dramas. In straitened circumstances, setting off to

⁷² In the mid-1590s James was forced into an internal audit (by the 'Octavians') which he subsequently undermined; Juhala: "Shifts and Continuities", pp. 10-11.

⁷³ Michael Lynch: *Scotland: A New History*, London: Century 1991, p. 236.

⁷⁴ Julian Goodare: "James VI's English Subsidy", in J. Goodare and M. Lynch (ed.): *The Reign of James VI*, East Linton: Tuckwell Press 2000), believes the sums were varied to sow uncertainty, enabling Elizabeth "to buy him cheap" (p. 125). James received about 3,000 English pounds per year or roughly 30,000 Scots.

⁷⁵ That day burgesses and officials cornered Thirlestane in his chambers, apparently threatening death if the Danish marriage was scuttled; Stewart: *The Cradle King*, p. 107; Stevenson: *Scotland's Last*, p. 15. James later also blamed Thirlestane, along with "others of his council as had plainly voted against the said marriage"; James Melville: *Memoirs*, Edinburgh 1752, p. 359.

⁷⁶ A day before the May 28 riot, Marischal had dismissed his two ships readied to sail for Denmark, ironically just as a Danish envoy was arriving to ascertain the delay. These were hastily reassembled and departed three weeks later.

⁷⁷ Bowie: "Cultural, British", p. 41.

⁷⁸ Lynch: "Court Ceremony", pp. 86-7.

⁷⁹ Meikle: "A Meddlesome", p. 129.

intercept Anna makes far more sense if it accompanied expectations that the actual wedding could take place abroad, and seen done on his own initiative. Stevenson plausibly suggests that James had this eventuality in mind, along with associated cost savings.⁸⁰ Brydon attributed James's anxiety to go and stay away to his being "very clearly ashamed of his poverty"⁸¹ suggesting a touchiness to his penury. By now he would have heard of elaborate preparations in Copenhagen, including 300 seamstresses sewing the wedding gown.

Edinburgh also awaited two other, extravagant related events – a royal entry combined with a coronation, not seen there since 1503, and a prospective baptism of a putative heir to James – both of which would require funding. James had showed himself to be an agile gift-switcher regarding Elizabethan largesse,⁸² but this was a poor substitute for true economies. Those (coronation) plans, it later happened, were delayed, underfunded and criticized by some nobles as chaotic.⁸³

Scotland's domestic economy was marked by structural impediments including sectoral rigidity, rudimentary technology and lack of risk capital – in Trevelyan's arched phrase "a land of feudal anarchy" untouched by Europe's pre-industrial craft guilds.⁸⁴ Heavily rural-based, it was also dominated by monopolies distributed from the crown. Post-civil war, growth remained sluggish, with a growing urban underclass. These socio-economic woes were exacerbated by currency debasements (under royal fiat), and lost income due to secularization of church lands.⁸⁵ Even needed basics like salt were sold abroad. A "serious subsistence crisis" of unseasonable cold and agricultural shortfalls, of famine and plague,⁸⁶ punctuated a scenario both intractable and dismal.

James did enjoy a temporary reprieve that may have induced a fleetingly personal relief. Goodare's analysis indicates 1589 as an unusually flush year – partly in thanks for James's support for fending off the Armada – with Elizabeth mak-

80 "Did they [the Danish council] suspect that one of his motives for coming had been to avoid paying for his own marriage? If so, it is possible that they were right"; Stevenson: *Scotland's Last*, p. 36.

81 Brydon: *The Finances*, pp. 64, 66-7. The tax monies paid for basic palace refurbishment and repair, mostly while he was away in Scandinavia.

82 Before leaving Oslo (22 December) James gave Bishop Jens Nilssøn two gilded silver plates supplied by Elizabeth. Steen Brahe, Axel Gyldenstierne and Maitland were other beneficiaries; Stevenson: *Scotland's Last*, p. 39. Earlier, Elizabethan funds had paid for Marischal's trip to negotiate the dowry. Her dismay over such practices reinforced a desire to monitor how her subsidies were spent; see Goodare: "James VI's English Subsidy", p. 121.

83 Upon arrival in Scotland, Anna laid up at King's Wark in Leith for five days while Holyrood Palace was fitted out; the Danes supplied the royal carriage as none was available in Scotland. Lynch: 'Court Ceremony', pp. 83-4, 87.

84 Trevelyan: *A Shortened*, 238.

85 Dawson: *Scotland Re-Formed*, pp. 287-91; Lythe: *The Economy*, p. 188; S.G.E. Lythe: "The Economy of Scotland under James VI and I", in Alan G.R. Smith (ed.): *The Reign of James VI and I*, London: Macmillan 1973, pp. 67-9.

86 Dawson: *Scotland Re-Formed*, pp. 322-23.

ing two separate payments to James, 3,000 English pounds in May and again in September,⁸⁷ apart from the 2,000-pound wedding gift. This minor windfall, set against Scotland's chronic economic weakness and mismanaged wedding-tax hikes, gives a nuanced picture of his pecuniary circumstances that could help explain his alacrity in exiting Scotland in October 1589.

Evidence that James promised Dunfermline Abbey to Anna at their first or second meeting at Mule's house also strengthens arguments for prior intent based on economic consideration.⁸⁸ James's initially large supporting cast in Oslo was cut sharply back after the wedding, leaving a retinue of 40-50.⁸⁹ Niggling financial issues cropped up frequently during his months abroad and animated his chief advisors.⁹⁰ Pressure abated in February 1590 when Queen Sophia gave James 20,000 pounds Scots additional to the dowry, presumably to cover his expenses in Denmark.

FOREIGN AND TRADE ISSUES

External relations had likewise reached a turning point in 1589. Scottish foreign policy under James is generally regarded as low priority,⁹¹ and like finance has been studied intermittently. One reason is surely James's aversion to the military adventurism otherwise fundamental to post-Reformation European politics; another is Scotland's uncertain status as an English client-state. James's few initiatives proved ill-conceived. In keeping with the 'Auld Alliance', France was an early focal point, having produced an influential advisor and his first intimate, Esmé Stuart; James's first language was in fact French.⁹² Yet the link was attenuating by a passing generation (his mother Mary had briefly been queen of France) and the confessional fracture of the Reformation.⁹³

James, a staunch Calvinist, curried favor with France, Philip II's Spain, and the Pope, all in vain hopes of financial reward for showing leniency toward Catholics. James's foreign policy has been directly attributed to the crown's extreme poverty.⁹⁴ Post-Armada, his fumbling efforts to play England and France against each other similarly came to naught; Elizabeth retained Henry of Navarre, now king

⁸⁷ Goodare: "James VI's English Subsidy", pp. 114-15.

⁸⁸ Steeholm: *James I*, p. 122; Meikle: "A Meddlesome", p. 130; Stevenson: *Scotland's Last*, p. 36.

⁸⁹ Stevenson: *Scotland's Last*, p. 38.

⁹⁰ Maitland, dependent on royal favor, had advocated a quick return to Scotland, James at first leaned toward a low-key stayover in Oslo; Stevenson: *Scotland's Last*, pp. 36-9. Uncertain burden-sharing along with anticipated costs complicated matters; Melville (*Memoirs*, p. 363) mentions "their continual janglings, strife, pride and partialities" that produced two hostile factions while in Denmark.

⁹¹ Mathew: *James I*, p. 6.

⁹² Bingham: *James VI*, p. 41. He wrote to Anna in French, the language of their wedding service.

⁹³ Mathew: *James I*, pp. 1-4.

⁹⁴ Brydon: *The Finances*, p. 186.

of France, as an ally. Imperial Spain agitated learned debate in Scotland and later figured hugely in James's foreign overtures, yet like France, he never set foot there. Franco-Spanish rivalry nonetheless promoted English-Scottish rapprochement and paved the way for James's later assumption of the combined throne.⁹⁵

Pursuit of the Danish link had similar pecuniary basis but held wider importance for Scotland, in two respects. One was agitation by merchants to secure stronger access to Baltic trade routes, making it an economic question for Scotland and not just a matter of crown finance. A second involved James's dreams of a unified Christian community, in which Lutheranism would represent an important ecumenical link. Moreover both the trade and cultural/religious strands were amenable to personal interventions. By putting a personal stamp on the Danish link, James could further distance himself from Elizabeth who, despite endless European power machinations, never left English soil. After his return, James attempted to capitalize on his links with Christian IV to push his European peace project, with limited success.⁹⁶

The foreign backdrop assumes added significance when coupled with Scottish trade policy that was rapidly reorienting toward the Baltic. Reliance on foreign trade created a vulnerability bordering on dependence on developments as far afield as Danzig and La Rochelle,⁹⁷ though it sustained Borders ports like Berwick-upon-Tweed. Domestically, the Convention of the Royal Burghs kept a tight grip on trade policy, which was later (1597) extended to include an *ad valorem* tax on imports, a plainly fiscal (revenue-enhancing) measure rather than a commercial-based one.⁹⁸

Scottish trade then had four foci: Norway, Western France, the Low Countries and the Baltic, two of the four thus being broadly Nordic. Vital goods flowed in both directions.⁹⁹ A breakdown of ship arrivals in Dundee between 1580 and 1618 shows more than half (259 of 483) from Baltic or Scandinavian ports.¹⁰⁰ The Baltic was a crucial granary, especially rye, for Scotland given periodic food shortages. The years 1586-87 brought one such shortfall (after another in 1575-78), and Scottish exports of skins and salt to the Baltic notably rose in those years. From roughly 1580 the connection broadened to the Baltic proper and eastern

95 Trevelyan: *A Shortened History*, pp. 236-37.

96 Patterson: *King James VI*, p. 192.

97 S.G.E. Lythe: "The Economy of Scotland under James VI and I", in Alan G.R. Smith (ed.): *The Reign of James VI and I*, London: Macmillan 1973, pp. 72, 59.

98 Lythe: "The Economy", pp. 58-66.

99 Scottish traders took hides, leather, cloth, salt, cured fish and coal; they received corn, flax, hemp, and forestry products e.g. tar and pitch; from about 1580, when trade with Stockholm grew, they also imported iron and copper from Sweden. Timber from Norway was a mainstay for denuded eastern Scotland. Scotland for Baltic traders, in contrast, remained comparatively marginal.

100 Lythe: "The Economy", pp. 68-9.

Sweden. Still another factor was the growing Scottish diaspora in the Baltic, especially Poland.¹⁰¹

Of special interest is the intervention James made with Elizabeth on behalf of one George Mar, a mayor of Helsingør, in April 1590, just before leaving Denmark. The king arranged for the Scots merchant, normally a salt trader, to export 1,200 cloths duty-free to Denmark.¹⁰² It is a rare but telling indication that Helsingør for James was a place of attention and involvement.

Since Erik of Pomerania probably around 1429,¹⁰³ the Danish crown had controlled the Sound which involved paying levies and made Helsingør, at the choke-point, a 'compulsory call' for passing ships.¹⁰⁴ The Great Belt (Store Bælt), another Baltic entryway, was also in Danish hands. For all its later Shakespearean overtones, the town's principal importance then lay in the more mundane context of regional commerce, a link detailed by Riis.¹⁰⁵ Studies of Baltic commerce tend to focus on Dutch preeminence,¹⁰⁶ but it was utterly central to the English as well as Scottish economy.¹⁰⁷ Shipbuilders relied on organic products like tar, hemp and timber from the Baltic.¹⁰⁸

Several writers have shown that customs tolls weighed on official Scotland in the 1580s – in terms of domestic policy¹⁰⁹ and specifically regarding Denmark and the Sound. Since mid-century the Scots had fruitlessly lobbied the Danes to eliminate a troublesome (one percent) *ad valorem* duty charged to Scottish products passing through the Sound, which had possibly been linked to the Orkneys issue; the point resurfaced in the 1589 dowry negotiations. Since their 1469 treaty, mutual free movement was guaranteed between Scots and Danes, but now contingent on paying tolls.

101 D. Armitage: "The Scottish Diaspora", in Jenny Wormald (ed.): *Scotland: A History*, Oxford 2005, p. 278. Scottish traders in Poland were so prevalent that traveling pedlars were nicknamed 'Scots'; Dawson: *Scotland Re-Formed*, 287.

102 *Calendar of State Papers Relating to Scotland, 1509-1603*, London: 1885, p. 573; Riis: *Should Auld (II)*, p. 234; Stevenson: *Scotland's Last*, 53.

103 Thomas Riis: "Elsinore," in Byron J. Nyrdstrom (ed.): *Dictionary of Scandinavian History*, Westport, CT: Greenwood Press 1986, 160-62; Jens E. Olesen: "Inter-Scandinavian Relations", in Knut Helle (ed.): *The Cambridge History of Scandinavia*, Cambridge: CUP 2003, p. 730.

104 Riis: *Should Auld*, p. 68.

105 Riis: *Should Auld*, pp. 150-99.

106 David Kirby: *Northern Europe in the Early Modern Period: The Baltic World 1492-1772*, London: Longman 1990, pp. 63, 180-81.

107 George Trevelyan: *England under Queen Anne*, London: Longman, Greens 1931, p. 9.

108 Trevelyan: *England under*, p. 10. The mercantilist Navigation Acts however came later (1651).

109 For example, a failed experiment (1582-87) to privatize the collection of Scottish customs pressured burghs facing fiscal shortfall to institute novel ways of collecting taxes (Goodare and Lynch: "James VI", pp. 9-10).

There was also a deeper Scottish foothold in the area. Scots accounted for 6-7 percent of Helsingør's population, of which around 30 percent were foreign-born,¹¹⁰ mainly traders ('pedlars'). In previous decades these business links had transformed into political clout with multi-generational staying power. Scots like Richard Wedderburn had served as burgesses, while Alexander Lyall, his son Frederick, and David Hanson, all of recent Scottish ancestry, assumed important posts. From 1583 the latter two were in charge of the Sound Toll, in addition to keeping accounts for building Kronborg castle.¹¹¹ Their duties brought visibility, tax-free privileges and negotiating heft. Wedderburn dealt prominently in malt, barley and corn while Lyall the elder had traded accounts for James V, underscoring an organic linkage between trade and policy and connecting the Stuart dynasty directly with Helsingør's commercial life.

Around the time of James's trip, this strategic relationship was shifting gear. In the 1580s iron ore from eastern Sweden had widened the geographical scope of trade, while by 1590 the once-dominant transit trade was evolving into a multi-purpose commercial relationship, with up to a third of Scottish ships dealing directly with the Danish monarchy via physical cargos and supplies along with duties. This also introduced complex competitive considerations: greater Scottish involvement could interrupt trade patterns involving Germans and other Scandinavians.¹¹² Frequent disputes over trade irregularities in the Danish hinterland hinted at such pressures. These changes were unfolding just as overall foreign trade was helping, fitfully, to pull Scotland out of prolonged recession that was prompted by sharp price rises characterizing the late Tudor era.¹¹³

With royal accounts chronically short, sea trade crucial to Scottish economic prospects, Denmark a pivotal player but source of concern, and Helsingør at the beating heart of Baltic commerce, it was an obvious focal point for attention at highest levels. And it was arguably a key rationale for an extended foray into Denmark (January-April 1590) by James, who was certainly apprised of the history and current concerns and evidently given to intervene on behalf of home producers.

CONCLUSIONS

James's Scandinavian journey is, and presumably will remain, a part mystery; at 400+ years' remove we search in vain for a 'smoking gun' to explain actions and motives of a congenitally fluid and complex thinker. That said, setting the trip against the broader backdrop, the defining themes as of 1589, can sharpen our

¹¹⁰ A. Tønnesen: *Helsingørs udenlandske borgere og andre indbyggere i sidste halvdel af det 16. århundrede med særlig henblik på deres sociale stilling*, Copenhagen: University of Copenhagen 1967.

¹¹¹ Riis: *Should Auld*, pp. 168-71.

¹¹² Riis: *Should Auld*, pp. 34, 76-7.

¹¹³ Goodare and Lynch: "James VI", p. 9; N.J. Mayhew: "Prices in England, 1170-1750", *Past and Present* 219, 2013, pp. 4-5.

perspective on an event frequently but unjustifiably labeled an emotionally driven escapade.

Crisis notwithstanding, overall conditions were comparatively benign, suddenly improved, and conducive to personal initiative. James was better positioned than at any time in his Scottish reign. His autonomy – both real and perceived – reflected multiple breakthroughs: temporary largesse from Elizabeth; relief from the sense of foreboding post-1585; completion of sensitive dowry negotiations, and the happily imminent crown payments from Denmark they heralded; his ‘formally married’ status as of end-August and the political headache it removed; and a seeming resolution of the convoluted triangular politics of Kirk-crown-nobility via his Presbyterian alliance.

A politically more confident James could embark leaving behind the semblance of a domestic status quo, relying on associates and occasional shipped messages. Primarily it was his personal honor which needed boosting, and his late-night sailing for Norway (on the heels of storms that nearly sank Anna’s flotilla) amply managed that. And by adding the foreign factor, he could one-up Elizabeth while escaping her lengthy shadow. The notion of James striking while the iron was hot suggests itself.

Scotland’s external position, too, stood at a threshold. It sprang not from breakthroughs but from policy failures, specifically the dead-ending of James’s early efforts to cultivate Europe’s Catholic world and his pious hopes of driving a wedge between France and England. A suddenly formalized Danish link had re-ignited hopes for the neglected northern, “traditionalist” strand of Scottish relations. This now meant commercial interests, Baltic access and influence with Denmark, for which the Sound Tolls were treated as royal income. This had become a matter of burning domestic import, shown by the attacks against Thirlstane in May.

Aroused by prospects of union with England, cultural diplomacy was also entering the picture. The idea of a post-Reformation, Protestant-led, north-European movement of Christian amity, which would dominate James’s later diplomacy, was still nascent. Marriage into the Lutheran Danish monarchy was a factor, as were his high-profile theological engagements in winter 1590. Personal diplomacy was necessarily part of the mix – but arguably more as a consequence than a cause of the trip.

Throughout, James’s economic straits stood front and center. Dilatory wedding preparations and accompanying resource wastage were unwelcome developments in an impoverished kingdom. Setting off with bravado and marrying elsewhere would deflate the embarrassment factor and save faces all around; a low-key ceremony abroad would save the crown (and pressured nobles) money; lingering dowry details could be resolved, and promised payments secured; and economic interests at home stood indirectly to gain in the medium term.

Assessment of James's decision making as a complex exercise in reputation enhancement thus provides a thread that links a set of personal and narrowly political calculations with significant exogenous policy concerns. The cumulative strength of such an approach is suggestive but powerfully so, insofar as it allows for consideration of multiple variables and subtle issue linkages that a supple mind like James was both able and prone to make – especially when it came to vital royal matters, as he showed in handling his mother's execution.¹¹⁴ The dramatic non-appearance of Anna sparked a crisis that strengthened his resolve rather than weaken it, as might have been the case previously.

Seeing his trip in this broader light – with James taking possession of incipient opportunities on multiple fronts – argues for its significance as a defining moment of his budding adult dynasty. James was emerging as a strategist with anticipatory faculties, and the Scandinavian sojourn provides corroborating, rather than countervailing, evidence of this characteristic.

JOHN F.L. ROSS
P.H.D.
AMERICAN COLLEGE OF NORWAY
ROSSJHN10@GMAIL.COM

ABSTRACT

John F.L. Ross

'Innumerable Others': Reassessing King James VI/I's Scandinavian Sojourn

This article addresses the circumstances surrounding a six-month whirlwind Scandinavian trip by Scotland's King James VI in 1589-90, an event that has long puzzled historians. The late-autumn sailing to Norway, where he married Anna, Princess of Denmark, and their subsequent overwintering in Denmark, gave the future King James I of England and Scotland his only foreign experience. While traditional analysis has ascribed youthful passion to the young sovereign's sudden departure, evidence presented here suggests the trip as a politically risky but shrewdly timed exercise in reputation enhancement for James – the putative yet unnamed successor to Queen Elizabeth I on the English throne – and a means of bolstering Scotland's trade and foreign policy prospects at a critical time of national reorientation.

¹¹⁴ Antonia Fraser notes James's inconsistent public piety over his mother Mary's death, whereby "so long as the English crown dangled within his reach, he was prepared to swallow the insult to his family and his nation" (*Mary*, p. 640).

FØLELSESGEOGRAFIER OG FÆLLESSKABER I KØBENHAVN

1771-1800

■ CAMILLA SCHJERNING

En sommeraften i 1785 skulle korporal Niels Grøgaard på inspektion i de københavnske gader i kongens tjeneste. Han var nervøs for, om han kunne nå tilbage til sit logi i Skt. Peders Stræde, inden døren låstes for natten. Derfor gik han til sin udlejer, Mathias Lunge, for at bede ham om at lade døren stå åben eller låne korporalen nøglen. Ifølge korporalen nægtede Lunge ham dette med ordene: "Djævelen gale giøre jeg ey, jeg skyder [skider]/: s.kr:/ ham i hans Tieneste og alle hans Officere noget, de har intet at befale mig, jeg æstimere dem lige saa meget, som min Skoe Hæl". Han påstod desuden, at udlejeren kaldte ham for en slyngel, stødte ham for brystet samt forsøgte at stjæle hans sabel.

Lunge forklarede derimod for retten, fra hvis protokoller vi kender sagen, at korporalen klokken halv elleve om aftenen var kommet ind i hans stue med sin sabel under armen "som et Desperat Gal menniske" med trusler og skældsord, at Lunge skulle lukke ham ind, så sent om morgen den han ville. Husejerens vidner forklarede at have set korporalen slå adskillige gange på sin sabel, mens han sagde, at når Lunge ikke lod døren stå åben, skulle det stå for hans egen regning, hvorpå han stormede ind gennem sovekammeret, ud gennem køkkenet og forsvandt ud på gaden.

Lunge forklarede videre, at korporalens hustru derpå kom ind i stuen, støjende og skældende, og endog gav ham en ørefig, hvilket han modtog "med megen Koldssindighed" og bad hende gå op på sit værelse. Da hun vedblev med sin "utaalelige Skiælden og Banden, samt Støyen og Larmen" måtte han, for at få nattero og af hensyn til naboen, lade hende arrestere af vagten. Efter midnat kom korporalen tilbage og begyndte at banke på døren med sin stok. Lunge nægtede dog at lukke ham ind af frygt for, at der skulle blive spektakel i huset. Fortørnet over denne skammelige behandling af ham og hans hustru, indgav korporalen en klage over sin husvært.¹

Gennem retsmateriale, der tager sit udspring i konflikter over fysiske rum og sociale hierarkier, ser artiklen nærmere på, hvordan det tidlig moderne byrum formede den sociale interaktion, men især også hvordan byens rum var konsti-

1 Rigsarkivet (RA), Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 52, 9. januar 1786.

tueret af oplevede sociale geografier, der kontinuerligt skabtes og forhandledes blandt andet ved hjælp af *følelsespraksisser*, forstået som forskellige typer af praksisser, der gør brug af kroppens kapaciteter og viden til at mobilisere, italesætte, kommunikere og regulere følelser.²

Artiklen undersøger således samspillet mellem byens rum, dens fællesskaber og deres følelsespraksisser – et krydsfelt, der med en term fra kulturgeograferne Davidson og Milligan, kan kaldes for følelsesgeografier (emotional geographies). Ifølge Davidson og Milligan, har følelserne ”håndgribelige effekter på vores omgivelser og kan forme selve naturen og oplevelsen af vores væren-i-verden”.³ På denne baggrund peger de på behovet for en følelsesmæssig og rumlig hermeneutik der kortlægger, hvordan følelser opstår i interaktioner mellem mennesker og rum, og på den måde er med til at skabe en stedslig oplevelse – mere specifikt hvordan følelserne forbinder oplevede geografier med stedets sociale geografier.

I det følgende ses især på, hvordan forskellige følelsespraksisser forbandt de fysiske rum i husstanden med en særlig borgerlig identitet, og hvordan hjemmet dannede ramme om sammenstødet mellem en borgerlig og militær følelseskultur.⁴

BYENS RUM

Den sted- og tidslige kontekst for artiklen er København i perioden 1771-1800. Befolkningen voksede i denne periode fra omkring 80.000 til 100.000, hvoraf militære med deres familier udgjorde omkring ti procent. Folk boede tæt sammen bag byens mure – nogle steder tættere end andre. Den sociale stratifikation foregik både på kvarterplan og internt i den enkelte ejendom, og sociale grænser var ikke kun noget der skabtes og forhandledes på gader og stræder, men strakte sig ind bag hjemmets mure. Mange huse havde en vært, enten husets ejer eller en lejer, som selv beboede dele af huset og udlejede de resterende lejligheder eller værelser. Herudover kunne lejere have logerende i deres værelser. Hermed opstod et sindrigt system af husstande indlejret i hinanden med et hierarki af værter, lejere og logerende, der ofte krydsede sociale og standsmæssige grænser.⁵ Hertil kom de dagligdags udfordringer, der fulgte med delingen af fælles arealer i og uden for

2 Monique Scheer: ”Are Emotions a Kind of Practice (and Is That What Makes Them Have a History)? A Bourdieuan Approach to Understanding Emotion”, *History and Theory* 51, 2012, s. 192-220.

3 Joyce Davidson & Christine Milligan: ”Embodying emotion sensing space:introducing emotional geographies”, *Social & Cultural Geography* 5 (4), 2004, s. 523-532, s. 524. *Min oversættelse*.

4 Artiklen tager udgangspunkt i forfatterens ph.d.-afhandling, Schjerning: *Følelsernes fællesskaber: Moralske følelser og sociale relationer i København 1771-1800*, SAXO-Instituttet, Københavns Universitet 2013.

5 Richard Willerslev: ”Boligforhold og befolkningsstruktur i København o. 1800”, *Historiske meddelelser om København*, 1983, s. 55-80.

huset samt faciliteter som køkken, vandpost og lokum. En frugtbar grobund for spændinger.

Den daglige sameksistens var langt fra altid gnidningsløs og blandt retsproto-kollernes sager om vold og æreskrænkelse findes sag efter sag, hvor naboer, ejere og lejere stødte sammen i kampen om hjemmets grænser. De spor, som koblingen af den konstante forhandling om sociale hierarkier med forhandlingen om fysiske rum her har afsat, udgør et velegnet materiale til analyse af følelsesgeografer – forstået som sammenvæningen af følelse, stedsoplevelse og social geografi. Sammenstødene kan give indsigt i, hvordan social interaktion tog form inden for rammerne af de fysiske rum i og omkring boligen, men også hvordan oplevelsen af disse rum formedes af forestillede, sociale grænser – og ikke mindst de følelsespraksisser, der underbyggede disse grænser.

FØLELSER OG FÆLLESSKABER

Artiklen placerer sig inden for rammerne af følelsernes historie. Grundlæggende kan følelsernes historie gribes an på to måder: som et studie af forestillinger og begreber om følelser og deres sammenhæng med skiftende sociale og videnskabelige paradigmer – altså følelser som diskurs, om man vil – eller som et studie af følelsernes og affekternes rolle i hverdagens interaktioner og som drivkræfter for fortidige aktørers handlinger.⁶

Af indlysende årsager har især de normative aspekter af følelsernes historie været gjort til genstand for analyse, men i den senere tid har de såkaldte affektstudier sat fokus på de mere uhåndgribelige (og svært studérbare) aspekter af, hvordan kroppe påvirker hinanden i den sociale interaktion. Interessen for det affektive afspejler sig blandt andet i den fornyede interesse for fænomenologien inden for *urban studies*.⁷

Ofte er de to tilgange forbundne – og bør efter min mening også være det, idet de to perspektiver i hverdagens praksis er så tæt sammenvævede, at de ikke kan adskilles. Genstanden for følelsernes historie er netop det kulturelle produkt, der opstår i mødet mellem en uhåndgribelig kropslig og sanselig kapacitet (affekt – om man vil) og de kollektive, kulturelle koder og normer.

6 For en gennemgang af historiografien se Barbara Rosenwein: "Worrying about Emotions in History", *The American Historical Review* 107 (3), 2002, s. 821-845. Barbara Rosenwein: "Problems and Methods in the History of Emotions", *Passions in context: Journal of the History and Philosophy of the Emotions* 1, 2010, s. 1-32. For en diskussion af affektstudierne i relation til følelseshistorien se Karen A. A. Vallgårda: "Følelseshistorie: Teoretiske brudflader og udfordringer", *Kulturstudier* 2, 2013, s. 87-113.

7 Nigel Thrifts *non-representational theory* er et eksempel på den fænomenologiske vending inden for studiet af byen. Se også Steve Pile: "Emotions and affect in recent human geography", *Transactions of the Institute of British Geographers* 35 (1), 2010, s. 5-20. For en praktisk anvendelse af denne type af teorier inden for dansk byhistorie se Mikkel Thelle: *København 1900. Rådhuspladsen som laboratorium for den moderne bys offentlige rum 1880-1914*. Upubliseret ph.d.-afhandling, Københavns Universitet 2013.

Middelalderhistorikeren Barbara Rosenwein har argumenteret for ikke blot at undersøge følelsernes historie i et diakront perspektiv, men også at arbejde mere synkront med identifikationen af forskellige *emotional communities* eller følelsessystemer på et givet tidspunkt. Nærmere bestemt hvordan forskellige sociale fællesskaber betragter forskellige følelser og følelsesmæssige relationer som værdifulde eller skadelige – herunder hvilke følelser de enkelte individer opfordres til at dyrke eller undertrykke.⁸

Mens forestillinger om og diskursive repræsentationer af sådanne følelses-systemer – eller følelseskulturer – kan læses ud af videnskabelige skrifter og andre normative kildetyper (Rosenweins foretrukne kildemateriale), er det langt sværere at nå frem til, hvordan de udfoldede sig og oplevedes i praksis. Dette perspektiv på følelserne må i højere grad findes i beskrivelser af hverdagens interaktioner – i umiddelbart ubetydelige detaljer som rutiner, bevægelsesmønstre og henkastede bemærkninger.

Ifølge Sara Ahmed er følelser og følelseskulturer selve det, der konstituerer et fællesskab – og netop i dagligdagens interaktioner bliver følelser, i Ahmeds optik, afgørende for grænsedragningen mellem sociale fællesskaber. Følelser ses her som kollektive, kulturelle konstruktioner, der trækker på kroppens potentialer og materialiserer sig i det enkelte individ som en kropsliggørelse af normative mønstre. Derved får de oplevelsesmæssig status af intuitive reaktioner og medvirker til at situere individuelle kroppe i eller uden for bestemte fællesskaber.⁹

Som kropsligt ladede, intuitive vurderinger af de situationer, vi befinder os i, markerer følelser vores holdning til omgivelserne på en måde, der engagerer os, skærper vores opmærksomhed på følelsens genstand og ansporer os til handling – alt imens følelsen opleves som noget, der kommer over os. Antropologen Michelle Rosaldo betragter således følelser som tanker, gennemsyret af oplevelsen af, at ”jeg er involveret”.¹⁰ William Reddy, ligeledes antropolog, beskriver i bogen *Navigation of feeling* følelser som noget, der opstår i et samspil mellem subjektive, kropslige oplevelser og performative følelsesysterne (*emotives*), som både påvirker andre og virker tilbage på afsenderen. Når vi udtrykker vores oplevelser gennem forhåndenværende følelsesbegreber, er kulturelt specifikke forståelsesmønstre således med til at forme det, vi betragter som personlige følelser.¹¹ Netop den oplevede kropslige forankring adskiller følelserne fra andre ideer og forestil-

8 Rosenwein: *Problems and Methods*, s.11.

9 Sara Ahmed: ”Collective Feelings: Or, the Impressions Left by Others”, *Theory, Culture & Society* 21 (2), 2004, s. 25-42. Om følelser som kropsliggjorte normer se Tine Damsholt: ”Følelser og subjektivering - et fædrelandskærligt eksempel”, *Tidsskrift for kulturforskning* 2, 2004, s. 5-28.

10 Michelle Z. Rosaldo: ”Toward an anthropology of self and feeling”, i Shweder og LeVine: *Culture Theory*, New York: Cambridge University Press 1984, s. 137-157, se især s. 143.

11 William Reddy: *Navigation of feeling: a framework for the history of emotions*, New York: Cambridge University Press 2001.

linger, og er vigtig for at forstå deres performativitet, hvad enten de udtrykkes i ord eller handling.

I henhold til performativitet henter artiklen inspiration i Monique Scheers begreb om *følelsespraksisser*, som praksisser der gør brug af kroppens kapaciteter og viden til at mobilisere, italesætte, kommunikere og regulere følelser – som i sig selv skal betragtes som en form for praksis eller social færdighed. Hermed flyttes fokus fra selve følelsen og til dens kommunikative effekt – uanset om der er tale om bevidste eller ubevidste, oprigtige eller forstillede udtryk, og uagtet at modtageren er sig en eventuel forstillelse bevidst.¹²

I det følgende ses på, hvordan forskellige følelsespraksisser både kan tolkes som strategisk-kommunikative redskaber i den sociale interaktion og som indikatorer for forskellige moralske domæner. I et strategisk perspektiv undersøges det, hvordan aktører anvendte følelsespraksisser til at placere sig selv og andre i en forestillet social geografi. Fra et indikatorperspektiv læses de som udtryk for følelsesladede reaktioner – her særligt oplevelsen af krænkelse – der markerer visse situationer som moralsk betydningsfulde og dermed kan tolkes som udtryk for visse kollektive normer.¹³ Begge perspektiver sættes i relation til sociale rum og forestillede geografier, idet det undersøges, hvordan forskellige følelsespraksisser knyttes til bestemte rum og fællesskaber.

Det centrale omdrejningspunkt er følelsespraksissernes rolle i den sociale grænsedragning, og de følelsesgeografier, som skabtes i sammenkoblingen af følelser, sociale geografier og byens fysiske rum.¹⁴

KØBENHAVNS HOF- OG STADSRET

Et af de rum, som har sat sig spor i materialet og dermed former historikerens forståelse af fortidens følelsesgeografier er naturligvis rettens rum, hvorigennem dagligdagens praksis og konflikter er blevet destilleret. Selv om rettens følelsesgeografi ikke er emnet for nærværende artikel, skal her kort opridses nogle centrale faktorer for materialets tilblivelse og dermed dets tolkning.¹⁵

12 Scheer: *Are emotions*.

13 Om følelser som markører for moral se Jesse Prinz: *The emotional construction of morals*, Oxford: Oxford University Press 2007

14 Kulturhistoriske studier af hverdagslivet i København baseret på retsmateriale findes blandt andet hos Henrik Stevnsborg: "Fra Den store Udfejelsesfest til Tømrerstrejken: Om førindustriel, folkelig protest i København i sidste halvdel af det 18. århundrede", *Fortid og Nutid* 28 (4), 1980, s. 570-599; Bent Blüdnikow: "Folkelig uro i København 1789-1820", *Fortid og Nutid*, 33, 1986, s. 1-54; Ulrik Langen: *Revolutionens skygger: franske emigranter og andre folk i København 1789-1814*, København: Lindhardt og Ringhof 2005; Ulrik Langen: "Den æreløse ordensmagt - Kampen om byrummet mellem vægtere, gardere og pøbel i 1700-tallets København", *Fortid og Nutid* 2, 2009, s. 83-105; Ulrik Langen *Det sorte hjer-te: historien om et dybt fald i enevældens København*. København: Politiken 2012; Langen og Henningsen: *Hundemordet i Vimmelskaftet*, København: Jyllands-Postens Forlag 2012.

15 Rettens følelsesgeografier behandles nærmere i Schjerning: *Følelsernes fællesskaber*.

Artiklens empiriske grundlag er sager fra Københavns Hof- og Stadsret, oprettet i 1771. Indtil da havde hver stand haft deres eget værneting ud fra den tanke, at man skulle dømmes af sine ligemænd: borgerne ved byting eller rådstueret, hoffets medlemmer ved Hof- eller Borgretten. Ligeledes havde eksempelvis universitetet egen jurisdiktion. Det samme gjaldt naturligvis militæret.¹⁶ Det københavnske retssystem bestod således af en lang række instanser og jurisdiktioner, hvor sager let druknede i juridisk tovtrækkeri.

Det fik Struensee til at nedlægge de gamle værneting og erstatte dem med en ny fælles domstol med navnet Hof- og Stadsretten, som sattes for første gang 15. juni 1771. Den militære jurisdiktion opretholdtes, men dele af dens ansvarsområde overførtes til den nye ret. Fremover skulle alle civile sager, som involverede militærpersoner eller deres familier føres her.¹⁷ Også Magistraten mistede sin dømmende myndighed i civile tvister efter nedlæggelsen af Bytinget og Rådstueretten, men vedblev at være en forligsinstitution, hvor man uden dyre sagsomkostninger kunne få øvrigheden til at irettesætte folk, hvis man følte sig krænket. Såfremt Magistraten ikke var i stand til at mægle og bilægge striden, henvistes parterne til Politiretten eller Hof- og Stadsretten. Hof- og Stadsretten fungerede desuden som anketing for sager afgjort ved Magistraten eller Politiretten.

Rettens rum

I henhold til forordningen skulle Hof- og Stadsretten bestå af en justitiarius og 10-12 assessorer eller tilforordnede. Idet afhøring af vidner var langt den mest tidskrævende proces, oprettedes også særskilte vidnekamre, et særskilt kriminelt kammer samt et kammer til gæsteretssager for fremmede i byen.¹⁸ Som del af en professionalisering af retssystemet påbegyndt med indførslen af den juridiske embedseksamen i 1736 indførtes et krav om, at alle sager skulle føres af prokuratorer.

Der var altså tale om en stærkt professionaliseret kontekst, som det er nødvendigt at være sig bevidst, når man beskæftiger sig med materialet som en indgang til hverdagens praksisser. Retten var et rum, som ikke var umiddelbart tilgængeligt for alle byens beboere. En retssag var en bekostelig affære med udgifter til stempede papirer, til beskikkelsesmænd, diverse skriversalærer til blandt andet vidneforhør, betaling for rettens afholdelse, og ikke mindst udgiften til en prokurator. Prokuratorerne havde desuden ry for at trække sagerne i lang-

16 Harald Jørgensen: *Thi kendes for ret: studier i de civile københavnske domstoles historie i perioden ca. 1660 til 1919*, RA 1980, s. 285.

17 Med resolution af 27. januar 1777 blev kriminelle sager og civile sager mellem militære, undtaget familier og tjenestefolk, igen et militært anliggende (Jørgensen: *Thi kendes*, s. 285).

18 *Forordning angaaende en eeneste almindelig Jurisdiktions indretning i Kiøbenhavn, som skal kaldes Kiøbenhavns Hof- og Stadsret*. 15. juni 1771.

drag med det formål at udmatte eller decideret ruinere en økonomisk dårligere stillet modpart.¹⁹

Procesformen var *akkusatorisk*, hvilket betød at bevisbyrden lå på den anklagende part og der skulle mindst to overensstemmende vidneudsagn til før en påstand kunne siges at være bevist. På parternes vegne opførte prokuratorerne et nøje tilrettelagt og velorkestreret skuespil med det formål at overbevise dommeren. Narrativerne er derfor i bedste fald strategisk ordnede og i værste fald, som Ulrik Langen har vist i sin bog om sagen mod tehandler Michael Brabrand, det pure opspind – enten købt og betalt eller leveret af familie, venner og tyende.²⁰

Størstedelen af de her omtalte sager kommer fra de *pådømte sager*, hvor man ofte finder hele sagskomplekset samlet i form af stævninger, breve og udskrifter af vidneforhørene. Selv om man af og til støder på breve som synes ganske uformidlede af lærde og professionelle, bærer både talte og skrevne narrativer oftest præg af prokuratorers og skriveres indflydelse. De ofte righoldige vidneudsagn – om end de også bærer iscenesættelsens karakter – giver dog indsigt i konflikten hændelsesforløb og følelsespraksisser såsom udsagn og kropssprog. Ikke mindst tegner de et billede af, hvordan folk siden skabte mening i disse praksisser.

Dermed åbnes muligheden for at se både på de retslige, strategiske narrativer og de sammenstød, der gik forud for retssagen. Fordi Hof- og Stadsretten konstituerede et nyt rum, som gik på tværs afellers veletablerede skel – blandt andet ved at skabe et fælles værneting for borgere og militære – er sagerne herfra velignede netop til at analysere sammenstød mellem forskellige fællesskaber i byen.

VOLD, ÆRE OG MORAL

De her behandlede sager er for størstedelen sager om vold og æreskrænkelse, som i denne sammenhæng er interessante, fordi de peger på situationer, hvor de daglige forhandlinger om såvel fysiske som moralske grænser er brudt sammen og hvor ellers tavse forhandlinger derfor sætter spor i det skriftlige materiale. De giver dermed indblik i moralske krænkelser, som faldt uden for og ikke kunne påklages inden for lovens rammer. Selv om en konflikt først havner i rettens protokoller i det øjeblik, der sker en overtrædelse i henhold til loven, indeholder sagerne ofte fyldige beskrivelser af de forløb som leder frem til selve krænkelsen. Vi møder derfor folk i stuer, gårdrum, på gader og værtshuse, og får glimt af den normaltilstand og de mindre skærmydsler, der gik forud for konfliktenes escalation.

19 Se eksempelvis Pro Memoria fra Knudsen til Hof- og Stadsretten 19. august 1771. RA, Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, 7. september 1771.

20 Langen: *Det sorteste hjerte*. Om straffeprocessen se: Karl Peder Pedersen: "Straffeprocessen i enevældens Danmark", http://www.academia.edu/1551115/Straffeprocessen_i_enevaeldens_Danmark. Citeret 8. januar 2013.

Ved at konstituere en markering af overskridelsen af grænser, udpeger konflikterne samtidig et rum af tilladelige og utiladelige handlinger og udsagn.²¹

Æren kan betragtes både som en objektiv, juridisk status og som et mere subjektivt mål for en persons sociale anseelse. Erling Sandmo har udpeget es-sensen af æreskrænkelsen i det tidligmoderne samfund som en frakendelse af retten til at blive anset som et menneske, der talte sandt.²² Æren var et udtryk for, hvorvidt en person levede op til fællesskabets sociale og moralske fordringer, og i forlængelse heraf en repræsentation af personens agtelse, status og tilhørsforhold.²³ Ved at nærstudere de forskellige typer af krænkelser, folk bragte for retten som ærerørige, kan man dermed komme nærmere de værdier, der betragtes som særligt vigtige i et givet fællesskab.

I følelseshistorisk perspektiv er sagerne ligeledes frugtbare, eftersom der her findes både sproglige og kropslige følelsespraksisser at læse på. Brugen af skældsord eller forskellige former for aggression kan ikke nødvendigvis tolkes som et udtryk for følelser, men giver gerne anledning til en omtale af følelser i materialet. Tit er der tale om situationer, hvor folk har reageret umiddelbart på en oplevelse af krænkelse og efterfølgende forventes at kunne redegøre for årsagen til og rimeligheden i deres handlinger – og her griber mange til følelsernes domæne. Særligt interessant er, hvordan kropslige praksisser og mentale tilstande tolkes og italesættes i følelsesmæssige termer samt hvordan dette varierer mellem forskellige sociale fællesskaber og ikke mindst stedslige kontekster.

HUSETS FRED

Den indledningsvist omtalte sag mellem korporal Grøgaard og Lunge er et blandt mange eksempler på magtkampe i og omkring hjemmet med værter og lejere som centrale aktører. Det fremgår, at der er tale om en kamp mellem autoriteter – hushværtens på den ene side og på den anden side den militære magt. Desuden spiller hjemmet som den rumlige kontekst en rolle for både konflikten og måden den italesættes på.

I følge loven var bestemte steder underlagt en juridisk hellighed eller *fred*. Retten til at føle sig tryg mod overgreb i sit eget hjem var sikret i loven under betegnelsen *husfred*. Freden var ”den Sikkerhed, som enhver Borger nyder i Staten”,

21 Ideen om at kortlægge sociale og kulturelle normer gennem deres krænkelse eller såkaldte sociale drama er et centralt greb i eksempelvis mikrohistorien. Inspirationen hertil kommer blandt andet fra antropolog Victor Turner: *Schism and continuity in an African society; a study of Ndembu village life*, Manchester: Manchester University Press 1957. Palle Ove Christiansen: *Kulturhistorie som opposition: træk afforskellige fagtraditioner*, København: Samleren 2000, s. 139.

22 Erling Sandmo: *Voldssamfunnets undergang: om disiplineringen av Norge på 1600-tallet*, Oslo: Universitetsforlaget 1999, s. 140.

23 Om ære og grænsedragning se Jane Schneider: ”Of Vigilance and Virgins: Honor, Shame and Access to Resources in Mediterranean Societies”, *Ethnology* 10, 1971, s. 1-24.

givet og opretholdt af kongen.²⁴ Overfaldt man en person i dennes eget hjem eller i en andens hus, hvor de havde søgt sikkerhed, medførte det en skærpet straf. Ligeledes dækkede loven om husfred overgreb på det fysiske hus i form af døre, vinduer og inventar. Loven gjaldt dog kun ubudne gæster, som havde ondt i sinde og ikke de, der kom fredeligt ind i et hus og siden kom i slagsmål med beboeren.

Adskillige sager fra 1700-tallets København demonstrerer, at husfreden ikke kun handlede om overskridelser af husets fysiske grænser og om retten til at føle sig sikker mod voldelige overgreb, men også friheden til ikke at blive krænket i sit hjem og om de uskrevne regler for, hvordan man opførte sig som gæst i en andens hus.

Ser man på konflikten mellem Lunge og Grøgaard illustrerer den på fornemste vis, hvordan følelsesbegreber og beskrivelser af bevægelsesmønstre blev brugt til at forme et narrativ. Selv om der ikke var tale om et egentligt voldeligt overfald tegner Lunge og hans vidner et billede af korporalen og hans kone som højlydte og aggressive i deres kropssprog, hvorimod Lunge beskriver sig selv som rolig og koldsindig. Beskrivelsen identificerer deres opræden i Lunges stue som en krænkelse af husfreden og hans autoritetssfære som husvært og borger – og som straf forviser Lunge parret fra deres hjem for natten: konen til arresten og korporalen til gaden.

I byens gader var det myndighedernes opgave, herunder den militære vagt, at opretholde roen, men i det enkelte hus var det op til husbonden som myndighedernes repræsentant. Hertil hørte ansvaret for at holde justits med at de militære, som var indkvarteret i borgernes hjem, befandt sig i deres kvarter efter tapstenstreg. Militærpersoner, der på gaden optrådte som myndighedsmedlemmer, var altså inden for hjemmets rammer underlagt husværtens autoritet.

At der er tale om en kamp om autoritetssfærer kommer til udtryk både i beskrivelsen af husværtens verbale afvisning af Grøgaards autoritet og i korporalens kropssprog, idet han gentagne gange angives at have slået på sin sabel som et symbol på militær autoritet. Herimod markeres husværtens autoritet symbolsk i hans besiddelse af nøglen til huset og hans magt til at hindre korporalen og hans hustru adgang til deres logi.

Jagtbarberen og tamburen

En augustnat i 1785 blev beboerne i værtshusholder Frederich Curtius gård i Landemærket ved midnatstide vækket af lyden af forhenværende tambur Rohde, der bankede på husets aflåste port for at blive lukket ind. Curtius stod op af sin seng og hastede ned til porten, kun iført natskjorte. I samme øjeblik kom Rohdes hustru til og Curtius rakte hende nøglen, så hun kunne låse sin mand ind. Hun

24 Lauritz Nørregaard: *Forelæsninger over den Danske og Norske Private Ret.* Bd. 4, København: Gyldendal 1788, s. 209. Se Danske Lov 6. bog, 9. kap., stk. 1-8. Ligeledes fandtes bestemmelser om kirke-, vej-, ting- og plovfred.

vægrede sig, men tog dog imod nøglen og åbnede porten. Rohde spurgte trodsigt til, hvorfor "Jagtbarberen" (som var Curtius' øgenavn) ikke selv åbnede porten. Curtius bad ham være rolig og gå op på sine værelser, men Rohde begyndte i stedet at skælde ud og et skænderi udartede mellem de to mænd og deres hustruer. Efter noget tid lukkedes Rohde efterude på gaden, hvor larmen allerede havde fået en del mennesker til at forsamle sig. Her fortsatte han med at skælde og kaldte angiveligt Curtius for en "Galgenstrik, priviliegeret Horeknægt; 3 mks Mand" og hustruen for en "Hore Værtinde" samt smadrede en rude ved siden af porten. Det var i hvert fald, hvad Curtius søgte at bevise, da han indklagede Rohde for retten.

Opdrinnet synes at handle om mere end en lejer, der kommer hjem og finder porten låst, men har karakter af et oprør imod husværtens ret til at diktere og kontrollere sine lejeres bevægelighed ind og ud af huset. Ifølge et vidne, som boede i husets kælder, havde Rohde sidset der og drukket, og da vidnet advarede ham om, at porten blev smækket, svarede han: "lad dem kund slaae Porten i, om ieg vil blive her til Klokken 1 Slet i Natt skal de dog lukke mig ind". At Rohde mere eller mindre bevidst søgte en konfrontation med sin vært understøttes af hans utilfredshed med at blive modtaget af sin hustru og ikke værten selv.

På baggrund af en række sager fra 1600-tallets Sverige har Karin Hassan Jansson vist, hvordan angreb på vinduer, døre og porte blev brugt som et middel til at mane husets beboere ud. Jansson demonstrerer også, hvordan fysiske angreb på huset i en retslig kontekst fremførtes som tegn på forbrydelser mod husfreden, mens fraværet af sådanne handlinger omvendt fremførtes som et bevis på, at der ikke var tale om brud på husfreden. Folk beskrev således ofte, at de havde befundet sig i deres seng, når nogen var kommet til deres hus for at slås, hvorved de indtog rollen som offer og understregede, at de ikke havde været kampberedte.²⁵

Mønsteret genfindes i konflikten mellem Curtius og Rohde, hvor Rohde åbenlyst søger et opgør med sit værtspar og forsøger at mane dem ud, dels ved at gå til angreb på huset og dels ved at lave spektakel, så folk stimler sammen i gaden som vidner til Rohdes udfordring af Curtius – hvorved Curtius potentielt udstilles som en kujon, der ikke vil komme ud og forsvare sin og sin hustrus ære.

I det retslige efterspil henviser Curtius' prokurator Møller eksplisit til husfredens hellighed, ligesom han lægger vægt på med vidner at etablere, at Curtius stod i sin bare natskjorte og altså ikke var beredt på konflikt. Samtidig markerer påklædningen – eller mangel på samme – hans position som et ordentligt, borgerligt menneske, der tilbringer natten i sin seng. Det understreges af prokuratorenens udsagn om, at "Den ordentlige Tiid enhver Borger eller Huus Eyere har Ret til at lukke sin Port eller Gade Dør, er kl. 10 slet". Et udsagn, som peger på et vigtigt om-

25 Karin Hassan Jansson: "Våld som aggression eller kommunikation? Hemfridsbrott 1550–1650", *Historisk Tidskrift* 126 (3), 2006, s. 2-25.

drejningspunkt i Møllers narrativ: Curtius' rolle som husvært, der søger at oprettholde orden og nattero i sit hus.

Frem for at træde ud på gaden og forsvere sin ære med en rask nævekamp, forbliver Curtius i sit hus og opretholder dermed en anden form for maskulin ære end den som udtrykkes i fysisk styrke, nemlig den ære som er forbundet med en husbands autoritet over sin husstand.²⁶

I relation til Rohdes fornærmelser er det i øvrigt værd at bemærke, at ægteparret Curtius dukker op i andre sammenhænge, hvor anklager om usædelige aktiviteter på deres værtshus fremføres. En sag fra sommeren 1772 omhandler et større skænderi mellem madam Curtius og genboen, værtshusholder Giermands hustru, under hvilket ord som rufferske, hore og kanalje er føget på tværs af Dybensgade, hvor ægteparrets værtshus på de tidspunkt lå. En af byens berygtede gader, hvor flere værtshuse (heriblandt Giermands) blev raseret efter Struensees anholdelse i januar 1772, da befolkningen satte sig for at udrense byens usædelige elementer.²⁷ Sagen fra Landemærket foregår naturligvis mange år efter, men iscenesættelsen af Curtius som et ordentligt, borgerligt menneske og en garant for natlig ro og orden kan have klinget lidt hult.

Nøgler til anseelse

Nøgler dukker op som centrale genstande i adskillige sager – typisk i forbindelse med stridigheder om, hvornår døre skal låses op og i, og hvem der skal være i besiddelse af nøglen. Eftersom nøgler gjorde folk i stand til at kontrollere andres bevægelser ind og ud af huset var de vigtige symboler på autoritet og husstandens interne hierarki.²⁸

At bevilges en nøgle var et spørgsmål om anseelse, mens nægtelsen eller frastagelsen af samme kunne opfattes som en fornærmelse. Eksempelvis klagede Sahls enke over sine forhenværende husværter, værtshusholder Bertelsen og hustru, fordi de ved flere lejligheder havde tilføjet hende fornærmelser, ”saasom at fratauge hendes Pige Nøglen til Gadedøren, der hende som Lejer var leveret, og derefter naar de havde funden forgodt, lukket Gadedøren i, og derved forhindret hende fra, naar hun var ude, at komme hjem, og naar hun var hjemme, at komme ud”. Hun påstår desuden, at værtinden har beklikket hendes moralske karakter

26 RA, Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 85, 12. september 1785; Domprotokol 9B, nr. 680.

27 Sagen mellem Curtius og Giermand behandles hos Langen og Henningsen: *Hundemordet i Vimmelskaftet og andre fortællinger fra 1700-tallets København*, København: Jyllands-Postens Forlag 2012. Sagens akter findes i RA, Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 602, 15. februar 1772, samt Domprotokol, nr. 94. Om udfejlesfesten se Stevnsborg: *Den store Udfejlesfest*.

28 Amanda Flather: *Gender and space in early modern England*: Woodbridge, UK; Rochester, NY: Royal Historical Society/Boydell Press 2007, s. 46-47.

og kaldt hende "gemeen Skruppe, Rasphus- og Forbedringshus-Ludder" samt slået efter hende med en lægte med søm i.²⁹

En aften, da musketer af det holstenske regiment Mads Frørups kone, Mette Marie, forlod det hus i Smedens Gang, hvor hun boede til leje hos tømmermand Grøn, spurgte hun sin værtinde, Grøns hustru, om lov til at låne nøglen til hoveddøren – som hun tidligere havde været betroet, men nu var blevet frataget. I følge en af husets andre beboere svarede værtinden hertil, at "saadan en Luder og alle Mands Canallie laante hun ingen Nøgle" – altså en benægtelse med begrundelse i hendes moralske karakter.³⁰

Besiddelsen af gadedørsnøglen og magten til at bestemme, hvornår døren skulle være åben og låst var en central kampplads i etableringen af husets interne magtbalance – at besidde nøglerne, var at besidde autoriteten over et bestemt rum. En persons sociale position og selvforståelse var i høj grad bundet op på ejendom og personlig autonomi udsprang af evnen til at udøve kontrol over denne ejendom. At fratake en person magten til frit at disponere over et rum og de ejendele, der hørte dette til, var derfor en udfordring af personens magtbase. Historiker Amanda Vickery har påpeget, hvordan den aflåselige kiste i tidlig moderne tid var et tegn på uafhængighed og personlig status. Derfor kan praksis med at fratake tyende og dømte kriminelle muligheden for at have nogen form for privatliv, selv en aflåst kiste, betragtes som et middel til at nægte dem deres personlige status.³¹ At tiltvinge sig adgang til andre folks private rum eller ejendele med magt var dermed også en udfordring og underkendelse af den basale, personlige autonomi – og vakte derfor stærke følelser.³²

AT SÆTTE SIG TIL RETTE I EN ANDEN MANDS STUE

Konstruktionen af hjemmet som en autoritetssfære dannede basis for især den maskuline, borgerlige identitet. Det bliver tydeligt, når vi ser på en konflikt, der opstod mellem spækhøker Johan Peter Olsen og dragon Christen Sørensen, da han en dag kom til Olsens hus for at hilse på sin søster, som tjente der. Mens de stod uden for huset og talte, kaldte spækhøkeren flere gange på pige, før hun gik ind. Kort efter kom hun igen ud til sin bror, grædende, og beklagede sig over, at Olsen havde slået hende. Broderen gik straks ind i huset for at påtale dette, hvilket

29 RA, Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 53, 17. marts 1800.

30 RA, Hof- og Stadsretten, 2. vidnekammer, nr. 22, 8. oktober 1771.

31 Amanda Vickery: *Behind Closed Doors: At Home in Georgian England*, Yale University Press 2009, s. 46-48. Se også Karen Harvey: *The little republic: masculinity and domestic authority in eighteenth-century Britain*, Oxford: Oxford University Press 2012.

32 Uretmæssige ransagninger dukker op i flere sager, blandt andet i sagen mellem Brasck og Boutelle, RA, Hof- og Stadsretten, 2. vidnekammer, nr. 35, 24. december 1771 eller i sagen mellem Rosenberg og Brandt, Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 152, 26. april 1773.

ophidsede spækhøkeren, der kvitterede med en ørefigen. Sørensen indgav derfor en klage til retten.

Til sit forsvar skrev Olsen, at dragonen var uvelkommen til at komme ind i hans stue og sætte ham og hans hustru til rette, hvorfor han intet "forgribeligt" så i at vise en sådan person ud, "der ej haver i min Stue at gøre eller raisonere over mig og mine". Han mente tværtimod selv at have anledning til at klage over dragonens opførsel, som havde "exiteret" ham til vrede. Olsen påpegede, at "alle Billigheds Love tilsiger en Husfader at styre og regiere sine Tjeneste Tyende ifølge Lovens bydende uden at til Rette sættes af uvedkommende Personer", hvilket Sørensen havde forbrudt sig mod, "saa som Myndighedspersoner slaær sig for brug" – en påstand Olsen og hans prokurator søgte at underbygge ved at bede vidnerne adspurgt, om ikke de havde set, at Sørensen kom ind i stuen støjende, skældende og larmende, sagde, at han ville lære og vise Olsen om det at tiltale hans søster, samt at han "ville være Mand for hende". Et vidne forklarer blandt andet at have set Sørensen slå sig for brystet.³³

Dragonens indblanding betragtes således krænkende på flere, tæt forbundne planer. Dels er han indkommet i spækhøkerens hjem, hvor han har støjet og pustet sig op, dels har han blandet sig i husbondens lovsikrede ret (og pligt) til at irettesætte folkene i sin husstand.³⁴

Forestillingen om ægteskabet og i bredere forstand husstanden som en institution med særstatus havde sine rødder i aristoteliske tanker om husstanden som samfundets mest fundamentale enhed. Den var forbundet med den statslige retssfære i et patrimonialt system, hvor husbonden var øvrighedens repræsentant i husstanden. Inden for den protestantiske naturret forenedes denne tænkning med moralsk-religiøse forestillinger om samfundets guddommeligt givne orden. Den lutherske trestandslære inddelte samfundet i tre stænder: den gejstlige, embedstanden og husstanden. Husbonden var husstandens hoved, ligesom Gud var kirkens, og det var derfor hans pligt både at drage omsorg for og oprettholde moralsk tugtelse blandt sine husfolk.³⁵

Olsen forbinder altså sin retfærdige vrede til krænkelsen af sin ret som husbond både til det rum, hvori den fandt sted, og til den autoritetssfære, der knyt-

33 RA, Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 106, 25. januar 1772, Pro Memoria fra Olsen af henholdsvis 16. november og 7. december 1771; 2. vidnekammer, 2. december 1771.

34 Danske Lov 6-5-5 og 6-5-6. Se også 6-2-4 om husbands ret til husstraf.

35 Se Anette Faye Jacobsen: *Husbondret: rettighedskulturer i Danmark, 1750-1920*, København: Museum Tusculanum 2008, s. 76-83; Ingrid Markussen: *Til Skaberens Ære, Statens Tjeneste og Vor Egen Nutte: pietistiske og kameralistiske idéer bag fremvæksten af en offentlig skole i landdistrikterne i 1700-talet*, Odense: Odense Universitetsforlag 1995, s. 44; Nina Koefoed: *Besøvede kvindfolk og ukærlige barnefædre: køn, ret og sædelighed i 1700-tallets Danmark*, København: Museum Tusculanum Forlag 2008, s. 31-32.

tede sig til forestillingen om husstanden som en særskilt retslig enhed, hvor husbond og madmoder regerede.

Idet Sørensen træder i karakter som søsterens beskytter kan sagen kan tolkes som et udtryk for et sammenstød mellem to forskellige omsorgssfærer, dels en båret af mere følelsesmæssige familiære bånd, dels en båret af det husbond-retnig forhold. Retten giver Olsen medhold i, at dragonen var "in Competent til at sætte en Huus Fader til rette i sit eget Huus", men angiver at hans opførsel, "som den Naturlige Kiærlighed til deels kand undskyldte", aldrig kunne berettige Olsens reaktion, "Thi det er ikke bevist, at han med støjen eller anden grovhed har givet Anledning dertil".³⁶

Retten lægger altså vægt på, at dragonen ikke selv har givet anledning til ørefigingen ved at støje og være grov, samt at han angiveligt har handlet af kærlighed. Kærligheden kan her henvise til den omsorg, der lå i samfundets patriarchalske forpligtelser, men anvendelsen af ordet *naturlig* peger dog på, at der er tale om en forståelse af en dybfølt kærlighed til familiemedlemmer. Dermed gives dragonens moralske følelser i et vist omfang forrang over husbondens sædvane- og lovbestemte ret til at regere i eget hus – hvilket med en vis forsigtighed kan tolkes som et udtryk for en ny tids forestillinger, hvor individets ret til beskyttelse mod overgreb langsomt begyndte at vinde frem på bekostning af traditionelle standsrettigheder.

Først og fremmest vidner sagen og Olsens reaktion om eksistensen af en stærk og veletableret forestilling om husbonds ret i sit eget hjem, og hvordan grænserne for hjemmet som fysisk sted overlappede med en mere abstrakt forestilling om husstanden som autoritetssfære. Olsens italesættelse af Sørensens indblanding som et forsøg på at udøve sin militære myndighed i et rum, hvor den intet havde at gøre, tematiserer modsætningen mellem civil og militær autoritet. Påstanden underbygges strategisk med vidners udsagn om, at Sørensen med sit kropssprog har udvist tegn på aggression og optrådt som en magtperson.

MELLEM MILITÆR OG CIVIL

Spændingen mellem det civile og det militære dukker også op i en tvist fra 1794 mellem musketer Driebein og hans nabo spækhøker Hansen, forårsaget af, at Hansen kom ind i Driebeins værelser for at påtalte et oprin mellem hans tjenestepige og Dreibeins datter. Han påstår, at Driebeins hustru reagerede ved at give ham en knyttet næve i ansigtet, hvorefter Driebein selv sprang op, greb ham i håret og slog ham. Driebein derimod forklarer, at han lå i sin seng, da Hansen kom ind, "som et rasende Menniske" og overfaldt hans hustru, hvorved de måtte sætte sig til modværge og forsøge at få "denne Volds Mand eller snarere kaldet Morder" ud af deres værelser. Bruddet på husfreden iscenesættes her tydeligt med mod-

36 Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Domprotokol, nr. 32, 25. januar 1772.

sætningen mellem den hvilende Driebiein og den rasende Hansens voldelige hensigter. Samtidig lægges der vægt på, hvor vidt slagmålet mellem parterne er sket på svalen eller inde i værelserne.

Ægteparret forsvarer altså i fællesskab deres hjem mod den uvelkomne gæst, og i Driebieins brev til retten italesættes hans ret som forsvarer af husstanden: "Som Soldat formener jeg at have den samme Ret som en anden Borger, besynderlig i min egen Stue. Skulle jeg forgaae mig saa vidt som til at overfalde en Mand i hans egne Værelser, var Straffen mig sikker nok". Han udtrykker desuden sin utilfredshed med Hansen, der agerer spækhøker, "men er ikke Edsvoren Borger ej heller Huusvært og dog vil han regiere over en og hver i Huuset".³⁷

Driebiein bringer (sandsynligvis med retorisk inspiration fra en prokurator) spørgsmålet om civil status og borgerskab i spil, idet han underkender Hansens forsøg på at regere over huset med henvisning til, at han hverken er husvært eller borger og derfor ikke har noget grundlag for den autoritet, som han påtager sig. Driebiein henviser desuden til at en militærperson med sikkerhed ville blive straffet for en sådan gerning – med en underforstået opfattelse af synet på den aggressive militære kultur. Med reference til en borgerlig husbondidentitet henviser han til, at han sin militære status til trods, bør have ret til at forsvere sig og sine i sin egen stue.

Soldater og matroser med kone og børn befandt sig i en særpræget position som overhoved for deres egen husstand, men samtidig underlagt hærrens hierarkiske struktur – hvilket blandt andet betød, at de skulle henvende sig til deres overordnede for at få rejst en sag i retten. Mange af byens militære havde håndværksmæssig baggrund, men havde af økonomisk nød måttet lade sig hverve.³⁸ Dermed blev de en del af – og blev slået i hartkorn med – et broget fællesskab, hvis værdier de ikke nødvendigvis delte. Der kan derfor også have været en særlig interesse for disse mænd i at understrege deres identitet som husband i hverdagens praksis, fordi den gav dem et grundlag for at etablere en social status i forhold til de enlige mænd, der alene var defineret ved deres placering i det sociale hierarki.

Hånlig foragt

En oktober-eftermiddag i 1771 var blytækker Webs i løjtnant Georg Friderich von Mechlenburgs stue for at modtage kvarterpenge for nogle artillerister, han havde indkvarteret. Der opstod uenighed mellem de to mænd over betaling for en af artilleristernes kone og da Webs skulle kvittere for modtagelsen af pengene, fik han i sin ophidselse væltet blækhuset ud over chatollet. Da løjtnanten spurgte, hvem

37 Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 17, 25. august 1794; Domprotokol nr. 523.

38 Karsten Skjold Petersen: *Geworbne krigskarle: hervede soldater i Danmark 1774-1803*, København: Tøjhuseum: Museum Tusculanums 2002, s. 115.

der skulle erstatte det, smed Webs fire skilling på chatollet. Herved greb Mechlenburg sin stok og gav blytækkeren et veltilrettet slag over ryggen – og lagde god kraft deri, hvis man skal tro stadsfysikus Wandelers attest, som nøje beskriver det mørke, slaget efterlod på Webs' ryg og skulder. Ud over smerten i skulderen følte Webs også, at hans øre havde lidt skade og fornærmelse under løjtnantens stok, og han henvendte sig derfor til retten for at søge sin øre genoprettet.

Mechlenburg forklarede, hvordan Webs stolt og hovmodigt havde revet huen af hovedet og var blevet grov, selv om Mechlenburg foreholdt ham, at han måtte behandle en officer anderledes i hans egne værelser. Han forklarer, hvordan Webs havde kastet de fire skilling hen til ham, og at denne vrede fremfærd havde sat ham i affekt, så han havde givet Webs et par rap med stokken for at skaffe sig fred i sin stue.³⁹

Mechlenburgs forsvarer, Damkjær, påpeger, at løjtnanten har forholdt sig rolig, selv mens Webs truede ham og tilføjer, at når man tager i betragtning, at løjtnanten var i kongens tjeneste og ydermere i kvalitet af kaptajn (idet han optrådte som kompagniets foresatte i kaptajnens fravær), så må man forundres over, at han har udstået grovheden så koldsindigt. Han peger på, at Webs udviste "haanlig Foragt" over for løjtnantens stand og vilkår ved at mene, at fire skilling var tilstrækkelig kompensation for den grovhed, han havde vist ham. Såfremt Mechlenburg havde tålt at lade sig tortere sådan, mens han var i kongens tjeneste og befandt sig i sin egen stue i tilstede værelsen af sine underordnede, ville ingen af de andre officerer estimere ham for, hvad han var. Løjtnanten havde derfor været nødsaget til at tage sig selv til rette.

Vi ser her flere forskellige forestillede geografier i spil. Med stuen som rumlig kontekst iscenesættes løjtnantens reaktion som et forsøg på at få husfred – med en reference til at Webs har opført sig støjende og fornærmeligt på et sted, hvor beboeren bør være beskyttet mod overgreb og fornærmelser. Blytækkerens opførsel betragtes ydermere som en krænkelse af den hierarkiske orden, fordi den fandt sted, mens løjtnanten varetog sit offentlige embede og i hans underordnede nærvær.

I enighed med Damkjær erklærer retten, at løjtnantens irettesættelse har været på sin plads og at Webs selv har været skyld i den ulempe, som er overgået ham. Mechlenburg må dog bøde fire rigsdaler til krigshospitalskassen, fordi han ikke har været tilstrækkelig moderat i sin vrede.⁴⁰

Dommen understreger, hvordan vrede og vold, så længe den er kontrolleret og ikke kammer over i affekt, kan betragtes som en rituel disciplineringssstrate-

39 Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 574, 9. april 1772, Pro Memoria fra Mechlenburg, november 1771.

40 Jf. Magnus Perlestat: *Lydnad i karolinernas tid*, Lund: Nordic Academic Press 2008.

Perlestat har kortlagt lignende begreber om rimelig og retfærdig afstraffelse, bl.a. vigtigheden af, at afstraffelsen ikke skete i passion og hævngerrighed, men med koldt hoved og af en person med rette myndighed, s. 100-101.

gi. Særligt i den militære kultur var voldsomme følelsespraksisser ikke et udtryk for manglende selvkontrol, men en ritualiseret måde at opretholde hierarkiet.⁴¹ Tværtimod var de en nødvendighed, da fraværet af en stærk reaktion undergravede denne orden. Ved at lade stå til mistede man ikke blot sin personlige anseelse, men forsømte sin pligt over for det militære fællesskab. Grænserne for, hvor den retfærdige vrede holdt op og passionen tog over, var dog tilsyneladende forskellige set fra soldatens og myndighedernes side.

Den kraft, som Mechlenburg lagde i slaget, tyder på, at der var tale om mere end en symbolsk markering af autoritet. Man kan måske driste sig til at sige, at han ønskede at Webs skulle føle revanchen og løjtnantens overmagt på sin krop, ligesom løjtnanten havde følt ydmygelsen på sin. At det netop var de fire skilling på chatollet, som fik bægeret til at flyde over, indikerer, at fornærmelsen for Mechlenburg lå i Webs' behandling af ham som en fattig soldat, der ville stille sig tilfreds med håndører til nyt blæk, frem for som en ærekrænket kongelig officer.

Konflikten skal ses i lyset af modsætningsforholdet mellem den civile og den militære befolkning.⁴² København var hjemsted for flåden og en større stående hær, hvorfra en del var hervede, udenlandske soldater – især underofficererne kom gerne fra det tyske rige. Soldaterne havde et dårligt ry i byen, hvilket blandt andet skyldtes, at mange af dem, der lod sig hverve til hæren, kom fra samfundets lavere lag – de var proletarer i uniform.⁴³ Desuden bidrog de lave lønninger til at gøre et liv på kanten af loven tiltrækkende. Der var altså tale om en stor befolningsgruppe, hvorfra en del befandt sig i marginen af byens civilsamfund – men ofte var privat indkvarteret blandt byens borgere.

Noget tyder på, at Mechlenburg var netop en af disse fattige, udenlandske hervede soldater, i hvert fald fremgår det af sagsakterne, at han modtog *beneficium paupertatis* for at kunne føre sin sag, hvilket kan bidrage til forståelsen af, hvorfor han fandt Webs' symbolske kompensation så krænkende. Netop militærets og særligt underofficerernes trang til at sætte deres autoritet igennem over for byens civile befolkning, også når de var uden for tjeneste, var en tilbagevendende kilde til frustration hos borgerne og en problemstilling, som dukker op i adskillige sager.

41 Jf. Jonas Liliequist: "Violence, Honour and Manliness in Early Modern Northern Sweden", i *Crime and Control in Europe from the past to the present*, Helsinki 1999, s. 174-207. Se også Hassan Jansson: *Hemfridsbrott; Österberg og Cronberg: Våldets mening: makt, minne, myt*, Lund: Nordic Academic Press 2004, s. 8.

42 Jf. Ulrik Langen: "Den æreløse ordensmagt - Kampen om byrummet mellem vægttere, gædere og pøbel i 1700-tallets København", *Fortid og Nutid* 2, 2009, s. 83-105; Langen og Henningsen: *Hundemordet*.

43 Gunner Lind: "Krigsmænd og borgere i København 1600-1855", i Karl-Erik Frandsen (red.) *Kongens og folkets København - gennem 800 år*, 1996. Lignende forhold beskrives for Stockholm: Mats Berglund: "Soldater og Stadsbor i förindustrielt gatuvald, Stockholm, 1719-1848", i Maria Sjöberg (red.) *Sammanflätat*, Uppsala, 2009, s. 15-28.

I følge Susan Amussen, var brugen af vold i tidlig moderne tid en strategi til at udøve en autoritet og magt, som man ellers ikke var i besiddelse af – enten på grund af sin sociale position eller sit køn.⁴⁴ Autoriteten lå hos den, som kunne demonstrere overmagt, og en af måderne at gøre dette var ved hjælp af aggressivitet, vrede og vold. Måske derfor optræder byens militære befolkning så ofte i sager om vold.

Den flittige brug af aggressivitet blandt de militære kan anskues på flere måder. En måde, som var udbredt i samtiden, er at betragte den som udtryk for en gruppe grove, fordrukne og udannede menneskers mangel på almindelig moralsk sans.⁴⁵ Den kan dog også ses i forlængelse af den stærke hierarkiske og æresorienterede kultur, som herskede. I denne kultur var en passioneret reaktion på kraenkelse både rationel og nødvendig. Derudover må de levevilkår, som store dele af det militære fællesskab levede under med knappe økonomiske ressourcer og trange boligforhold, alt andet lige have været fremmende for konflikter. Ikke mindst må den foragt, som de militære ofte var utsat for fra det civile samfund, have skabt en øget trang til at sætte sig i respekt – en respekt, som hvis den ikke kunne opnås på andre måder, i det mindste kunne opnås gennem at indgyde frygt.

En kultur, der var strengt maskulin, men tilsyneladende også var at genfinde blandt de kvinder, som var hjemmehørende i dette fællesskab.

KVINDER OG HUSFRED

Selv om den stærke opmærksomhed på husfreden og autoriteten over husstanden var stærkt knyttet til den maskuline, borgerlige øre, var ikke kun mænd involverede i konflikter af denne art. I Hof- og Stadsrettens protokoller findes en række sager, hvor de stridende parter er kvinder, heriblandt en stor del matros- og soldaterkonster. Officielt kunne kun mænd eller enlige, myndige kvinder føre sag for retten, og kvinder måtte derfor rejse sag i deres mands navn. I praksis tyder det på, at kvinderne gerne selv mødte op i retten og til tider også uden deres mand. Retten var således formelt et maskulint rum, men kvinder var på ingen måde afskåret fra at agere her i praksis.⁴⁶

Vi har allerede mødt madam Grøn, der agerede moralens vogter og nægtede at udlåne sin nøgle til sin lejer med den begrundelse, at lejeren gik ud i amoralske ærinder. Vi så ligeledes, hvordan Driebein og hans hustru gjorde fælles front mod spækhøker Hansen. I en sag fra 1771 stod tømmermand Knudsens kone anklaget

⁴⁴ Susan Amussen: "Punishment, Discipline, and Power: The Social Meanings of Violence in Early Modern England", *Journal of British Studies* 34 (1), 1995, s. 1-34, s. 31.

⁴⁵ Om synet på de militære se eksempelvis Peter Frederik Rist: *Fra Støvlet-tiden*, København, 1884; Petersen: *Geworbne krigskarle*.

⁴⁶ Hos Magistraten kunne kvinder selv indklage sager uden en formynder, men ikke få nogen dømt, efter magistraten mistede sin status som værneting. Den store forekomst af kvinder fra det militære fællesskab i forhold til kvinder fra borgerskabet, kan således også skyldes, at sidstnævnte valgte at indklage deres sorger for Magistraten.

for at have pryglet sin nabokone gul og blå med en manglestok i sin forstue, fordi hun ville passere igennem Knudsens værelser. På sin hustrus vegne forklarer Knudsen til retten, at hun måske "i hastighed" har givet madam Hertz et par rap, men kun fordi "hun ikke vilde lade min Kone eller Børn, i min Fraværelse have Roe og Freed; men overfusede dem med Skielden, Smelden og Ære nærgaaende Beskyldninger". Han påstår desuden, at han gentagne gange har bedt Hertz om at tilholde sin kone ikke at komme ind i Knudsens værelser og gøre ufred i hans fravær.

Konfronteret med Hertz' klage, benægter madam Knudsen ikke, men svarer at hun *havde* advaret sin nabo – i følge Johanne Hertz ved at sige, at hvis hun kom derind "vilde hun hilse hende", hvilket i Hertz' oversættelse betød "slaae Halsen af hende eller slaae hende saaledes at hun skulde tage sin Helbreed".

Uagtet at ordlyden kommer fra Hertz, fremgår det af madam Knudsens tilståelse, at hun har fundet sig berettiget til at markere overskridelsen af hjemmets grænser over for sin nabo. Under sagen kommer det også frem, at Johanne Hertz har spredt rygter på Christianshavn, hvor parterne bor, om at Niels Knudsens hustru har stjålet mel på Store Mølle. Madam Knudsens "rap" kan derfor også betragtes som et forsøg på at genoprette lidt af sin ære ved at tage sig selv til rette. Retten finder dog ikke, at Knudsen har ført tilstrækkeligt bevis for Johanne Hertz' ufredelige opførsel og idømmer madam Knudsen en bøde på ni rigsdaler for sit utiladelige forhold.⁴⁷

Sagen giver indsigt i, hvordan det primære ansvar for fredens opretholdelse i huset opfattedes som mændenes, men demonstrerer samtidig også, at Knudsens hustru som en selvfølge overtager rollen som husstandens beskytter i mandens fravær. Et mønster som genfindes i andre sager. Eksempelvis skriver tømmermand Nielsens hustru Anna Cathrine i efteråret 1799 til kompagniets kaptajn, og beder ham irettesætte hendes nabokone i huset i Bjørnegade 18, Maria Werner, "at jeg min Mand og Børn kan nyde Huusfred". Naboen tømmermand Christophersen påstår, at Nielsens kone både har grebet ham i håret og sparket ham flere gange for hans "gemækt", samt har overøst både ham og hans hustru med grovheder. Den nærmere årsag til uenighederne fremgår ikke, men synes at være et længerevarende fjendskab. Anna Cathrine tager både i praksis og i klagesagen beskytterrollen på sig, sandsynligvis i mandens fravær. To uger senere dukker Nielsen nemlig selv op som afsender på et brev til retten.⁴⁸

I sin undersøgelse af 1600-tallets Sverige finder Jansson flere eksempler på kvinder, der agerer som husstandsoverhoveder, og peger på behovet for en un-

47 Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 120, 7. september 1771; Domprotokol nr. 137.

48 Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 28, 4. november 1799.

dersøgelse af kvinders rolle i sager om overgreb på husfreden. Herunder hvordan husfredsbrud blev beskrevet, alt efter om de skete mod mænd eller kvinder.⁴⁹

Sagerne fra København viser, at kvinderne i praksis agerede i mønstre meget lig mændenes, idet de absolut ikke stod tilbage for deres ægtemænd, hvad angik brugen af vold og aggression i forsvaret af familie og husstand. Sagerne afspejler dog byens kønnede rum, idet gadevolden stort set var et maskulint fænomen – dog med enkelte undtagelser, som da kvartermester Carlsens kone tog sig en rask batalje med en konkurrerende fiskekone i Adelgade⁵⁰ – mens kvindelige konflikter oftest fandt sted i og omkring hjemmet. Konflikternes rumlige kontekst og hjemmet som kvindens autoritetssfære afspejles også i kvinders brug af forhåndenværende våben fra husholdningen, såsom tøfler, manglestokke, kar, ildskuffer, køkkenknive og sågar fisk.

Kønnet træder frem, når det handler om iscenesættelsen af kvindernes konflikter i retten, hvor narrativer om urolige, uregerlige og evigt skældende kvinder langt overdøver henvisninger til kvindens autoritetssfære i husstanden. Dette afspejler, at husbonden rent juridisk var husstandens overhoved, om end loven anerkendte madmoders autoritet over børn og tyende på lige fod med husbondens. Der synes dog ikke at herske nogen tvivl om, at mange kvinder har haft en stærk identitet forankret i deres autoritet i husstanden.⁵¹

En aften i september 1799, mens hendes mand var ombord på et af kongens skibe, modtog madam Just en mandlig gæst i sine værelser i Svanegade 16 i Nyboder. Besøget vakte hendes nabopers opmærksomhed, og snart kom overboen Sara Beate stormende ned af trapperne med sin far, matros Ole Berg i hælene, råbende ”at nu ville hun tage Horeknægten her”. De forsøgte at tiltvinge sig adgang til Justs værelser, men madam Just holdt for døren, og da de endelig kom ind, var manden ingen steder at finde. Ifølge en af husets andre beboere, som under oprinnet havde stået ved sit vindue, var manden i kampens hede fortrukket ud af et vindue.

Sara Beate og hendes far har i et højere moralsk formål tilsyneladende fundet det fuldt ud rimeligt at tiltvinge sig adgang til naboenes værelser med det formål at afsløre hende i udenomsægteskabelige aktiviteter. Frem for at bifalde dette tager Just dog sin hustru i forsvar og klager i stedet til sin foresatte over Sara Beate og faderens ulovlige handling i hans hus samt de fremsatte beskyldninger mod hans kones rygte.

49 Jansson: *Hemfridsbrott*, s. 440.

50 Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 14, 15. juni 1795. Se også sagen mellem Friderichsen og Boldevigsdatter i Hof- og Stadsretten, 2. vidnekommer, 6. juli 1795 og Domprotokol, nr. 357, 10. august 1795.

51 For lignende observationer i en engelsk kontekst se Gathine Walker: ”Expanding the Boundaries of Female Honour in Early Modern England”, *Transactions of the Royal Historical Society* 6, 1996, s. 235-245; Bernard Capp: *When gossips meet: women, family, and neighbourhood in early modern England*, Oxford; New York: Oxford University Press 2003.

Kaptajn Harboe sender Justs klage videre til Hof- og Stadsretten, men tilføjer inden da en lille bemærkning i brevet:

Retten har engang tilforn i en lignende Klammerie Sag bragt det til Forlig imellem disse Parter, men det har lidet eller intet bodet. Det er mig derfor Pligtpaaliggende nu endelig at faa de Uordener i Compagniet hævet som disse Fruentimmer med deres jævnlig Trætte og Skienderi foraarsager, til Skandale og Forargelse for de øvrige Beboere i deres Naboelag. Mændene har saavidt jeg ved intet med hinanden uestaaende –.⁵²

Kaptajnens betragter altså sagen som et udslag af trætte mellem urolige og ureglerige kvinder, som forstyrre ordenen i kompagniet – og ser det som fælles-skabets ansvar at sætte grænser for disse kvinder. Der er ingen referencer til de involveredes husfred og ære. I en patriarkalsk optik, hvor kvinders legitime autoritet var begrænset, kom konflikterne og kvinders brug af følelsesudbrud og fysisk magt således ofte til at fremstå enten som trivuelle bryderier blandt urolige nabokoner eller som en trussel mod den offentlige orden.

Et interessant aspekt ved de sager, hvor kvinder optræder som husstandens forsvarere, er, at de ofte involverer kvinder gift med soldater eller flådens folk. En årsag hertil er sandsynligvis, at de fraværende mænd netop var et kendetegn blandt byens militære befolkning, hvor mænd var udstationerede, til havs, i vagttjeneste, eller på orlogsværftet det meste af dagen, hvorimod mange af de mænd, som drev borgerlig næring havde deres forretning eller værksted, hvor de boede. Eksempelvis må Nyboder, hvor en stor del af konflikterne fandt sted, store dele af dagen have været et kvindeligt domineret byrum.

Det efterlod kvinderne til at tage hånd om og forsvare husstanden, hvilket mange af dem gjorde med lige så hård hånd som deres mænd. I den forbindelse er det værd at bemærke, hvordan kvinderne med deres voldelige fremfærd gør brug af typisk maskuline følelsespraksisser i deres kampe om autoriteten i hjemmet. Dermed skinner den æresorienterede militære følelseskultur – hvor ethvert anslag mod en persons ære måtte imødegås med en stærk og øjeblikkelig reaktion, der markerede det uretmæssige i angrebet – også igennem i de kvindelige konflikter. Det er derfor oplagt at formode, at kvinderne til en vis grad havde overtaget nogle af de sociale koder, som gjorde sig gældende i den maskuline, militære æreskultur. På nogle punkter var gjorde stands- og klassebetinget mønster sig dog nok også gældende, eftersom mange af kvinderne formodentlig har haft en baggrund i en bonde- eller almuekultur, hvor lignende praksisser var at finde.

Nyboder var på mange måder et mikrokosmos af hele byen, hvor konflikter opstod mellem naboer, husejere og lejere over brugen af delte rum og ressourcer –

52 Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 26, 14. oktober 1799.

og ikke mindst spørgsmålet om autoriteten over huset. På andre måder skilte området sig ud og udgjorde et afgrænset rum både geografisk og socialt. Beboerne her hørte alle til det samme sociale fællesskab og de sociale relationer var struktureret af flådens hierarki. De trange levevilkår betød samtidig at man fulgte hinandens liv på tæt hold og alt hvad der foregik bag hjemmets vægge kunne hurtigt blive offentlige anliggender. Et forhold, som gjorde sig gældende mange steder i byen, men nok ingen steder så konsekvent som i Nyboder. Sammenfaldet mellem forskellige faktorer såsom fysisk tæthed i beboelsen og tilstedeværelsen af en militær, hierarkisk og æresorienteret følelseskultur synes således at have skabt grund for en særlig følelseskultur, der kalder på yderligere studier.⁵³

AFRUNDING: BYENS FØLELSESKULTURER OG GEOGRAFIER

Jeg har her søgt at vise, hvordan dagligdagens sammenstød og folks reaktioner på forskellige krænkelser, kan anvendes til at identificere forskellige følelsesgeografier – forstået som oplevelsen af bestemte rum og steder som socialt betydningsfulde – i den tidlig moderne by. Sagerne giver et indblik i flere forestillede geografier. Først og fremmest markerer stærke reaktioner på krænkelsen af husets grænser dette rum som et betydningsfuldt sted. Husstandens fysiske grænser bliver især tillagt værdi i sammenkoblingen med forestillinger om den autoritetssfære, der knytter sig hertil. Hjemmet i byen fremtræder således som et sted konstitueret af forestillede, sociale grænser – og ikke mindst de følelsespraksisser, der underbyggede disse grænser.

Brugen af bestemte følelsespraksisser, der enten var udtryk for en persons følelser eller sigtede mod at fremkalde følelser hos andre – såsom det at tildele dem en nedladende ørefigen, prygle dem med sin stok, slå på sin sabel eller for den sags skyld udvise en foragtfuld koldsindighed – var et led i den måde, hvorpå sociale distinktioner blev indskrevet i, udtrykt og aflæst gennem kropslige praksisser. Sådanne kropslige og følelsesmæssige praksisser reproduceredes i de forskellige fællesskaber og følelseskulturer i byen, og nedarvedes fra generation til generation. Selv om sagerne indeholder adskillige eksempler på borgere, der optræder voldeligt og upassende, tegner der sig et ganske tydeligt mønster i forbindelse med det militære fællesskab og brugen af aggressive følelsespraksisser i konflikter vedrørende autoritet. Det gælder både den praksis, som beskrives, og den efterfølgende italesættelse i retten.

Det fremgår også, hvordan sådanne praksisser var rationelle og nødvendige i en kultur, hvor opretholdelse af hierarkiet var en moralsk pligt, mens de på andre steder og i andre sammenhænge var upassende og utiladelige – og en udfordring af de gældende sociale geografier. I denne forbindelse ses, hvordan nogle

53 Emnet er delvist behandlet i Camilla Schjerning: *Følelsernes fællesskaber*.

individer nавигerer i de forskellige fоlelsesgeografier med skiftende praksisser – eksempelvis i tilpasningen af deres narrativer til det retslige rums fordringer.

En markant geografi i sagerne er netop forbundet med markeringen af grænserne mellem det civile og det militære fællesskab med forskellige fоlelsespraksisser. Den militære myndighed understreges og udøves gerne gennem et aggressivt kropssprog. Herimod udpeges den borgerlige autoritet som værende forbundet med roligheid og koldsinighed. Generelt synes medlemmer af det militære fællesskab at være overrepræsenteret i retsmaterialet i forhold til, hvor stor en del af byens befolkning, de udgjorde. De dårlige økonomiske forhold blandt størsteparten af denne befolkningsgruppe betød, at de ofte boede de steder i byen, hvor befolkningst etheden – og derfor potentialet for at komme på kant med naboerne – var stort. Lige så central var modsætningen mellem husværtens autoritet og den militære myndighed, og sagerne giver indsigt i, hvordan grænserne mellem det civile og det borgerlige fællesskab materialiserede sig i form af følelser som vrede og krænkelse rundt omkring i byens huse.

En anden bem rkelsesv rdi geografi i sagerne relaterer sig til køn. I sammenstødene og deres retslige efterspil konstrueres og udfordres husstanden således især som en borgerlig, maskulin autorit tssf re, men graver man dybere i retsmaterialet m der man mange eksempler på kvinder, der forsvarer husstandens  re og uangribelighed.

Jeg har her forsøgt at vise, hvordan det, der udefra syner som simple magtkampe mellem stridbare temperamenter, kan betragtes som rationel brug af følelsespraksisser i en kultur, hvor opretholdelse af hierarkiets orden var en moralisk pligt. Den flittige brug af disse praksisser havde dog den bivirkning, at de i en tid, hvor polerede manerer og blid følsomhed i st rre og st rre grad blev dagens orden, bidrog til at uddybe skellet mellem den civile og den militære befolkning – til stor skade for de medlemmer af denne gruppe, der ønskede at være en del af det gode, borgerlige selskab, som ikke lod vreden løbe af med sig.

CAMILLA SCHJERNING
MUSEUMSINSPEKTØR, PH.D.
ODENSE BYS MUSEER
CAPS@ODENSE.DK

ABSTRACT

Camilla Schjerning

Emotional geographies and communities in Copenhagen 1771-1800

This article explores the interplay between emotions, communities and urban spaces under the heading of emotional geographies – understood as the weaving together of emotions, space and social geographies. The article seeks to demonstrate how seemingly trivial conflicts between neighbours can be interpreted as

clashes of emotional cultures and, moreover, lend insight into the strategic-communicative use of emotional practices to place individuals and groups in an imagined social geography.

Emotional expressions are read as indicators of silent, moral belief systems in order to map out how the boundaries of the home as a physical space overlapped with a more abstract notion of the household as a sphere of authority. Notions linked to a strong civic identity of the householder, which were often at odds with other spheres of authority in the city, particularly that of the military community – which connected to a culture of honour where upholding hierarchical order was considered a moral duty.

TO REMEMBER LIKE A DIPLOMAT¹

■ HAAKON A. IKONOMOU

The end of the story is what equates the present with the past,
the actual with the potential. The hero *is* who he *was*.²

INTRODUCTION

The Norwegian electorate's 'no' to entry into the European Community (EC), September 1972, was a kick in the teeth for the established political, economic and administrative elites of Norway.³ In fact, the two biggest parties (Labour and the Conservatives), most of the parliament (*Storting*), the big export oriented economic sectors and the shipping industry, the majority of the leading national newspapers, and almost all of the administrative elite were in favour of membership. Yet, it did not happen. Britain, Denmark and Ireland joined the EC in January 1973, while Norway negotiated a trade agreement with the newly enlarged Community.⁴

The blow was particularly hard for a small group of multilateral economic diplomats – simply called the *Europeans* – who had worked continuously with the EC-case for 12 years.⁵ Through their work they became professionally, and later

1 I would like to thank Giles Scott-Smith, Karen Gram-Skjoldager, Dino Knudsen, Michael Andersen, Johann Leitz, Pernille Østergaard Hansen and the 'Nyt Diplomati'-workshop, Saxo-Institute, Copenhagen University, March 13, 2014 for valuable comments and good discussions. I would also like to thank the diplomats interviewed, who have shared their life, work and thoughts with me – I am very grateful. Last I would like to thank the two anonymous reviewers who have given me many useful tips and corrections. Any mistakes and omissions, of course, remain mine.

2 Paul Ricoeur: "Narrative and time", *Critical Inquiry* 7(1), 1980, pp. 169-190, p. 186.

3 53,5% of the electorate voted against membership. The young, the lower social stratum and the periphery were overrepresented on the no-side.

4 See for example: Rolf Tamnes: *Oljealder*, bd.6 *Norsk utenrikspolitisk historie*, Oslo: Universitetsforlaget 1997; Jan van der Harst (ed.): *Beyond the Customs Union: The European Community's Quest for Deepening, Widening and Completion, 1969-1975*, Nomos: Baden-Baden 2007.

5 Haakon A. Ikonomou: *Europeans – Norwegian Diplomats and the Enlargement of the European Community, 1960-1972*, Unpublished PhD thesis, Florence: EUI 2015. The name *European* is both a category that I use to capture this group of diplomats analytically, and a name they used to describe themselves in the interviews. It is also an adaptation of historian Robin Allers' term 'Europa-experten' denoting a more emotional connection with the cause. Interview 18.12.2012 "Eivinn Berg"; Robin Allers: *Besondere Beziehungen – Deutschland, Norwegen und Europa in der Ära Brandt (1966-1974)*, Bonn: Dietz Verlag 2009. It is unclear when exactly they started to use this term to describe themselves, but the term 'a good European' or 'a committed European' was used about them by other diplomats in the 1960s. British Foreign Office Archives 30/1026 – 8 July 1971, Oslo (British Embassy) – G.A. Crossley – Dear Norman;

personally, convinced of the attributes of membership. Moreover, they came to fundamentally believe in the EC as a vehicle of peace. The Norwegian ‘no’ was not only experienced as ‘an institutional shock’ for the Ministry of Foreign Affairs (MFA), but was also experienced as a professional and personal defeat for the *Europeans*.⁶ Indeed, many of them left the service following the referendum. They had failed to deliver the necessary result in the negotiations, and they had been unable to convince the electorate of the, in their eyes, inherent righteousness of the endeavour.

The fundamental question of this article is: How did and do these diplomats create a meaningful narrative from the professional and personal failure of the negative referendum? As will be argued, the *Europeans* have reconciled the ingrained and institutionalized understanding of ‘the diplomat’ as a heroic character with the traumatic experience of the Norwegian ‘no’, by recasting themselves as martyrs professionally sacrificed for a just cause. Memories of the Second World War, their role as diplomats, the membership issue, and the failed referendum, all form part of the same narration. Peace in Europe, an important component of their belief in the European cause in the 1960s was elevated to something morally unassailable. Martyrdom became a transmuted version of their earlier visions of themselves as heroic diplomats and believers in the European cause. As heroic believers that professionally sacrificed themselves for a (higher) cause they now came to narrate themselves as symbolic martyrs.

It is unsurprising that the Second World War and notions of European integration as a peace project were prominent in the minds of the *Europeans* in the 1960s, following the negative referendum, and today. After all the devastating experiences of the Second World War was at the heart of why the six original member states of the European Coal and Steel Community (ECSC) chose to pool sovereignty. ‘Peace’, and the aim to overcome old nationalist rivalries, was explicitly linked to integration in the preamble of the Treaty of Paris that established the ECSC.⁷ It is perhaps equally unsurprising that the professional stories of the diplomat had a heroic streak to them. What is interesting however, is how memories, events and professional stories were reconfigured – or re-emplotted – at different times: the importance and meaning of the different ‘components’ changed according to where in time we enter and try to disentangle them. And it is the emplotment and re-emplotment before and after the negative referendum in 1972 and up until today that is the key interest of this article.

⁶ Iver B. Neumann: "Norway. The Foreign Ministry: Bracketing Interdependence", in Brian Hocking (ed.): *Foreign Ministries – Change and Adaptation*, Basingstoke 1999, pp. 152-169. It was an institutional shock because the MFA discovered that it could not negotiate and ‘talk’ on behalf of Norway on this issue.

⁷ http://www.cvce.eu/en/obj/treaty_establishing_the_european_coal_and_stell_community_paris_18_april_1951-en-11a21305-941e-49d7-a171-ed5be548cd58.html (09.09.2015)

What is gained from studying how the *Europeans* remembered themselves? There is a broad literature on collective memories, European and national identity⁸, also in relation to European integration.⁹ There are also studies covering how diplomats narrate their successes in relation to the European Community (EC). And as Thomas Raineau has argued in the case of Britain, diplomats, as part of a country's administrative elite, and their memories (often in the form of memoirs) play a significant part in shaping historical narratives of past political events.¹⁰ However, there are very few studies that try to investigate memories of diplomats centred on failures. Likewise, there are none, to this author's knowledge, that try to incorporate the professional role of the diplomat to make sense of these memories. To this is added the broader significance of exploring the memories of pro-European actors in a non-joining country, which goes to break down the progressive narrative – and the distinction between inside and outside – so dominant in European integration historiography.¹¹

APPROACH – MAKING SENSE OF MEMORY

The analysis builds on interviews with several of the former diplomats who were at the heart of the negotiations between the EC and Norway, and who played a central part in the referendum of September 1972 in combination with a wide range of written sources.¹² The methodological challenge is to analytically cap-

8 When the works of Maurice Halbwachs were revived in the late 1970s and 1980s a plethora of works with this focus emerged. One classic is the seven volume collaborative project headed by Pierre Nora: *Les Lieux de Mémoire*, Paris: Galimard, published between 1981 and 1992. Two journals also saw the light of day: *History and Memory*, Indiana: Indiana University Press, a journal founded in the late 1980s with focuses on the collective memories of Nazism, Fascism and the Holocaust. And the more recent (2008) *Memory Studies* London: Sage Publications which brings together an (almost too) broad palette of approaches.

9 See for example the collaborative work: Klaus Eder and Willfried Spohn (eds.): *Collective Memory and European Identity. The Effects of Integration and Enlargement*, Aldershot: Ashgate 2005.

10 Thomas Raineau: "Keepers of the European flame? Narratives and Self-representation of British diplomats in historical perspective", in Dino Knudsen and Haakon A. Ikonomou (eds.): *New Diplomatic History – An introduction*, Copenhagen: PublCom, University of Copenhagen 2015.

11 The call for breaking down the teleological language (and understanding) of European integration history came first from Mark Gilbert: "Narrating the Process. Questioning the Progressive Story of European Integration", *Journal of Common Market Studies* 46 (3), 2008, pp. 641-62. Recently, Kiran Patel has pointed to need for "a less EU-centric form of writing European integration history". Kiran Klaus Patel: "Provincializing the European Communities. Cooperation and Integration in Europe in a Historical Perspective", *Contemporary European History* 22, 2013 p. 649'.

12 The former diplomats were between the age of 77 and 92 at the time the interviews were conducted. All of the interviews were semi-structured and open-ended, and conducted at their homes. The seven interviewed are: Eivinn Berg, Arild Holland, Arne Langeland, Håkon W. Freihow, Tancred Ibsen Jr., Terje Johannessen and Thorvald Stoltenberg. The rest of the core Multilateral Economic Diplomats (MEDs) and *Europeans* were: Jahn Halvorsen, Wil-

ture the *Europeans'* memories while connecting these with their historical experience of the EC-case in a way that gives a greater understanding of both. This article attempts to do this through a two-pronged approach.

First, it builds on French philosopher Paul Ricoeur's understanding of meaning and narratives, and combines it with new insights on memory and interviews from the field of oral history. Ricoeur's conceptual framework offers two benefits in relation to collective memory studies and oral history. Maurice Halbwachs, upon which much collective memory studies build, saw memory as inherently social and collective, as something that moved beyond memories of lived experiences (historical memory), and as a process through which social cohesion was achieved.¹³ Ricoeur, on the other hand, bids a crisp analytical tool to understand narration as it creates meaning for the individual, but does not exclude the collective cohesion that could come from sharing such narratives. Oral history *does* give heed to individual memory. Some adhere to the postmodernist or post-structuralist notion that language and discourse do not reflect the social and material world, they construct it, while others are more concerned with giving voice to the voiceless.¹⁴ In this landscape, Ricoeur offers a hermeneutical middle way: for while there is certainly a 'fictionalizing' or creative element to remembering, there is a bond to the social reality of lived experiences of the past.¹⁵

Ricoeur viewed self-understanding as constantly interpreted and defined through a hermeneutical narration of the self.¹⁶ Things that happen to us, Ricoeur argues, are given meaning through a narrative 'employment' in which events are ordered to uphold the plot. Thus, narratives do not necessarily operate with a linear understanding of time – instead events are connected to create a meaningful 'self' in the present. Or, as ethnologist Michael Andersen reflects: "The narra-

liam G. Solberg, Knut Frydenlund, Asbjørn Skarstein, Søren Chr. Sommerfelt and Sigurd Ekeland. Søren Chr. Sommerfelt wrote memoirs; Søren Christian Sommerfelt: *Sendemann: Utenrikspolitisk seilas-minner og betrakninger*, Oslo: Schibsted 1997. The author has interviewed Asbjørn Skarstein's daughter, Tove Skarstein, also a diplomat, and, Thorvald Stoltzenberg, who was not part of the core of MEDs in the 1960s, but was a diplomat, and became state secretary in the MFA, under Andreas Cappelen (Foreign Minister), in the Bratteli government (Labour), between March 1971 and October 1973. These sources have been supplemented with sources from the Norwegian MFA-archives (UD), the British Foreign Office Archives (FCO); news articles; obituaries; entries in lexica and memoirs.

13 Maurice Halbwachs: *On Collective Memory* (Edited, Translated, and with an Introduction by Lewis A. Coser), Chicago: The University of Chicago Press 1992.

14 Anna Green: "Can Memory be Collective?", in Donald A. Richie (ed.): *The Oxford Handbook of Oral History*, Oxford: Oxford University Press 2011, pp. 96-111.

15 Which does not necessarily collide with poststructuralist work engaged in ways in which subjects mediate discourses in particular historical settings. Kathleen Canning: "Feminist History after the Linguistic Turn: Historicizing Discourse and Experience", *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 19 (2), 1994.

16 Mads Hermansen and Jacob Dahl Rendtorff (red.): *En hermeneutisk brobygger, tekster av Paul Ricoeur*, Århus: Klim 2002.

tive portrays how things ‘had to happen’ for the plot to be as it is and, in doing so, meaning is created”¹⁷ This ‘employment’ twirls important life events, such as experiences of war or death, major victories or defeats, together: Such emotionally charged memories, though temporally disconnected, might be narrated together and given “a shared significance”¹⁸ Starting with the interviews with the *Europeans*, this article distinguishes two such life events – the Second World War and the EC-case – and explores how they are narrated together to make sense of the negative referendum.

As famous poet and novelist Emanuel Litvinoff noted, memory is a literary exercise that “shapes our yesterdays into narrative form, an inevitably fictionalizing process”¹⁹ In an interview situation therefore, the historian must be aware that memory is not “a passive depository of facts, but an active process of creation of meanings”²⁰ This ‘fictionalizing process’ is continuous: As one moves forward, the past is continuously altered to fit one’s new ‘location’. Accordingly, this article understands the *Europeans*’ narratives from the point of view of the conclusion, and the ‘chain of meaningful events’ as being narrated and pushed ‘back in time’²¹ At the same time it tries to incorporate the fact that this creation of meaning has happened continuously through their lived life. Memories of the Second World War were structured and structuring for the *Europeans* in the 1960s as well as today. Their thoughts on war, peace and integration are ‘put into play’ in different ways depending on time and context. Therefore, we need to grasp how it shaped their worldview and self-understanding at the time, *and* how this in turn is interpreted in the present. It is here that the combination of oral history and archive-based history is of value: Narratives evident in the interviews – that link up events in a manner shaped by their current ‘location’ – tease out important aspects of their thoughts and ideas otherwise hard to spot in the archival material of the 1960s. And opposite, the archival material helps trace how narratives, ideas, and chronologies have been constructed over time, have changed, are riddled with ‘inconsistencies’, and shape their present views.²²

17 Michael Andersen: *A Question of Location – Life with Fatigue after Stroke*, Unpublished PhD thesis, Copenhagen: University of Copenhagen 2013, p. 11.

18 Alistair Thomson: “Memory and remembering in oral history”, in Donald A. Richie (ed.): *The Oxford Handbook of Oral History*, Oxford: Oxford University Press 2011, pp. 83–95; See also Daniel Schacter: *The Seven Sins of Memory: How the Mind Forgets and Remembers*, Boston: Houghton Mifflin 2001, pp. 15–16.

19 Emanuel Litvinoff: *Journey through a small planet*, London: Joseph 1972.

20 Alessandro Portelli: “What Makes Oral History Different”, in Robert Perks and Alistair Thomson (eds.): *The Oral History Reader*, London: Routledge 2006, p. 77.

21 Ricoeur: “Narrative and time”, p. 174.

22 I’m aware of the methodological hazards here, for one runs the risk of reading things into documents from the past, simply because this is something the interviewed person emphasises today. There is no easy way around this, the historian must read both sources carefully, and be aware of the weaknesses and strengths of both.

Second, the article builds on social anthropologist and political scientist Iver B. Neumann's notion of diplomats adhering to three ingrained, professional 'stories': the bureaucratic, heroic and mediator story.²³ In his 2012 study of contemporary Norwegian diplomats, Neumann argued that when entering the Norwegian Foreign Service, young and promising *aspirants* are "exposed to a diplomatic discourse that offers various stories of how to be a diplomat".²⁴ These stories of what makes up a good (and bad) diplomat, are embedded in the discourses and practices of the diplomatic field and the MFA as an institution. Diplomats acquire, adhere to, and interpret these stories through diplomatic practice – this way they subscribe to the stories 'to which they are supposed to subscribe'.²⁵ As opposed to *roles*, which are context specific, Neumann argues that stories are relevant and meaningful in several contexts, and make up truly ingrained and internalized understandings of self. Thus, *stories*, could be understood as collectively accessible, and institutionalized, *diplomatic narratives*. Or, put differently, *stories* are 'temples' of the core of what it means to be a good diplomat. Using Neumann's stories as *ideal types*, we may explore the *Europeans'* understanding of what made a good (and bad) diplomat, and how they redefined their professional self post-referendum. Equipped with these analytical tools, the article considers how the *Europeans* remember and narrate themselves and the experience of working with the Norwegian bid for membership in the EC.

First, the article looks into how the victorious anti-marketeers' critique of the *Europeans* in the early 1970s fundamentally challenged their understanding of themselves as heroic diplomats. Second, it investigates how the *Europeans* retell their experiences of the Second World War, the quest for peace through international co-operation and their support of Norway joining the EC as a connected story. Last, the article explores how the martyr-narrative, born out of the negative referendum, is enforced by the *Europeans'* present existence in the margins of Norwegian political discourse.

THE EUROPEANS AND THE EC-CASE

A handful of diplomats, most of them educated economists, and most of them specialised in multilateral diplomacy, worked with the EC-case through three rounds of applications and negotiations – 1960-1963; 1967; and 1970-1972.²⁶ The French

23 Iver B. Neumann: *At home with the Diplomats – Inside a European Foreign Ministry*, Ithaca: Cornell University Press 2012.

24 Neumann: *At home with the Diplomats*, p. 99.

25 Raymond Boudon: *The Logic of Social Action: An introduction to Sociological Analysis*, London: Routledge 1979, p. 40. This is a twist of Boudon's definition of what a role is.

26 Of the 15 Multilateral Economic Diplomats (MEDs) that constituted the core of the *Europeans*, 2/3s were educated after war, nearly 50 % were economists, 20 % educated in the social sciences, and only 33 % were lawyers. This was a major shift, away from lawyers dominating the Foreign Service, as the *young war generation* entered the service.

President, General Charles de Gaulle denied Britain's two first bids for membership in the Community – and effectively shut the door on Denmark, Ireland and Norway too, as neither the EC nor the smaller applicant countries envisioned a membership without the UK. The third round, following the retirement of de Gaulle and the *reliance* of Europe at the Summit of The Hague in December 1969, was, after long and strenuous negotiations, successful. Britain, Denmark, Ireland and Norway all signed the accession treaties in January 1972.²⁷

However, in Norway the negotiation result had to be approved by ¾ of the parliament (*Storting*), and, *de facto*, the majority of the people through a consultative referendum. From January, until the referendum, September 25, 1972, a divisive, bitter and unusually heated political struggle between the 'yes'-side and the 'no'-side began in earnest. As MFA state secretary at the time Thorvald Stoltenberg later noted, tongue-firmly-in-cheek: "It was the closest modern time Norway has been to an outright civil war"²⁸

As I have argued elsewhere, the *Europeans* were forged together, networked and politicised, through their work with the EC-case. By the early 1970s, they were both professionally and personally convinced that Norway needed to become a member of the EC.²⁹ At this point, the *Europeans* were more or less willingly thrown into the pro-European referendum campaign of the Labour Government in 1972.³⁰ They toured the country to inform the public about the negotiation result, and helped set up call-centres and automatic answering machines to answer questions from the public. The MFA, in close cooperation with the European Movement in Norway and the 'Yes to the EC'-campaign, printed pamphlets, posters and other material. This, bordering on political, engagement of the *Europeans*, with the Norwegian electorate was unprecedented.³¹

However, the anti-marketeers with their effective grassroot movements won the hearts of the undecided. One reason was their ability to successfully 'tap into' historically and culturally loaded discourses of 'Europe' being something different than 'Norway'.³² Membership would entail a loss of Norway's hard-won sove-

27 For the final negotiations, see for example Uwe Kitzinger: *Diplomacy and Persuasion: How Britain Joined the Common Market*, London: Thames and Hudson 1973; Con O'Neill: *Britain's Entry into the European Community: Report on the Negotiations of 1970-1972*, London: Frank Cass Publishers 2000; Morten Rasmussen: *Joining the European Communities. Denmark's Road to EC-membership, 1961-1973*, Unpublished PhD thesis, EUI 2004; Jan van der Harst (ed.) *Beyond the Customs Union*; Robin M. Allers: "Attacking the Sacred Cow. The Norwegian Challenge to the EC's Acquis Communautaire in the Enlargement Negotiations of 1970-72", *Journal of European Integration History* 16 (2), 2010.

28 Interview 24.02.2014: "Thorvald Stoltenberg". *My translation.*

29 Ikonomou: *Europeans*.

30 Arild Holland: *Utenrikstjenestens historie* Unpublished memoirs: Oslo 1997, pp. 21-22.

31 Nils Petter Gleditsch, Øyvind Østerud and Jon Elster (eds.): *De Utro Tjenere – Embetsverket i EF-kampen*, Oslo: PAX forlag 1974; Gleditsch and Hellevik: *Kampen om EF*, pp. 128-148.

32 Iver B. Neumann: *Norge – en kritikk. Begrepsmakt i Europa-debatten*, Oslo: Pax Forlag 2001.

reignty, they argued, and was therefore a threat to Norway's future existence.³³ This was captured in the slogan: 'Self-determination'.³⁴ The referendum in September 1972 was cast as this generation's opportunity to protect the right to self-determination. The choice was effectively portrayed as a struggle between binary oppositions: 'State' vs. 'People', 'Bureaucracy' vs. 'Parliament', 'Constitution' vs. 'Treaty of Rome', 'Sovereignty' vs. 'Union', 'Norway' vs. 'Europe'.³⁵ It was a linear and rhetorically powerful interpretation of history, already well developed in the first no-campaign in 1961:

When big decisions were taken in our country's history – in 1814, 1905 and 1940 – a united people stood behind the choices. These decisions form the basis for our country's social, economic and cultural progress in recent times and obliges our generation to lead in the same direction.³⁶

The *Europeans* could not escape this discourse – they were submerged in its language and were acutely aware of how problematic it was with regard to the EC-case.³⁷ Furthermore, the *Europeans* – a bureaucratic elite with historical ties to the unions with Denmark and Sweden – were constrained by how they were perceived.³⁸ For example, the Christian People's Party parliamentarian, Asbjørn Haugstvedt, could argue: "As far as I can tell, full membership in the EC represents an open break with traditional Norwegian democracy (*folkestyre*). Ever since 1814, we have fought for the people's right to govern the country, often against the civil servant regime".³⁹ And Bjørn Unneberg of the Agrarian Party could maintain:

If we look at our history, we see that pro-union parties existed both 1814 and 1905, which argued that Norway was best served by joining bigger [political] entities. Tho-

33 Denmark-Norway was a union between the two kingdoms Denmark and Norway which lasted from 1380 to 1814, when Norway entered into a personal union, under the Swedish king, which lasted until 1905.

34 Tor Bjørklund: *Mot strømmen. Kampen mot EF 1961-1972*, Oslo: Universitetsforlaget 1982.

35 Neumann: *Norge – en kritikk*.

36 The anti-marketeers first parole against membership in 1961 quoted from Hans Fredrik Dahl: "Norge på en ny måte", in Neumann: *Norge – en kritikk*, p. 11. *My translation.*

37 Ikonomou: *Europeans*.

38 As Neumann notes, out of a heterogeneous group of immigrant families grew – from the 1600s onwards – a self-aware, self-recruiting class with both the will and ability to administer the state. These families constituted the state, societal and economic elite of the 1600-1800s. Making up about one per cent of the population living on Norwegian territory, they were the undisputed 'aristocracy' of Denmark-Norway. Many of the diplomats in postwar Norway hailed from these old civil servant families. Neumann: *Norge – en kritikk*, p. 44. See also: Øystein Rian: "Hva og hvem var staten i Norge?", in Erling Ladewig Petersen (ed.): *Magtstaten i Norden i 1600-tallet og dens sociale konsekvenser*, Odense: Odense Universitetsforlag 1984, pp. 73-98.

39 Asbjørn Haugstvedt, *Stortingstidende (St.t.)* (1972), p. 3286-3287. *My translation.*

se days it was the right side in Norwegian politics and the civil servants. Today it is the Federation of Norwegian Industries, Norwegian Bankers' Association, civil servants and party officials.⁴⁰

The diplomat – the quintessential civil servant – was in this discourse a foreign element, in cahoots with continental capitalists and great powers. Leftist writer, political activist and anti-marketeer Sigbjørn Hølmebakken eloquently captured this when he spoke about the MFA's information campaign at an anti-marketeer rally in 1972:

I thought it would be best to begin with the MFA's brochures. I don't know if I did this because I had helped to pay for them, or because I still held on to the childish, innocent belief that the MFA wouldn't lie. So, I sat down and read, as the lilies of the valley blossomed and the mackerel started to seep into the Lista fjord. It was the stupidest thing I could have done. Because slowly I realised that this was not information. It was propaganda. It was not clarifying, it was concealing. There was no attempt to shed light on dark and unknown places. The lighting was muted and soft, so as to make it intimate and pleasant, in order to create sweet music about cooperation and community in our hearts. This was the elegant rape in morning dress and pin stripes. So, I put the brochures down and went on the fjord.⁴¹

The elegant, smooth-talking and well-dressed MFA-men were contrasted with the pure, unspoiled and innocent fjord: Civilised Europe versus Natural Norway. In this dichotomy 'the diplomat' was an agent of Civilised Europe.

Throughout the EC-debacle, the anti-marketeers continuously accused the *Europeans* of propagating for membership. Already during the first round, the EC sceptic newspaper *Dagbladet* claimed that full membership would mean "the gradual dismantlement of the Norwegian nation state", and that the MFA tried to conceal this.⁴² The MFA's propaganda in favour of membership in the EC was "discouraging, immoral and excessive", the newspaper concluded.⁴³ Shortly before the referendum in 1972, parliamentary leader for the Liberal Party Gunnar Garbo claimed the parliament's appropriations to the MFA's information campaign had been squandered away on "spreading shallow, unreliable and unfounded information", and claimed that "the Ministry's statements [were] clearly misleading".⁴⁴

⁴⁰ Bjørn Unneberg, *Stortingstidende (St.t.)* (1972), p. 3291. *My translation.*

⁴¹ Sigbjørn Hølmebakken: "Varmen fra et gammelt halmbål - Tale ved Folkebevegelsens aksjonsuke i Tromsø, 26. August 1972", in Sigbjørn Hølmebakken: *Ta ikke denne uro fra meg*, Oslo: Gyldendal 1982, pp. 205-218. *My translation.*

⁴² *Dagbladet* 04.04.1962, 28.10.1962.

⁴³ *Dagbladet* 21.03.1963.

⁴⁴ UD 44.36/6.84 Informasjon – *Arbeiderbladet* 31.07.1972, "Spørsmål og svar".

Certain journalists went so far as to openly question the loyalty and honesty of specific diplomats.⁴⁵

This condemnation climaxed in the immediate aftermath of the referendum, and was given a quasi-academic foundation when three young social scientists and anti-marketeers published: *The Unfaithful Servants – The Civil Service in the EC-struggle*. They argued that the civil service, and especially the diplomats, went beyond the established administrative norms. The ‘centre’ and social elites were overrepresented in the MFA, and the diplomats were both personally and professionally invested in the case: “Central parts of the foreign policy oriented civil service, such as the MFA and the Ministry of Commerce and Shipping (MoCS), can be said to have entered the EEC already in the early 1960s.”⁴⁶

Whether the *Europeans* in fact had overstepped the boundaries of diplomatic norms or not was at this point irrelevant. Shortly after the negative referendum, many of the *Europeans* went to the unusual step of either leaving the diplomatic service, or transferring to remote places.⁴⁷ Two main motivations stood out: Bitter disappointment with the end result; and/or a feeling of being discredited or questioned to such a degree that it rendered them unable to work with European matters at least for a while.⁴⁸ Ambassador to Brussels Jahn Halvorsen probably summed up what many of the *Europeans* thought, in a personal letter to Prime Minister Trygve Bratteli right after the negative referendum:

Dear Trygve! (...) The room for manoeuvre that the Government has bestowed on its civil servants is in reality a necessity for our entire system and our political debate. With Norway having such a small milieu, we would loose something essential if the civil servants could not present and explain the Government's policies. We now run the risk of civil servants not daring to give their opinion, not even internally, if it should run counter to the opinion of shifting Governments. Partly because they may feel that they become unpopular, partly because leaks and other channels to the press might be used. Then we're truly in danger.⁴⁹

⁴⁵ *Dagbladet*, 4.4.1962, 28.10.1962, 21.3.1963; *Dagbladet*, 25.7.1972, “Utenriksdepartementet orienterer”, Thorstein Eckhoff; *Dagbladet* 29.2.1972; *Arbeiderbladet* 9.3.1972, Thorstein Eckhoff; *Stortingstidende (St.t.)* (1971-72), p. 2541.

⁴⁶ Gleditsch, Østerud and Elster (red.): *De Utro Tjenere*, p. 79. *My translation.*

⁴⁷ Eivinn Berg left the service for many years, and worked as a director in the Norwegian Shipping Association; Arild Holland was asked to stay on for a while, to negotiate the trade agreement, but left the service afterwards, in 1974, to become head of the Association of Pulp and Paper Industries; Asbjørn Skarstein was transferred to Ottawa; Tim Greve became director of the Norwegian Nobel Institute in 1974.

⁴⁸ https://nbl.snl.no/Eivinn_Berg (01.02.2015); *Interview* 18.12.2012: “Håkon W. Freihow”; Holland: *Utenrikstjenestens historie*, pp. 24-28.

⁴⁹ AA/D/Da/A/044/6/2/L0012 – September 27, 1972, Brussels – Jahn Halvorsen – Dear Trygve. *My Translation.*

With the end of the EC-struggle, then, the *Europeans* had challenged the traditional norms of diplomacy through political agitation fuelled by personal conviction. Moreover, they had been challenged by the anti-marketeers who effectively condemned them to an existence *outside* the Norwegian political discourse as a foreign (European) element. It was this dual challenge to their professional selves, combined with the shock of the negative referendum that would lead to a reinterpretation of the ingrained understanding of themselves as heroic diplomats.

THE HEROIC DIPLOMAT

In his study of Norwegian diplomats, Neumann distinguishes a *bureaucratic*, a *heroic* and a *mediator* story, and argues that juggling them successfully is what constitutes a good diplomat.⁵⁰ The three stories, Neumann argues, resemble Western society's stories of what it means to be a good human in general. Philosopher Charles Taylor identified (at least) two such scripts or stories: One concerns the decency of everyday life: "[D]oing all the little things that are expected of you in a wide range of different contexts (...) This story celebrates low-key, monotonous labouring life. It has no place for heroics in the sense of exceptionalism", Neumann explains.⁵¹ Rather, it is heroism in the shape of endurance. The image is the silent and admirable suffering of Christ. This makes up the bureaucratic story of the diplomat.⁵²

The other story Taylor unveils concerns the good deed. "This is a hero story", Neumann assesses, involving exceptional individual feats and spurts of creative genius. Here we are dealing with warrior ethics and turning water into wine. Such imagery underlies the heroic career diplomat. The face of the hero diplomat when at home is that of an adviser, "as close to the action as possible", thriving in pulsating secretariats and mixing strictly diplomatic work with political actions. The face of the hero diplomat when stationed abroad is that of the field diplomat. "The deed may be to found a new station in conditions of particular hardship, to undertake a particular arduous fact-finding mission, or to mastermind and stage a political *fait accompli* such as a conference against the opposition of rival diplomats".⁵³

The last story, which Neumann educes from his studies of the Norwegian MFA, is the self-effacing mediator. This story is specific for diplomacy, he argues, and is central to their understanding of what constitutes a good diplomat. For example, the diplomat always speaks on behalf of someone, not in his/her own capacity.⁵⁴ One of the most important tasks of a diplomat is to successfully prepare

50 Neumann: *At home with the Diplomats*, p. 125.

51 Iver B. Neumann: "To be a Diplomat", *International Studies Perspectives* 6, 2005, p. 73.

52 Charles Taylor W.: *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge: Cambridge University Press 1989.

53 Neumann: *At home with the Diplomats*, p. 98.

54 Captured in the way diplomats act as mediums of national interests, and make statements such as "Norway believes ..." or "Norway cannot accept".

sites (of negotiation) for others. When the negotiations are concluded, politicians – not diplomats – will put their name to the papers.⁵⁵ Diplomacy, Neumann points out, “is about easing communication by turning yourself into an optimally functioning medium between other actors”.⁵⁶

In a sense, all three stories are heroic, albeit in different ways. The stories call upon different, and sometimes contradictory, requirements from the diplomat. Underpinning these stories are more specific ‘role expectations’, where roles could be understood as “formalised or normalised expectations that define the ideal behaviour of groups of actors”.⁵⁷ Following Weberian standards, Norwegian diplomats – much like British or Danish diplomats – traditionally adhered to the norms of *professional independence* and *political neutrality*.⁵⁸ Just like the three stories, this pair of norms reflected a built-in tension of diplomacy. In his now classic publication, *Diplomacy*, famous British interwar diplomat, Sir Harold Nicolson explains:

The civil service, of which the diplomatic service is a branch, is supposed to possess to politics. Its duty is to place its experience at the disposal of the Government in power, to tender advice, and if need be to raise objections. Yet, if that advice [is] disregarded by the Minister, as representative of the sovereign people, it is the duty and function of the civil service to execute his instructions without further question.⁵⁹

One of the *Europeans* working with the EC-case, Terje Johannessen (Member of the Market Committee, 1966-70), thought along similar lines:

[The] first task is to ensure that the Government’s policies are implemented. And here there are almost no exceptions, you must implement. It is part of the parliamentary system of governance and the division of labour. But, at the same time, it must be equally clear that if you perceive that what the Government is doing is, shall we say, obviously contrary to the interests of the nation, then you must be allowed to speak up – without it having personal consequences.⁶⁰

55 Iver B. Neumann: *Diplomatic Sites – A Critical Enquiry*, London: Hurst & Company 2013.

56 Neumann: *At home with the Diplomats*, p. 121.

57 J.G. March and Johan P. Olsen: *Rediscovering institutions: the organizational basis for politics*, New York: Free Press 1989; Karen Gram-Skjoldager: “Bringing the Diplomat back in. Elements of a new historical Research Agenda”, EUI Working Paper, RSCAS 13, 2011, p. 9.

58 Dag Ingvar Jacobsen: *Administrasjonens makt – om forholdet mellom politikk og administrasjon*, Bergen: Fagbokforlaget 1997, p. 18-23; Nils Petter Gleditsch and Ottar Hellevik: *Kampen om EF*, Oslo: PAX forlag 1977. Delineating the outer perimeter of these norms, § 62 of the Norwegian Constitution states that civil servants should not be electable to the *Storting*; while § 100 secures the general freedom of expression, which civil servants also enjoy.

59 Harold Nicolson: *Diplomacy*, 3rd edition, Oxford University Press: Oxford 1969, p. 42.

60 Interview 24.04.2012: “Terje Johannessen”. *My translation*.

Equally, Eivinn Berg (Industrial Counsellor to Brussels, 1970-72) explained that it was a civil servant's duty to follow the governments chosen path "if he feels [that it is right] from a professional point of view, and from the point of view of the environment he works in".⁶¹

The roles pull in opposite directions – one stressing loyalty, the other independence – and echo the bureaucratic and heroic story, respectively.⁶² Political scientist Knut Dahl Jacobsen, studying Norwegian civil servants in the 1950s and 1960s, argued that the *vagueness* of role expectations enabled the civil servants to embody contradictory norms. Since both political neutrality *and* professional independence was needed, and the balance between the two depended on the circumstances, any clear rule would be unsatisfying.⁶³ Also from a functional point of view, then, being a successful diplomat meant balancing contradictory heroic requirements.

THE EUROPEANS AND THE DIPLOMATIC

Through a careful reading of the interviews conducted, using Neumann's categories, it becomes clear that the *Europeans'* understanding of what made a good diplomat was narrated along the lines of the three stories. The bureaucratic story – of the enduring character that does what is expected of him, no matter what – was captured by Håkon W. Freihow (Press Attaché at the Embassy in Brussels, 1971-72), when he told the story of how Jahn Halvorsen, Ambassador to Brussels, reacted to the negative referendum in September 1972:

I remember right before the referendum, I had bought a lot of champagne to the Embassy, we were supposed to give toasts. And then it happened – we did not become members – we were all very surprised. (...) We were, of course, very disappointed. But I remember Jahn Halvorsen, he was a passionate pro-European, had worked for it with his information back home, and through his broad network in the Commission (...) So, when the results were in, he disappeared up to his office, and then he called a meeting, and stated: "The decision has been made, and our task, in these circumstances, is to work to obtain the best terms possible. The decision is made, and we must adhere, as we always do, to the instruction from 'home'." He was an exceptional civil servant. The ambassador, and I've had many good ones, but I rank him the highest.⁶⁴

⁶¹ Interview 18.12.2012: "Eivinn Berg". *My translation.*

⁶² Knut Dahl Jacobsen: "Lojalitet, nøytralitet og faglig uavhengighet i sentraladministrasjoner", *Tidsskrift for samfunnsforskning* 1, Oslo: Universitetsforlaget 1960, p. 232.

⁶³ Dahl Jacobsen: "Lojalitet, nøytralitet og faglig uavhengighet", p. 243; Knut Getz Wold: "Administrasjon og politikk", in Gleditsch, Østerud and Elster (red.): *De Utro Tjenere* 1974, p. 29-30. Another reason for the lack of rules was the ambition for a flexible Foreign Service. Too many rules would hamper the institutional elasticity, rendering it unable to adapt to shifting situations.

⁶⁴ Interview 18.12.2012: "Håkon W. Freihow". *My translation.*

As can be noticed, Freihow, when referring to Halvorsen's enduring and loyal characteristics, explicitly labelled him 'an exceptional civil servant', thus highlighting the bureaucratic traits of a diplomat. Similarly, both Johannessen and Berg, above, referred to themselves as civil servants when talking about the diplomats' requirements of neutrality and loyalty.⁶⁵

The heroic story was also part of the *Europeans'* self-perception. The opinion that they as diplomats were practitioners, out in the real world, as opposed to many other experts and civil servants, was fundamental. The heroic story entailed being 'a man of action', as captured in this reflection by Arne Langeland: "I just did what I thought to be right. No, I didn't have any philosophical reflections."⁶⁶ The diplomat was not trapped behind a desk, but someone who engaged with people. Arild Holland, member of the Market Committee and the negotiation secretariat (1966-72), clearly made this distinction between being 'book-smart' and being a heroic diplomat: "Everything concerning diplomacy, all negotiations, is about personal chemistry, the ability to socialize with people – it's everything. You can be dumb as a bag of hammers – but if you're able to win the hearts of those you negotiate with, you can go very far."⁶⁷

Arne Langeland also juxtaposed the two when reflecting on how legal expert at the MFA, Einar Løchen – who had written extensively on European integration – differed from career diplomats: "One thing is to have read and written about it. You *know* when you *are in negotiations*, when you negotiate, all that, that's what we *know*. What should we do now? We should go this way or that way. How should we get there? (...) You don't get that through reading."⁶⁸

Lastly, the *Europeans* also adhered to the mediating story. The notion of being able to build bridges between people, institutions or negotiating standpoints was an essential part of their professional self. As Neumann notes, it is the "negotiating itself, the *doing* that is seen to be of key importance", where the diplomat becomes an "optimally functioning medium" to the point of being self-effacing.⁶⁹ Terje Johannessen used the same imagery of a medium or channel: "You get, either consciously or subconsciously, a sense of what the receiver wants."⁷⁰ Søren Chr. Sommerfelt – head of negotiations at deputy level in 1971-72 – wrote of how he mediated estrangement between Commission President Franco Maria Malfatti and Norwegian nature, by facilitating a site that educed understanding:

65 Interview 18.12.2012: "Eivinn Berg"; Interview 24.04.2012: "Terje Johannessen".

66 Langeland was a junior executive officer (1960), executive officer (1961-62) and Head of Office (1962-65) for the 4th/5th Economic Office. Interview – Arne Langeland – 01.05.2012. *My translation.*

67 Interview 27.04.2012: "Arild Holland". *My translation.*

68 Interview 01.05.2012: "Arne Langeland". *My translation.*

69 Neumann: *At home with the Diplomats*, p. 120-121.

70 Interview 24.04.2012: "Terje Johannessen". *My translation.*

Yes, Signor and Signora Malfatti experienced our northern winters, with clear weather and cold. One day we were standing on the pier of one of Tromsø's local dignitaries, Alfons Kræmer, and saw one of his fishing boats coming in from the Arctic Ocean. It had been out in some rough weather, and both the deck and the windows were covered with ice. The boat docked – everything was lifeless until the hatch opened on the front deck, and out crawled a creature that had to be human, as it walked on two. Everything was wrapped in something black, including the hat with long flaps. Inside, behind the scarf one could see a couple of narrow eyes – that's all. It was a miracle how this creature managed to claw his way from the icy deck down towards the pulpit. It was then that our Italian guests, especially she, understood that fishing in Northern Norway was something special and required special arrangements.⁷¹

The meeting was between the harsh Norwegian nature and the Malfattis, Sommerfelt merely made it happen.⁷²

All of these deeply ingrained stories of what it meant to be a good diplomat were templates that the *Europeans* drew upon when they remembered and narrated themselves in the interviews. Moreover, they were present in their diplomatic practice – how they worked with the EC-case – in the 1960s and early 1970s. Following the negative referendum, the juggling diplomat hero had to be reinvented for the *Europeans* to remember the EC-debacle in a meaningful way.

MEMORIES OF WAR

To understand how the diplomat hero was reinvented following the negative referendum, we need to explore how their memories of the Second World War play(ed) an important part in their work with the EC-case, their interpretation of the negative referendum, and their narrative of themselves today. The remaining four sections analyse how the memories of war, concepts of peace and their diplomatic self-perception can be understood at different 'locations' in relation to the EC-case and the failed referendum. As will be seen, the *Europeans'* understanding of the EC/EU as a peace project has developed since the 1960, and is crucial in order to grasp their narrative of themselves as martyrs.

The Second World War occupied and occupies a vast space in the *Europeans'* memories, works, and publications. Being kids, youth or young adults during the war, most of them have unadorned and childish memories of life during the occupation, often free of intricate political analysis.⁷³ Thorvald Stoltenberg, 12 years old in 1943, experienced the war from a cottage north of Oslo. He kept track of the

71 Sommerfelt: *Sendemann*, p. 149. My translation.

72 Costas M. Constantinou: "Diplomacy, Spirituality, Alterity", in James Der Derian and Costas M. Constantinou (eds.): *Sustainable Diplomaticies* Houndsmill: Palgrave Macmillan 2010, p. 68; James Der Derian: *On Diplomacy: A Genealogy of Western Estrangement*, Oxford: Blackwell 1987.

73 The average age of the *Europeans* was just shy of 17 years in 1940.

progress of the allied forces through two sisters living nearby delivering illegal news – and made frontlines with needles and threads on a giant map of Europe in his room.⁷⁴ Arne Langeland described the German occupation of a small, unnamed town in Norway, in his semi-fictional novel, *My little town* (1988), based partly on his memories from the war:

The 11th of April the Germans marched into the town. They had stayed on the outskirts for twenty-four hours or so – the boys had seen them. A small detachment of Norwegian soldiers was sent towards them but was quickly withdrawn. People fled from the city, they got away in cars, busses and lorries. The farms in the area took them in, all kinds of rumours spread. Young boys and men poured into the police station and the district sheriff's office to be mobilized – to no avail. Nobody knew anything; nobody knew what he or she was supposed to do, or where to enquire. Men cried overtly, they felt debased.⁷⁵

Langeland vividly describes how adults around him reacted to the occupation, seen from a young boy's perspective (Langeland was 12 years old in 1940). Even though they did not take an active part in the war, their experiences of it were often dramatic. Many of the *Europeans* remember, for example, how their fathers were taken prisoners by German troops:

The summer of 1942, the family was on vacation at Hadeland, where his father had rented a cottage at a farm. One day a black car approached on the inroad, stopped outside the cottage and took Emil [the father] with it. He was arrested again. All Norwegian officers were now to be taken. After that day Thorvald disliked black cars.⁷⁶

Those a bit older had more concrete confrontations with, and memories of, war, and perhaps more articulate resentments. Arild Holland, for example, voiced such resentments

I have experienced war: My mother's home town, Kristiansund, was bombed to the ground in April 1940; my father was severely injured in 1943; two, slightly older, school-mates of mine were tortured to death; my closest friend and neighbour was imprisoned for nearly a year (17 years old) and suffered from it afterwards; and I was on Gestapo's list, but got away by sheer luck.⁷⁷

⁷⁴ Geir Salvesen: *Thorvalds Verden*, Oslo: Schibsted 1994, p. 17.

⁷⁵ Arne Langeland: *Min lille by*, Oslo: Grøndahl & Søn Forlag 1988, p. 43. *My translation; Interview 01.05.2012: "Arne Langeland".*

⁷⁶ Salvesen: *Thorvalds Verden*, p. 15. His father was sent to the concentration camp Luckenwalde, outside of Berlin, in 1943. Similarly, Tacred Ibsen Jr., Asbjørn Skarstein, Arild Holland and Håkon W. Freihow's fathers were imprisoned by the Germans.

⁷⁷ Interview 20.02.2013: "Arild Holland". *My translation.*

14 years of age when the war came to Norway, Arild Holland remembered hiding on the rooftop of a building until night came – afraid to go home – while Gestapo arrested many of his friends. Many years later he thought he was dreaming away the war while he was hiding up there.⁷⁸ Asbjørn Skarstein, 21 years old in 1943, had just started studying for his degree in economics in Bergen, when he was tipped off that German troops would arrest students. Skarstein, and some friends of his, fled Bergen on bikes, and crossed the mountains from Western Norway to Eastern Norway. Afraid that Gestapo would find him in his hometown, Oslo, Skarstein sought refuge at his grandfather's cabin in Southern Norway. While in hiding, Skarstein followed the events of the war via BBC's radio broadcasting.⁷⁹

The youngest *Europeans*, like Terje Johannessen (5 years old in 1940), had very vague memories of wartime Norway. Growing up during the war he recognised that war "was a bad thing". Johannessen had, on the other hand, clearer memories of the immediate postwar years, and came to link the years of occupation with Soviet annexations in the early cold war:

Our generation, we will never be entirely free from what we grew up with. First you had the war itself and the occupation of a small, peaceful country, as we were; then, even more significantly, what happened in Eastern Europe, with those countries, especially with Czechoslovakia. It has left a mark that is always a part of our mind-set.⁸⁰

Only the oldest *Europeans* took directly part in the war: Jahn Halvorsen, 24 years of age in 1940, participated in the battle of Narvik, where allied forces first pushed back the Germans and then capitulated.⁸¹ Working in London during the war, Søren Chr. Sommerfelt (24 in 1940) recalled how "sometimes, when the bombs were raining down, I volunteered as a fireguard". Even during the worst times of German bombing, he goes on, the small bottles of milk would be delivered to his doorstep in London – every day. As long as the milk was delivered, he rounds off, "I knew victory would be ours, sooner or later."⁸²

Thousands and thousands of contemporary Norwegians and millions of contemporary Europeans shared such experiences. Memories like those of the *Europeans* were common to a whole generation who had felt the horrors of war first hand. The point here is not the veracity of these experiences and memories, but rather how the *Europeans* came to explicitly link them with European integration. Through their work with the EC-case, the *Europeans'* memories of The Se-

78 Interview 27.04.2012: "Arild Holland".

79 Interview 08.04.2014: "Tove Skarstein".

80 Interview 24.04.2012: "Terje Johannessen". My translation.

81 Aftenposten 15.05.1976: "Ambassadør Jahn Halvorsen", by Helge Seip.

82 Sommerfelt: *Sendemann*, p. 37-38, 49.

cond World War were given a new meaning. The concept of peace was practiced and narrated into the integration project – and eventually came to serve as an enduring emotionally charged rationale for why membership was necessary.

PEACE & INTEGRATION

The *Europeans'* linkage between 'peace' and 'integration' can be traced back to their work with multilateral diplomacy in the 1950s, 1960s and 1970s – and especially their work with the EC-case. In this environment their memories of war were given a new significance. Since then, the relationship between 'war', 'peace' and 'integration' has been an important aspect of the *Europeans'* narrative.

Today the *Europeans* inextricably conjoin experiences of war, the quest for peace, and their support of Norway joining the European Community. So much so, that all three aspects often appear in the same sentence. Håkon W. Freihow, for example, explains that the arrest of his father during the war and himself having to go into hiding "contributed significantly in shaping my view of Europe in the future. I became a warm supporter of the EC".⁸³ Similarly, Thorvald Stoltenberg links the three:

What preoccupied me, what preoccupied many of us, was 'never again war', and how to build peace. In the 1950s I didn't know of, and still today I don't know of, a better way to do it than by making people mutually dependent on each other (...) and the necessity of supranationalism, it's deeply rooted within me, and has been with me since my days as a student.⁸⁴

These are clear examples of what Ricoeur called the threefold mimesis, in which the narrative created to order one's experiences, in turn becomes an integrated part of one's identity.⁸⁵

⁸³ Interview 16.05.2013: "Håkon W. Freihow". *My translation.*

⁸⁴ Interview 24.02.2014: "Thorvald Stoltenberg". *My translation.*

⁸⁵ As Michael Andersen explains "the most accessible way to understand the mimesis model is to look at it from the point of view of a literary work, where there is a relation between the Work, the World and the Interpreter". Accordingly, the threefold mimesis is made up of 1) the *prefiguration* of the world – that is the pre-conceptions humans have ordering our experience of the world 2) the narrative *con-figuration* of the world, that is how stories arrange events into a 'plot' – a meaningful whole with a beginning, middle and end, and 3) the *re-figuration*, where the 'text', as it is read by the interpreter with abilities mentioned under 1), is connected with the world. With *re-figuration* the imaginative perspectives from the 'employment' is integrated into the lived experience – they become part of one's identity. Quote: Andersen: *A Question of Location*, p. 91. For a short description, see: Dorthe Gert Simonsen: *Tegnets tid: fortid, historie og historicitet efter den sproglige vending*, Copenhagen: Museum Tusculanum 2003, p. 246-247. For the full details, see: Paul Ricoeur: *Time and Narrative (Temps et Récit)*, Vol. 1, trans. Kathleen McLaughlin and David Pellauer, Chicago: University Press of Chicago 1984 [1983], pp. 54-77.

This mantra of ‘never again war’ is something all of the *Europeans* uttered during interviews. It makes clear the important link created between peace and integration, but also evidences how many times this link must have been retold as a story. Consider, for example, Arild Holland’s memories of how he, immediately after de Gaulle’s first veto, understood the significance of the EC:

And then I remember that I, one weekend, took all the papers we [the MFA] had on the Communities with me home and sat a Saturday and Sunday late in January 1963 and read and studied, studied and read, and then I understood the whole thing. This wasn’t bloody economy – that was just a means to an end. It was about abolishing war in Europe, just like I had dreamt when I was sitting on the kerb during the war. That’s when I became Norway’s biggest EC advocate.⁸⁶

Arild Holland’s defining moment is described with literary features (‘read and studied, studied and read’) often found in Norwegian fairy tales.⁸⁷ The linearity of his memories is also striking: The dreams from his childhood were about to become a reality. Two major life events have been narrated together.

Arne Langeland also draws a direct line between war, peace and integration: “Yes, because it was after the war (...) and when we spoke with each other, it was about keeping Europe together. It was something fundamental within us. (...) The significant part for me was: Now that the war is over, we shall all live together.”⁸⁸ Equally, Terje Johannessen instinctively link the two: “I saw it as an instrument to create peace, keep in mind it was only 10-12 years since the war, and I had grown up with the war.”⁸⁹

The conjoining of ‘peace’ and ‘integration’ was something that slowly developed through their work with the EC-case in the 1960s and early 1970s. In a Norwegian setting, it came to be their unique ‘take’ on the membership issue. There were many sources to this: large parts of the political and administrative elite involved with the European Communities, and earlier in Organisation for European Economic Cooperation (OEEC) and other organizations, were convinced of the benefits of peaceful multilateral cooperation. This conviction was shared by anyone from hard-boiled federalists to cautious intergovernmentalists.⁹⁰ The *Europeans*, working within the framework of multilateral economic diplomacy, took part in the discourse of integration as an instrument of peace in Paris of the 1950s or

⁸⁶ Interview 27.04.2012: “Arild Holland”. *My translation*.

⁸⁷ It is a ‘way of speaking’, that clearly gives it a genre quality and also tells us that the story most likely has been told many times over, that draws on the fairy tales of Per Chr. Asbjørnsen and Jørgen Moe *Norske Folkeeventyr I-III*, Oslo: Aschehoug 2012.

⁸⁸ Interview 01.05.2012: “Arne Langeland”. *My translation*.

⁸⁹ Interview 24.04.2012: “Terje Johannessen”. *My translation*.

⁹⁰ Katja Seidel: *The process of politics in Europe – The rise of European elites and supranational institutions*, Palgrave Macmillan: New York 2010, p. 37, 120.

Brussels of the 1960s. When Langeland recalled that they spoke about 'keeping Europe together', for example, he referred to his French, Danish and British colleagues at OEEC in Paris in the mid-1950s.⁹¹ This influence is equally evident from Asbjørn Skarstein dispatch in February 1962, where he tried to remind the politicians back home that the European Economic Community (EEC) was not only about economics: "The Treaty of Rome is therefore – in its consequence – a peace movement that, with its effective measures, could possibly be compared with the League of Nations or the United Nations. This, at least seems to be true if one looks at the movement in a historical perspective."⁹²

Moreover, the *Europeans* became increasingly involved with the European Movement in Norway (EMN) in the 1960s. The EMN had, since its creation, explicitly linked peace and integration, and the *Europeans* came to adhere to this language and rationale. Following Britain's first application, chairman of the EMN Terje Wold, thought Norway's official attitude to Europe had been "pathetic". The Government now had to take part in the integration process and understand "what such a Europe can contribute to peace and international coexistence".⁹³ Soon after de Gaulle's first veto, MFA secretary Magne Reed discussing the EMN's future with *European* Jahn Halvorsen, proclaimed that: "The basic idea of European cooperation is to clean out the last vestiges of historical conflicts, power struggles and economic troubles in Europe, thus making a new war unthinkable and impossible."⁹⁴

Furthermore, in negotiating with the Community, the *Europeans* came to develop and articulate an explicitly political rationale for membership in the EC. This strategy was developed as a possible way to square the domestic demands for specific economic solutions and permanent exemptions from the Treaties of Rome, with the leeway given in the negotiations with the Six in Brussels. Arne Langeland and Jahn Halvorsen were among the first to interpret Norwegian membership of the EEC as a continuation of the Atlantic policy of the Labour Government, followed since 1949.⁹⁵ Thus, the tactical considerations of the *Europeans*

91 Interview 01.05.2012: "Arne Langeland".

92 UD 44.36/6.84 - File 8 – February 21, 1962, Brussels – N.A. Jørgensen (Asbjørn Skarstein) – Norges stilling til det økonomiske og politiske Fellesskap i Europa.

93 Riksarkivet (RA)/PA-0992/G/L0001/0002 – December 9, 1961, Oslo – Meddelelse fra formannen nr. 55 den 9. Desember 1961. Innhold: Norge og Europa.

94 UD 44.36/6.84 P. – File 1 – April 2, 1963, Oslo – Magne Reed – Notat. Europa-komiteen. Målsetting og arbeidsoppgaver. Samarbeid med Europabevegelsens Norske Råd. "Grunntanken i europeiske samarbeid er å rydde ut de siste rester av historiske motsetninger, maktkamp og økonomiske trengsler i Europa, og dermed gjøre en ny krig utenkelig og umulig."

95 See for example: UD 44.36/6.84 – File 7 – January 17, 1962 – Arne Langeland – Memo. Prospect for discussion about Norway's placement in the enlarged European Economic Community. Arne Langeland was perhaps the first *European* who tried to push the Government to stress the political reasons for a Norwegian membership application during the first round (1960-1963). Followed by Jahn Halvorsen, then William G. Solberg and Asbjørn Skarstein

linked Atlantic security, and therefore the avoidance of war, with membership in the EC in a Cold War setting. "It was foresight that lay behind the Norwegian London-Government's Atlantic policy, while country and people lay ridden by the German occupants", Sommerfelt wrote in his 1997 memoirs, and he continued "[f]or me membership in the EC was a continuation of the economic and political line followed for 25 years since the victory and the peace."⁹⁶

Last, the *Europeans*, especially diplomat-turned-parliamentarian Knut Frydenlund, helped facilitate the Labour Party's social democratic vision of Europe in the mid- to late-1960s. This vision explicitly linked ideas of 'solidarity' and 'world peace' with the political project of a more socialist Europe. The Labour Party leadership – Party Leader Trygve Bratteli and Party Secretary Haakon Lie – together with a new generation of Labour politicians – Per Kleppe, Knut Frydenlund and Reiulf Steen – developed this vision together with a dense pro-European social democratic network that spanned across Europe.⁹⁷ Trygve Bratteli, for example, consistently understood and articulated the membership issue as a matter of perpetuating peace.⁹⁸ Young *European* Terje Johannessen recalled how Bratteli, echoing the lessons of the interwar period, often said: "The day commodities stop crossing the borders, the armies will come instead".⁹⁹

Already in the 1960s, then, the *Europeans* drew a rather direct line between their memories of war, European integration, and the prospect of peace. The combination of the *Europeans'* generational understanding, education and work with the EC-case, and with it, their connections abroad and at home created a specific link between peace and integration. It was this understanding the *Europeans* tried to convey to the electorate up until the referendum.

THE INAUGURATED FEW

During their work with the EC-case, the *Europeans* contrasted their unique understanding of why membership was necessary with what they understood as the lack of knowledge among the Norwegian electorate. The fundamental task was to make the voters understand what they, the *Europeans*, already did. Successive Governments chose to discuss the membership issue almost exclusively in economic terms, and there was no official information campaign until the

at the Embassy in Brussels together with Secretary Eivinn Berg at the MFA, and later still Arild Holland.

⁹⁶ Sommerfelt: *Sendemann*, p. 156. *My translation.*

⁹⁷ Dag Axel Kristoffersen: "A Social Democratic Vision for Europe? The Norwegian Labour Party's European Policy (1965-1972)", in Marloes Beers and Jenny Raflid (ed.): *Culture nationales et identité communautaire: un défi pour l'Union européenne*, Brussels: Peter Lang, 2010, pp. 217-228; Kristian Steinnes: *The British Labour Party and the Question of EEC/EC Membership, 1960-72. A Reassessment*, Unpublished PhD thesis, Trondheim: NTNU 2010.

⁹⁸ Roy Jacobsen: *Trygve Bratteli – En Fortelling*, Oslo: J.W. Cappelens Forlag 1995.

⁹⁹ Interview 24.04.2012: "Terje Johannessen".

last months before the referendum.¹⁰⁰ The *Europeans*, therefore, often displayed a tension, between their wish to bridge the gap between ‘Norway’ and ‘Europe’, and feelings of resignation over what they saw as a misguided debate, and the general ignorance and the inward-looking nature of Norwegians.

During the first round (1960-1963) Langeland stressed that membership of the EEC had to be presented as a continuation of the Labour Government’s foreign and security policy throughout the post-war era. It was in the best interest of Norway to become a full member, not least to avoid exclusion from a dynamic community, which included all the countries that guaranteed Norwegian security, bar the US. Therefore, it was necessary to create an understanding based on political arguments:

It is hardly realistic to try to create a kind of ‘European enthusiasm’ in Norway. It would run contrary to profound traits in the Norwegian mentality. [...] But, we have to be able to create an understanding for the fundamental foreign and security policy interests we have to protect, in this world of which we are a part.¹⁰¹

Langeland wanted to convey to the electorate that though they were unenthused, membership was a political necessity. In order to do this it was important to avoid pushing purely economic questions to the fore. To Brussels, on the other hand, it was important to show that one wished to take part “as a loyal member”.¹⁰² He argued for a negotiation tactic based on trust, as he acidiously remarked: “We are, after all, joining a Community.”¹⁰³

His comments on ‘European enthusiasm’, taking part ‘as a loyal member’ and ‘joining a Community’, are riddled with tension. Langeland placed himself on the outside of what he understood as a Norwegian mentality; and simultaneously re-

100 Dag Axel Kristoffersen: “Norway’s Policy towards the EEC – The European Dilemma of the Centre Right Coalition (1965-1971)”, in Katrin Rücker and Laurent Warlouzet (ed.): *Which Europe(s)? New Approaches in European Integration History*. Brussels: Peter Lang, Euroclio no 36, 2006; Hans Otto Frøland: “Advancing Ambiguity: On Norway’s application for EEC-membership in 1962”, in Svein Dahl (ed.): *National interest and the EEC/EC/EU*, Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Skrifter 1:99, Trondheim: Tapir Forlag 1999; Tamnes: *Oljealder*.

101 UD 44.36/6.84 – April 18, 1962, Oslo – Arne Langeland – Memo. Norway’s relationship with the European Economic Community. Certain remarks. “Det er neppe realistisk å forsøke å bygge opp noen Europa-begeistring i Norge. Det ville stride mot dyptgående trekk i norsk tankegang. [...] Men vi må kunne klare å bygge opp forståelse for de grunnliggende [sic] utenrikspolitiske og sikkerhetspolitiske interesser vi må ta vare på i den verden vi nå engang lever.”

102 UD 44.36/6.84 – April 18, 1962, Oslo – Arne Langeland – Memo. Norway’s relationship with the European Economic Community. Certain remarks.

103 UD 44.36/6.84 – File 12 – May 2, 1962 – J.Nr. 06844 II – AL/AS – Memo to state secretary Engen. EEC – time schedule and negotiation strategy - 5th Trade-Political Unit, by Arne Langeland.

vealed that he, as opposed to others, had adopted a Community-thinking. He thus extracted himself from the Norwegian discourse of 'Europe as the Other', and spoke of himself as a *European*. But he did not only distance himself from the Norwegian mentality, he juxtaposed it to 'trust' in the outside world – the Norwegian mentality was therefore portrayed as myopic.

Similarly, when Otto Kildal retired in 1967, after serving as ambassador to Brussels and The Hague, he felt the need to comment upon what he thought was a derailed and parochial membership debate in the Norwegian Parliament: "The Community is both a common market *and* a political idea of peace and cooperation, and we have to strive towards membership even though there will be obstacles along the way." Asked by the journalist what he thought of the anti-marketeers' argument that Norway would lose its sovereignty, he answered: "Are there no limits to the small-town mentality and inferiority complexes? Shouldn't Norway be able to raise its independent voice just as well as the Dutch within the Community, or the Belgians?"¹⁰⁴

Likewise, Egil Winsnes at the Norwegian embassy in Paris, receiving complaints about his lectures on Norway and the EC to visiting Norwegians, wrote back to MFA State Secretary Thorvald Stoltenberg:

I usually touch upon what I jestingly call the "long live Toten [a part of the agricultural inland in Norway], to hell with Norway"-mentality. A mentality in which the feeling of solidarity stops a few meters past the living room door, and which is the biggest obstacle to building a communitarian solidary Europe.¹⁰⁵

Though it is abundantly clear that the *Europeans* thought Norwegian attitudes towards the Community was a problem, the aim was to overcome this hurdle. Still, even at the time, feelings of being outside, or above, are easy to detect. In 1962, Asbjørn Skarstein, for example, complained – after underlining that the EEC was "a peace movement" – that: "In light of such viewpoints and others, it's difficult to understand the Norwegian opposition to the European Communities – seen from the outside. It's almost as if it's from another time."¹⁰⁶

We are only able to appreciate the significance of these feelings of frustration and resignation in light of the role they played in memories of the *Europeans* after the negative referendum. For it was these feelings of being among the inaugurated few that became cemented after the 'no'. 50 years later what remained was the divide: "I came to understand it later – Norway was different. First of all we

¹⁰⁴ RA/PA-0965/Ff/L0029 – Norges Handels og Sjøfarts tidene 13.7.1967. *My translation and italics.*

¹⁰⁵ UD 44.36/6.84 Informasjon – August 2, 1972, Paris – Egil Winsnes – Kjære Stoltenberg.

¹⁰⁶ UD 44.36/6.84 – File 8 – February 21, 1962, Brussels – N.A. Jørgensen (Asbjørn Skarstein) – Norges stilling til det økonomiske og politiske Fellesskap i Europa.

didn't know the first thing about the world. Only the seafarers knew anything. Furthermore – how should I say this – we were on the outside, and we had this government led by Gerhardsen, who was negative to everything.”¹⁰⁷

“In Norway”, Langeland continues, “there was a fundamental distrust of Germany; and of France, and the Italians, all these southern Europeans. The level of distrust was immense. (...) Here we touch upon something fundamental: Norwegians didn't understand the first thing about this. Even the most educated people didn't understand it. There was a fundamental scepticism, which exists to this day.” When I tried to press him on why they didn't understand, Langeland replied: “The country is far to the north, middle of nowhere.”¹⁰⁸ He himself, on the other hand, saw it differently: “I reacted the way I did because I didn't have any objections. It was perfectly fine with me that the world turned out like this. I had no preconceived notions. And I thought it was exciting.”¹⁰⁹

Arild Holland too gives a tangible example of the difference between being among those who understood and those who didn't: He recalled being in Geneva during the first round of negotiation (1961-63), when “all the former Stalinists, communists and other radical leftists suddenly appeared [in Norway] and vividly portrayed the EC as a malaise.” Even Holland's old teacher at the University, famous economist Ragnar Frisch, which he respected deeply, called the EC the ‘unenlightened plutocracy’. “Everybody wrote and spoke of economy”, Holland remembers, “no one – absolutely no one – understood that this was about permanently ending war in Europe.”¹¹⁰

By contrast, fellow *European*, and ambassador to Brussels, Jahn Halvorsen, understood what the EC was about: “We had a common view on things (...) he understood the meaning of this whole thing.”¹¹¹ Equally, Arild Holland's obituary of Asbjørn Skarstein is illuminating:

In Brussels too [1962-63], Asbjørn Skarstein was the right man in the right place. He was one of the first in Norway that understood the background for the EEC-cooperation. Even though it was about economic cooperation, it was also a comprehensive peace initiative – making a new war in Western Europe impossible. EEC's peace aspect was decisive in Skarstein's positive attitude towards Norwegian membership.¹¹²

The inextricable link between ‘peace’ and ‘integration’ defined what it meant to be among the inaugurated few.

¹⁰⁷ Interview 01.05.2012: “Arne Langeland”. *My translation.*

¹⁰⁸ Interview 01.05.2012: “Arne Langeland”. *My translation.*

¹⁰⁹ Interview 01.05.2012: “Arne Langeland”. *My translation.*

¹¹⁰ Interview 09.01.2014: “Arild Holland”. *My translation.*

¹¹¹ Interview 27.04.2012: “Arild Holland”. *My translation.*

¹¹² Aftenposten 28.10.1999: “Asbjørn Skarstein”, by Arild Holland. *My translation.*

Holland, as Langeland, portrays Norway as myopic and provincial, when explaining the enthusiasm among parliamentarians when Denmark suggested a Nordic Economic Union (NORDEC) following de Gaulle's second veto in 1967: "It fit the Norwegian parliamentarians like a glove, most of them do not know any languages, but they loved 'Norden', because then they could speak their *mother tongue* [said in a broad dialect] you know."¹¹³

Tancred Ibsen Jr. makes the same distinction, contrasting himself to the Norwegian mentality, when explaining why he became so invested in the membership issue: "You could say I'm a European. I come from a segment of the people that has had just as many contacts abroad as at home. So, I'm a Norwegian European (...) And I thought that Norway should find its place in Europe..." He remembered talking to Jahn Halvorsen after the negative referendum: "Jahn was distraught and angered. Absolutely. We were distraught. (...) But there was nothing you could do. The Norwegian people didn't want to. We are... Norwegians are isolationists and difficult."¹¹⁴ Illustratively, he corrects himself in the last sentence, and places himself outside the discourse.

After the negative referendum the need to bridge the gap disappeared, and the bitter EC-struggle cemented the elements of conflict. The negative referendum thus led to a subtle, but important, shift in the *Europeans'* narrative: They were among the inaugurated few who understood what the European Community *really* was – namely a political project to prevent war. To their mind, neither the anti-marketeers nor the broad majority of the people understood this. More fundamentally, however, Norway was, and is, detached and different from Europe. One may note, therefore, that both the *Europeans* and the anti-marketeers placed 'the diplomat' outside the Norwegian political discourse.

Reading the quotes above, one gets an image of a few heroic diplomats fighting against a dominant force – their memories highlight how they were a discursive minority. Nowhere is this imagery more clear than in Arild Holland's retelling of the day they travelled to the ratification ceremony:

Saturday January 22, 1972 I was, together with some other civil servants, supposed to travel together with [Prime Minister] Bratteli and [Foreign Minister] Cappelen, both with spouses, to Brussels to take part in the ratification ceremony. Already at *Fornebu* [Airport] the drama started (...) When I arrived in a taxi at *Fornebu*, a crowd had gathered outside the entry. To my stupefaction I saw Bratteli and his wife surrounded by protesters, preventing them from entering. I was able to get Randi Bratteli under the arm, and together we forced our way through the crowd. At the entry I met a SAS-employee and I asked him to take care of Mrs Bratteli who exclaimed: 'Take care of my husband!' I ran back. Bratteli was still surrounded by squawking protesters, whom he

¹¹³ Interview 27.04.2012: "Arild Holland". *My translation.*

¹¹⁴ Interview 23.11.2013: "Tancred Ibsen Jr.". *My translation.*

tried to keep away by swirling a couple of travelling bags around. I was able to guide Bratteli out, as his driver came to help as well. Luckily, it didn't come to violence. When we had broken out of the circle, the protesters began to sing '*Ja, vi elsker*' [the Norwegian national anthem]. It struck me as rather grotesque, when I thought about what Bratteli had been through as a prisoner in Germany.¹¹⁵

Rather than the diplomat heroically building bridges across landmasses almost impossibly far apart, the story became one of the *Europeans* being among the few who fought for a morally just cause, but were defeated at the hands of the unknowing and unwilling masses. Widespread misconceived nationalism prevailed over righteous, peace-seeking cosmopolitanism. The personal and professional defeat of loosing the referendum, being discredited by the anti-marketeers and, in some instances, leaving the service, was thus squared with the story of the heroic diplomat in order to create meaning. In this imagery, it is clear that both the warrior-like and the self-effacing mediator hero faded to the background, what was left was the suffering and enduring hero. Thus, a new character rose from the ashes of the EC-struggle. The martyr.¹¹⁶

RETELLING STORIES

Norwegian historian Rolf Tamnes rightly noted that "no two scenarios are alike, but some are more alike than others. The EC/EU-cases, as they developed up until to the critical decisions of 1972 and 1994, have many noticeable similarities."¹¹⁷ In both instances Norway was forced by external events to apply for membership negotiations before it was politically prepared and the Government was dragging its feet, negotiating a difficult dossier and demanding special treatment. And both times, the primary sector and loss of sovereignty were the two major stumbling blocks in the negotiations, and the whole endeavour ended with the Norwegian electorate voting against membership.¹¹⁸ However, while 1972 was a defining generational experience, a landmark for an entire people, 1994 will first and foremost be remembered for the Winter Olympics in Lillehammer.¹¹⁹ There is no doubt the *Europeans* today feel the same way: 1994 was a pale repetition of 1972, which confirmed that Norway would continue to be referred to "the sidelines and marginalized from the economic and political integration in Europe" as Eivinn

¹¹⁵ Holland: *Utenrikstjenestens historie*, p. 21. *My translation.*

¹¹⁶ Definition: One who chooses to suffer death rather than renounce religious principles; One who makes great sacrifices or suffers much in order to further a belief, cause, or principle; One who endures great suffering; One who makes a great show of suffering in order to arouse sympathy. <http://www.thefreedictionary.com/martyr> (29.01.15).

¹¹⁷ Tamnes: *Oljealder*, p. 153.

¹¹⁸ 53,5 % and 52,2 % voted against entry in 1972 and 1994 respectively.

¹¹⁹ Tamnes: *Oljealder*, p. 159.

Berg put it.¹²⁰ The second negative referendum also strengthened their feeling of belonging to the inaugurated few:

The big mistake of the Borten- and the Bratteli Government both was that they failed to come out and explain why the EU was created: never again war in Europe. I tried time and again, but it fell on deaf ears. And the Brundtland Government repeated this mistake, when the new negotiations started in the 1990s. I warned, but was not heeded.¹²¹

Although retired from the MFA, Arild Holland engaged in the membership debate in the 1990s, giving interviews and lectures, but explained that he 'gave up' when he understood that the government once again focussed exclusively on economic matters.¹²² Terje Johannessen agreed: "Trade policy is security policy, and that is the politics of peace. And that dimension was *completely* missing – wasn't even on the horizon in the Norwegian debate, neither in 72' nor in 94".¹²³

"Now, finally, the peace perspective is starting to come to the fore with the handing out of the Nobel Peace Prize", Holland mused in 2013, a year after the European Union had received it, as if to say that the mistakes repeated since the 1960s might still be rectified.¹²⁴ "He's been very preoccupied with the political aspects lately" Eivinn Berg noted about Holland, "he never brings something up in our group – the European Movement's senior group – without giving a flaming lecture on the Coal and Steel Community and Schuman and all that. Like hearing a new Peace Prize speech. And I fully agree with him, it was neglected."¹²⁵ The argument that the EC/EU has contributed to peace and stability has never had popular appeal or even significantly coloured the Norwegian debate, former editor of the bourgeois newspaper *Aftenposten* Per Egil Hegge reflected in 2013. And,

120 *Minervanett* 15.12.2009: "Norges nei til EU – 15 år etter", by Eivinn Berg, <http://www.minervanett.no/norges-nei-til-eu-%E2%80%93-15-ar-etter/> (08.04.2015). *My translation.*
After several years as Director in the Norwegian Shipping Association, Eivinn Berg returned to the MFA in the late 1970s, and was chief negotiator at deputy level both in the European Economic Area- and the enlargement negotiations with the EC/EU in the 1990s.

121 Interview 20.02.2013: "Arild Holland". *My translation.*

122 *Aftenposten* 07.04.1992: "EF en stor freds-suksess", by Einar Solvoll. An interview with Arild Holland, where he makes clear that "Peace in Europe is the most important thing for me. The European Community has been a major success, when it comes to securing peace. The super powers would never allow Germany to be reunited if the EC didn't stand as a guarantor of peace!"; *Aftenposten* 29.06.1994: "Ja til ansvar i Europa, trygghet og muligheter for Norge", petition. Interview 09.01.2014: "Arild Holland".

123 Interview 24.04.2012: "Terje Johannessen". *My translation.*

124 Interview 20.02.2013: "Arild Holland". *My translation.*

125 Interview 18.12.2012: "Eivinn Berg". *My translation.*

Hegge added: "for the 'yes-people' the Peace Prize (...) was a just and well founded appreciation".¹²⁶

As historian Alistair Thomson notes, in later life the process of 'life review' – involving the time and desire to remember one's life – comes in and strengthens the importance, and sometimes the accuracy, of long-term memory. Such a tendency helps to structure temporally 'long' plots, giving a whole meaning of one's life.¹²⁷ It is clear that today the *Europeans* make little distinction between the EC and the EU, or 72' and 94' – it is part of the same narrative. When Holland, Berg, Johannessen and other *Europeans* meet and share these experiences, they retell and remodel the story of themselves and Europe, and it seems that they strengthen the causal link between war, peace and Europe. By 'reliving' the experience of 1972, in 1994, they are confirmed in their belief that they are rather alone in understanding what European integration is really about. "Looking back from the conclusion to the episodes leading up to it", Ricoeur wrote, "we have to be able to say that this ending required these sorts of events and this chain of actions".¹²⁸ It is this fictionalizing process that has created a meaningful experience out of the professional and personal failure of the negative referendum.

Today, all of the *Europeans* are retired, and live in the wealthy and esteemed western outskirts of Oslo. In fact, most of them live within walking distance of each other – a village, so to speak, of former diplomats. With few exceptions, they remain very close friends: They are 'best friends', or at least 'close friends', they are godfathers to each other's children and served as 'best man' in each other's weddings.¹²⁹ Furthermore, many of them meet regularly at the European Movement in Norway's (EMN) offices, as the so-called senior group¹³⁰: Alone in sharing this unique experience of working with the EC-case so closely, the *Europeans* meet, retell, and uphold the narrative of the diplomatic martyr. To this day they refer to themselves as *Europeans*.

CONCLUDING REMARKS

This article has explored how the *Europeans* retell the story of their work with the EC-case and the shock of the Norwegian non-joining of the EC in September 1972. It argues that the *Europeans* have reconciled the traumatic experience of the Norwegian 'no' with the ingrained heroic story of 'the diplomat', by narrating themselves as the inaugurated few who metaphorically sacrificed themselves for a just cause: Peace in Europe. Through this story of martyrdom, the heroic diplomat, the memories of the Second World War and the purpose of EC membership is

126 Minervanett 23.12.2014: "Ja-sidens EU-kamp", by Per Egil Hegge <http://www.minervanett.no/ja-sidens-eu-kamp/> (09.04.2015). *My translation.*

127 Thomson: "Memory and remembering in oral history", p. 82.

128 Ricoeur: "Narrative and time", p. 174.

129 Interview 27.04.2012: "Arild Holland".

130 Interview 18.12.2012: "Eivinn Berg".

recast and reinterpreted to create a meaningful and whole narrative of who the *Europeans* are in the present.

HAAKON A. IKONOMOU

PH.D.

DEPARTMENT OF HISTORY AND CIVILIZATION

EUROPEAN UNIVERSITY INSTITUTE

HAAKON.IKONOMOU@EUI.EU

ABSTRACT

Haakon A. Ikonomou

To remember like a diplomat

This article investigates how a tight-knit group of multilateral economic diplomats – simply called the *Europeans* – retell their story of the shock of the Norwegian non-joining of the European Community (EC) in September 1972. Drawing on concepts from Paul Ricoeur and Iver B. Neumann, combining oral and archive-based history, this article argues that the *Europeans* have reconciled the ingrained heroic story of ‘the diplomat’ with the traumatic experience of the Norwegian ‘no’ by narrating themselves as martyrs metaphorically sacrificing themselves for a just cause. Rather than fundamentally changing their story – for example portraying themselves as failures – they elevate their cause to something unassailably virtuous: Peace in Europe.

TYSKLAND EFTER BERLIN-MURENS FALD 1989 OG DEN TYSKE FORENING 1990

ET ESSAY

■ KARL CHRISTIAN LAMMERS

1. AFSKED MED ET PROVISORIUM?

Da storværket om den 'gamle' Forbundsrepublik Tysklands, altså det tidligere Vesttysklands historie blev fuldendt i 2006, fik det afsluttende sjette bind titlen *Abschied vom Provisorium* (Afsked med provisoriet).¹ Den provisoriske 'halvstat' Forbundsrepublikken, der allerede i 1980erne var begyndt at gøre op med sin selvforståelse som provisorium og på vej til at blive en 'normal' stat, havde fundet sin i samtiden overraskende afslutning med den tyske forening i oktober 1990. Flertallet af tyskere havde befundet sig godt i provisoriet, men i 1990 blev det pludselig markant anderledes, og derfor blev afskeden med provisoriet ikke let, hævdede Andreas Wirsching.² Det er dog et lidt tvetydigt udsagn, da provisoriet jo var blevet så varigt og stabilt, at det var svært at forestille sig dets opløsning. Og sådan blev det reelt også. Efter foreningen med eller rettere indlemmelsen af den socialistiske *Deutsche Demokratische Republik*, DDR, fortsatte provisoriet, altså den 'gamle' Forbundsrepublik, i stort set uændret, men dog udvidet skikkelse. Det var jo den stat, som østtyskerne med deres fredelige revolution 1989 havde ønsket at blive del af og faktisk blev del af den 3. oktober 1990. Forbundsrepublikkens territorium og befolkning blev bare forøget med det tidligere DDR's område og godt 17 millioner østtyskere, mens forfatningens, *Grundgesetz*'s, og den sociale markedsøkonomis gyldighedsområde blev udstrakt til det tidligere DDR. Med året 1990 fulgte et systemskifte i det tidligere DDR, men ikke i Forbundsrepublikken, ikke mindst fordi forslaget om en ny forfatning ikke blev til noget. Forbundsrepublikken Tyskland fortsatte altså statsretligt, konstitutionelt, politisk, valutarisk og samfundsmaessigt sin eksistens i forstørret skikkelse, men i udenrigs- og sikkerhedspolitisk henseende antog den dog efterhånden en anden

1 Andreas Wirsching: *Abschied vom Provisorium 1982-1990. Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*, udg. af Karl-Dietrich Bracher m.fl., bind 6, München: Deutsche Verlags-Anstalt 2006.

2 Wirsching, *Abschied*, s. 701, jf. også Axel Schildt: "Politischer Aufbruch auch im Westen Deutschlands?", *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B24-26, 2014, s. 22-26.

rolle. Sat på spidsen kan det måske hævdes, at den eneste væsentlige forandring som følge af den tyske forening var, at det i 1991 blev besluttet at flytte Tysklands hovedstad fra den lidt kedelige og provinsielle provisoriske hovedstad Bonn til det større og på sigt langt mere interessante Berlin. Og at Tyskland på en måde blev mere østligt.

Alligevel er det forenede Tyskland begyndt at få sin egen historiske fortælling, sin egen historisering.³ Den vil blive undersøgt ud fra to problemfelter: Det ene drejer sig om den historiske bearbejdelse af godt 25 års forenet historie. Denne er langt hen af vejen foregået uden egentlig arkivadgang til andet officielt kildemateriale end det, der vedrørte det tidligere DDR. Dette problemfelt har også handlet om, hvor vidt der med foreningen var etableret et nyt og forandret Tyskland. Det andet problemfelt handler om det mere eller mindre implicite politiske og historiepolitiske opgør med mere end 40 års DDR-historie. Der er således her tale om en slags fortidspolitik eller historisering af DDR-fortiden,⁴ hvori navnlig den tyske stat, men også offentligheden, har spillet en stor rolle. Fortidspolitikkens (*Vergangenheitspolitik*) store betydning for det forenede Tysklands selvforståelse, blev i 2013 af den tyske regering begrundet på følgende vis: "Det kommunistiske diktatur i SBZ [*Sowjetische Besatzungszone*/kcl] og i DDR hører med til det genforenede Tysklands historiske arv. Denne del af den tyske efterkrigshistorie bør (*muss*) oparbejdes konsekvent".⁵ Det er disse to problemfelter, der vil blive fokuseret på i det følgende.

2. OMGANGEN OG OPGØRET MED DET SOCIALISTISKE DDR

Den tyske forening i oktober 1990 indebar, at den moderne demokratisk-liberale Forbundsrepublik blev udstrakt til det i økonomisk, samfundsmaessig og politisk henseende mere tilbagestående område, der i mere end 40 år havde udgjort den selvstændige socialistiske stat DDR. Udvidelsen – eller etableringen af den såkaldte "ydre enhed" – forløb forholdsvis enkelt politisk, forfatningsmaessig og økonomisk-socialt i løbet af 1990. Samfundsmaessigt, kulturelt og mentalitetsmaessigt har det derimod ligget tungere med at få DDR integreret med den gamle Forbundsrepublik – altså skabelsen af den såkaldte "indre enhed" – og få to sam-

3 En kortfattet forskningsoversigt over dens historie findes hos Gabriele Metzler, "Zu neu-en Ufern? Die Zeitgeschichtsschreibung zur Bundesrepublik im Jubiläumsjahr 2009", *Neue Politische Literatur* 2, 2012, s. 233-252, især s. 247f, endvidere Michael C. Bienert o.a., "Die Berliner Republik und die zeithistorische Forschung. Eine Einführung", i Michael Bienert, Stefan Creuzberger, Kristina Hübener, Matthias Oppermann (udg.): *Die Berliner Republik. Beiträge zur deutschen Zeitgeschichte seit 1990* (Zeitgeschichte im Fokus 2), Berlin-Brandenburg: be.bra wissenschaft verlag 2013, s. 17-23.

4 Jf. til historiseringen af DDR's historie Jürgen Kocka/ Martin Sabrow (udg.): *Die DDR als Geschichte. Fragen- Hypothesen – Perspektiven* (Zeithistorische Studien 2), Berlin: Akademie Verlag 1994.

5 *Bericht der Bundesregierung zum Stand der Aufarbeitung der SED-Diktatur*, Berlin: Deutscher Bundestag 2013, Drucksache 17/12115, s. 13. De tyske citater er oversat af forfatteren.

fund og øst- og vesttyskerne, der trods alt havde levet adskilt i mere end 40 år, til at vokse sammen til et folk. Samtidig blev foreningsprocessen ledsaget af en afvikling af det socialistiske DDR, af dets folkedemokrati, planøkonomi og socialsystem samt af et politisk og retsligt opgør med det diktatur, som DDR reelt havde været. Alt det førte til bitterhed og frustrationer hos de østtyskere, der tilhørte SED-funktionseliten.

Det var især integrationen af to vidt forskellige samfund og politiske kulturer, men dog tyske områder, der har vist sig langt vanskeligere og mere tidskrævende end forudset. Det er blevet langt dyrere end beregnet, og det har derfor været et af de mest påtrængende indre problemer siden 1990. Det fremgår af den årlige rapport om status over tysk enhed *Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der Deutschen Einheit*, som det tyske indenrigsministerium på opdrag af Forbundsdagen i 1996 har udarbejdet hvert år siden 1997.⁶ Den foreløbigt sidste rapport blev udsendt i september 2014. I 25-året for Berlinmurens fald mente rapporten at kunne fastslå som noget glædeligt, nemlig at "tilnærmelsen i levevilkårene mellem øst og vest i vidtgående grad var opnået", og at der på de fleste livsområder var opnået "ligeværdige levevilkår". Samtidig måtte forfatterne dog også konstattere, at der på vigtige områder som økonomi, arbejdsmarked, løn og pension fortsat var stor afstand mellem de østlige og de vestlige delstater, og at den såkaldte *Aufholprozess* (indhentningsproces) i de forgangne år var blevet klart langsommere.⁷ Konsekvensen var ifølge rapporten, at de nye delstater i øst på disse vigtige områder fortsat var et stykke fra at være kommet på niveau med de vestlige delstater. Således lå lønnen gennemsnitligt på godt 80 pct. af niveauet i vest, arbejdsløsheden var højere (godt 10 pct. mod 6 pct. i vest), og heller ikke pensioner og sociale ydelser befandt sig på samme niveau som i vest.⁸

Integrationen af fem nye østlige delstater og højnelsen til vestligt niveau har som sagt været den vanskeligste udfordring ved foreningsprocessen, og omkostningerne, som har været forbundet hermed, har udfordret det vesttyske økonomiske og sociale system til grænsen af dets formåen. *Grundgesetz* (art. 3) foreskriver nemlig lighed og ligeberettigelse på alle områder. Det mål er ikke nået endnu.

Et mindre udfordrende, men mindst lige så vigtigt problem er omgangen eller rettere opgøret med hele DDR-systemet og DDR-tiden. Det har den vestligt dominerede stat – på grundlag af opfattelsen af DDR som et diktatur og en såkaldt "uretsstat" (*Unrechtsstaat* eller *Unrechtsregime*)⁹ – taget sig af siden sommeren

6 Der Beauftragte der Bundesregierung für die neuen Bundesländer: *Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der Deutschen Einheit 2014*, Berlin 2014. 102 sider.

7 *Jahresbericht 2014*, s. 18, Pressemitteilung 24.9. 2014.

8 *Jahresbericht 2014*, s. 46, 39.

9 Bericht 2013, s. 16. Jvf. Carola S. Rudnick: *Die andere Hälfte der Erinnerung. Die DDR in der deutschen Geschichtspolitik nach 1989*, Bielefeld: transcript verlag 2011, s. 64. "Uretsstat" er det modsatte af retsstat fordi retsvæsenet ikke var uafhængigt af SED og staten.

1990. Blandt de mange tiltag skal bare nævnes for det første ophævelse af DDR-lovgivning med tilbagevirkende kraft (f.eks. kollektiviseringen af landbruget). For det andet moderniseringen og privatiseringen af det østtyske planøkonomiske system, der medførte lukning af mange virksomheder og en deraf følgende omfattende 'afindustrialisering' af DDR-området med stor arbejdsløshed til følge. For det tredje handlede det om degradering og udskiftning af eliter eller rettere en slags 'udrensning' af SED- og DDR-funktionsbærere inden for det store stats- og ideologiapparat (administration, retsvæsen, politi, militær og undervisnings- og forskningssektoren). Det resulterede i mange afskedigelser og vestliggørelse af såvel staten, forvaltningen, militæret som uddannelsessystemet. En del af denne proces fik karakter af retssager ved domstolene med anklager om brud på DDR's egne love, den såkaldte *DDR-Unrecht*. Der blev her foretaget mange forundersøgelser, skønsmæssigt omkring 75.000, men kun rejst godt 1.800 anklager.¹⁰

Og endelig for det fjerde drejede det sig om hele det kompleks, der betegnes som *Aufarbeitung der SED-Diktatur*, altså bearbejdelse af SED-diktaturet. Det er sket med udgangspunkt i opfattelsen af DDR som et repressivt diktatur (*Unrechtssystem*) og har taget sig af diktaturets virkemidler og dets ofre. Det drejer sig om hele Stasi-systemet,¹¹ undertrykkelses- og overvågningsapparatet og rehabiliteringen af og erstatningen til de mange ofre. Det er bemærkelsesværdigt, at det var Forbundsdagen, der derved historie- og erindringspolitisk satte sig i spidsen for bearbejdelsen af DDR-historien. Det kunne opfattes som en politiserende handling, som bekræftede det vesttyske syn på DDR som en totalitær stat og altså en slags *Bundesrepublikanisierung* af erindringen.¹² Bearbejdelsen af SED-diktaturet skete i form af nedsættelse af en art sandhedskommisioner.¹³ Forbundsdagen havde allerede i 1992 nedsat en undersøgelseskommision med politikere, historikere og andre eksperter – den såkaldte *Enquete-Kommision zur Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland* (Undersøgelseskommision til bearbejdelse af SED-diktaturets historie og følger i Tyskland), hvis mål var at delegitimere DDR. I 1994 aflagde denne kommission en omfattende rapport om alle aspekter af det repressive socialistiske diktatur i DDR: dets magtstrukturer, ideologi, retsvæsen, udenrigspolitik og oppositionen mod det. Derimod behandlede den slet ikke økonomi, kultur og det sociale område. Kommissionens resultater blev i 1995 udgivet i alt 18 bind.¹⁴ Da rapporten imid-

10 Klaus Marxen, Gerhard Werle og Petra Schäfer: *Die Strafverfolgung von DDR-Unrecht. Fakten und Zahlen*, Berlin: Stiftung Aufarbeitung 2007, s. 41f.

11 Dvs. hele det område som Ministerium für Staatssicherheit (Stasi) tog hånd om. Jf. hertil Ilko-Sascha Kowalczuk: *Stasi Konkret. Überwachung und Repression in der DDR*, München: C.H. Beck 2013. Her skildres også hvad der er sket med Stasi efter 1990.

12 Jf. hertil den store undersøgelse af Rudnick: *Die andere Hälfte*, s. 33f, citat s. 73.

13 Således Rudnick: *Die andere Hälfte* 2011, s. 48.

14 Materialien der Enquete-Kommision "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland", (12. Wahlperiode des Deutschen Bundestages), udg. af Deutscher

lertid ikke indeholdt konkrete handlingsanvisninger, blev der i 1995 nedsat en ny kommission med henblik på *Überwindung der Folgen der SED-Diktatur im Prozess der Deutschen Einheit* (Overvindelse af følgerne af SED-diktaturet under den tyske enhedsproces). Kommissoriet bestod især i at anvise konkrete handlinger erindringspolitisk, og det første i 1998 til oprettelse af en såkaldt *Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur* (Forbundsstiftelse til bearbejdelse af SED-diktaturet), som har til formål at fremme det "omfattende, kontinuerlige og pluralistiske" opgør med årsagerne til det kommunistiske diktatur, med dets historie og følger, og fremme den "anti-totalitære konsensus" i samfundet. Bl.a. skal denne statsligt finansierede stiftelse holde erindringen om den begåede "Unrecht" og lidelserne hos ofrene for det kommunistiske diktatur i live. Det skal ske ved at tage hånd om arkiver, forskning og de mange erindringssteder, der er blevet indrettet efter 1990. *Bundesstiftung* har således iværksat og støttet flere end 1.000 projekter.¹⁵

I januar 2013 aflagde forbundsregeringen senest en rapport om *Stand der Aufarbeitung der SED-Diktatur* (Status for bearbejdelsen af SED-diktaturet), hvori de mange statslige initiativer til bearbejdelse af diktaturet og af den uret, der blev begået under det, blev gennemgået. I indledningen fastslog statssekretær Bernd Neumann det politiske mål med dette: "Bearbejdelsen af det kommunistiske diktatur i SBZ og i DDR er også mere end 20 år efter genindelsen af tysk enhed en for stat og samfund nødvendig opgave. Et punktum for den begåede uret må og kan der ikke gives. Det er vi ikke bare ofrene, men også de mennesker skyldig, der først gjorde den fredelige revolution mulig, også de politikere der har gennemført genforeningen, og frem for alt vores værdier frihed, demokrati og retsstatslighed skyldig. Bevidstheden om disse værdier bliver styrket gennem formidling af viden om SED's diktatur, dets magt- og undertrykkelsesmetoder og livet i overvågningsstaten."¹⁶

Det kan hævdes, at den statslige rolle oven på murens fald – ud over integration og bearbejdelse af SED's diktatur – samtidig har gået ud på at få fjernet de særlige DDR-aftryk i Tyskland hvis ikke regulært få elimineret DDR som andet end en overstået epoke i Tysklands historie. Som led i dette har man fysisk fjernet de

Bundestag, 18 bind, Baden-Baden: Nomos Verlag, Suhrkamp Verlag 1995.

15 *Bericht der Bundesregierung zum Stand der Aufarbeitung der SED-Diktatur*, Berlin: Deutscher Bundestag 2013, Drucksache 17/12115, s. 27, 17.

16 *Stand der Aufarbeitung der SED-Diktatur*, s. 11. Det tyske citat lyder: "Die Aufarbeitung der kommunistischen Diktatur in der SBZ und in der DDR ist auch über 20 Jahre nach der Wiedergewinnung der deutschen Einheit eine für Staat und Gesellschaft notwendige Aufgabe. Einen Schlussstrich unter das begangene Unrecht kann und wird es nicht geben. Dies sind wir nicht nur den Opfern, sondern auch den Menschen, die die friedliche Revolution erst möglich machten, den Politikern, die die Wiedervereinigung durchgesetzt haben, und vor allem unseren Werten Freiheit, Demokratie und Rechtsstaatlichkeit schuldig. Das Bewusstsein für diese Werte wird durch die Vermittlung von Kenntnissen über die Diktatur der SED, ihre Herrschafts- und Unterdrückungsmethoden und über das Leben im Überwachungsstaat gestärkt".

institutioner, der havde skullet markere og repræsentere en særlig DDR-identitet og selvstændighed. Allerede i 1993 blev det østtyske udenrigsministeriums bygning revet ned, og samme skæbne overgik fra 2007 det socialistiske DDR's status-symbol *Palast der Republik* i Østberlin, hvor det østtyske parlament *Volkskammer* havde haft til huse. Noget tilsvarende er sket med de monumenter og gadenavne, der var opført til minde om hhv. opkaldt efter det selvstændige DDR's 'fædre'. Kun KPD-lederen Ernst Thälmann, der blev myrdet af nazisterne i 1944, har fået lov at blive. Den herskende 'anti-totalitære' mesterfortælling er, at de godt 40 års DDR-historie erindringsmæssigt skal fremstå som erindringen om et undertrykkende socialistisk diktatur. Ganske vist ikke helt så slemt og brutalt som det nazistiske regimes, men alligevel en slags formynderisk 'omsorgsdiktatur', der godt nok sørgede for de 17 millioner borgere, men samtidig holdt dem i stramme tøjler, ja i ufrihed og under stærk kontrol. Hvad der fortsat findes tilbage af det socialistiske DDR i det forenede Tyskland er derfor ret beset kun mentalitetsmæssigt og i mindre grad kulturelt, men til gengæld i høj grad fysisk – eksempelvis boligbyggeriet (*Plattenbau*).

En konsekvens af denne bearbejdelse af DDR-tiden har været, at erindringen om DDR, om staten og især om liv og hverdag i den socialistiske stat, har været meget forkærtet. Der har været tale om en "delt erindring". F.eks. om DDR var en uretsstat eller bare ikke en retsstat.¹⁷ Der har stået strid om, hvor vidt erindringen skulle repræsentere et mere nuanceret syn på diktatur og samfund i DDR eller først og fremmest på det, der af nogle blev betragtet som typisk for DDR, nemlig Stasi-systemet? Den første erindring rummer tydelige tendenser til 'ostalgi', altså en slags bagatellisering af SED-diktaturet, og derfor har ikke mindst spørgsmålet om et fælles, nationalt erindringssted for de mange ofre for DDR-diktaturet været omstridt. Men denne strid er nu blevet afgjort med beslutningen om, at der i Berlin skal opføres et sådant centralt *Mahnmal für die Opfer der kommunistischen Diktatur in Deutschland* (Mindesmærke for ofrene for det kommunistiske diktatur i Tyskland), det såkaldte *Freiheits- und Einheitsdenkmal* (Friheds- og enhedsmindesmærke).¹⁸

I sin rapport fra 2013 kunne forbundsregeringen konstatere, at selv 20 år efter DDR's undergang var det ikke muligt at sætte endeligt punktum for opgøret med det kommunistiske diktatur. Som det hed: "Det [opgøret/kcl] forbliver en

17 Jf. Hermann Wentker: "Zwischen Aufarbeitung und Identitätsstiftung. Der öffentliche Umgang mit DDR-Vergangenheit und Wiedervereinigung in der Berliner Republik", i Michael C. Biernert o.a.: *Die Berliner Republik*. S. 225-260, s. 245.

18 Jf. hertil Martin Sabrow m.fl. (udg.): *Wohin triebt die DDR-Erinnerung? Dokumentation einer Debatte*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2007; Caroline Pearce: "An Unequal Balance? Memorializing Germany's "Double Past" since 1990", i Nick Hodgin og Caroline Pearce (red.): *The GDR Remembered. Representation of the East German State since 1989*, Rochester: Camden House 2011, s. 172-198; Rudnick: *Die andere Hälfte* 2011, Wentker: "Zwischen Aufarbeitung", s. 253f.

fællestysk opgave, og det udgør et væsentligt bidrag til skabelsen af den indre enhed i vort land.”¹⁹ Noget tilsvarende kunne hævdes at gælde den historiske udforskning af DDR. Selv om DDR’s historie må siges at være en af de bedst udforiske perioder efter 1945, er der stadig meget tilbage at undersøge. Det gælder især i diktaturperspektivet m.h.t. det konkrete forhold mellem SED’s diktatur og det østtyske samfund.²⁰

3. DET FORENEDE TYSKLANDS HISTORIE: ET NYT TYSKLAND ”BERLINER REPUBLIK”?

Det forenede Tyskland har efterhånden fået sin egen historiske fortælling, fordi genskabelsen af Tysklands enhed 1990 trods alt blev opfattet som et markant brud i den tyske nations- og statshistorie. Mange historikere har taget udgangspunkt i den fredelige revolution i DDR i efteråret 1989, der med Berlin-murens fald 9. november indledte den proces, der via de første frie valg i DDR i marts 1990, den tysk-tyske *Einigungsvertrag* (Foreningstraktat) fra august og den så kaldte 2+4-aftale med de fire tidligere besættelsesmagter i september 1990 førte til skabelsen af tysk enhed 3. oktober 1990. Det er dels sket i store helhedsfremstillinger, der som Manfred Görtemaker, Edgar Wolfrum, Eckard Conze og Ulrich Herbert har fortsat fortællingen om den ’gamle’ Forbundsrepublikens historie med perioden efter 1990²¹ og altså ikke eksplisit har betragtet bruddet i 1990 som så afgørende. Det er dels foregået i monografiske behandlinger af DDR’s opløsning og efterfølgende integration i Forbundsrepublikken forfattet af Ilko-Sascha Kowalcuk, Gerhard A. Ritter og Andreas Rödder, hvor især Rödder har påpeget, at DDR’s tiltrædelse foregik helt og holdent ad den ’gamle’ Forbundsrepublikens tankebaner.²²

19 *Stand der Aufarbeitung*, 2013, s. 14.

20 Jf. overvejelserne hos Thomas Lindenberger: „Ist die DDR ausgeforscht? Phasen, Trends und ein optimistischer Ausblick”, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 64, B24-26/2014, s. 27-32, endvidere Ralph Jessen: ”Alles schon erforscht? Beobachtungen der zeithistorischen DDR-Forschung der letzten 20 Jahre”, *Deutschland Archiv*, 43, 2010, s. 1052-1064.

21 Manfred Görtemaker: *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Von der Gründung bis zur Gegenwart*, München: C.H. Beck 1999, s. 767-790; Edgar Wolfrum: *Die glückliche Demokratie. Geschichte der Bundesrepublik Deutschland von ihren Anfängen bis zur Gegenwart*, Stuttgart: Klett-Cotta 2006, s. 431-506; Eckard Conze: *Die Suche nach Sicherheit. Eine Geschichte der Bundesrepublik Deutschland von 1949 bis in die Gegenwart*, Berlin: Siedler 2009, s. 747-936; Ulrich Herbert: *Geschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*, München: C.H. Beck 2014, s. 1127-1252. Jf. Endvidere lidt andre perspektiver hos Herfried Münker og Jens Hacke (red.): *Wege in die neue Bundesrepublik. Politische Mythen und kollektive Selbstbilder nach 1989*, Frankfurt/Main: Campus Verlag 2009.

22 Ilko-Sascha Kowalczyk: *Endspiel. Die Revolution von 1989 in der DDR*, München: C.H. Beck 2009, Gerhard A. Ritter, *Wir sind das Volk! Wir sind ein Volk! Geschichte der deutschen Wiedervereinigung*, München: C.H. Beck 2009; Andreas Rödder: *Deutschland einig Vaterland. Die Geschichte der Wiedervereinigung*, München: C.H. Beck 2009, s. 371.

Et væsentligt spørgsmål i forbindelse med præsentationen af det forenede Tysklands historie er følgelig, hvor dybt og afgørende det brud, som genskabelsen af tysk enhed medførte, bliver opfattet i tysk efterkrigshistorie. Det var selvfølgelig et brud i og med, at den ene tyske efterkrigsstat, DDR, helt ophørte at eksistere, da den blev indlemmet i Forbundsrepublikken. Resultatet blev en Forbundsrepublik Tyskland, der var godt 1/3 større end den hidtidige, men spørgsmålet er, om udvidelsen betød, at der opstod et nyt Tyskland. Det ville ændringer i Tysklands stilling og rolle eventuelt kunne bidrage til begrunde.

Flytningen af den tyske hovedstad til Berlin blev af nogle iagttagere tillagt stor betydning for en ny national selvforståelse, og det fik i 1990erne flere bl.a. den konservative publicist Johannes Gross til at tale om at den gamle såkaldte "Bonner Republik" nu var blevet erstattet med den ny "Berliner Republik". Med dette begreb ville han tilkendegive, at der var indtrådt et brud. Der var nu tale om en kvalitativt anden Forbundsrepublik, foreningen i 1990 havde ført til en andet stat, og han tolkede det som en slags oprud i nationen i forhold til tiden før 1990.²³

Mange offentlige debattører, men også andre tog begrebet "Berliner Republik" til sig.²⁴ Bl.a. historikeren Arnulf Baring, der i 1999 mente, at hovedstadens tilbagekomst til Berlin kunne betyde "hjemkomsten til den tyske historie".²⁵ Men postulatet om en ny og anderledes "Berliner Republik" har dog været meget omdiskuteret. Navnlig mange historikere, men også førende politikere²⁶ har været af den opfattelse, at udtrykket "Berliner Republik" som symbol for det forenede Tyskland postulerede en diskontinuitet og dermed abstraherede fra de basale kontinuiteter (statsretlige, forfatningsmæssige, politiske, udenrigspolitiske, økonominiske og sociale), der kunne konstateres efter udvidelsen af den 'gamle' Forbundsrepublik 1990. Derfor, hævder de, er der med andre ord *ikke* blevet oprettet et væsentligt andet eller nyt Tyskland i 1990.²⁷ Det nye Tyskland var nemlig blevet etableret tilbage i 1949 med oprettelsen af den demokratiske Forbundsrepu-

23 Johannes Gross: *Begründung der Berliner Republik. Deutschland am Ende des 20. Jahrhunderts*, Stuttgart: DVA 1995.

24 Jf. gennemgangen af diskussionen herom hos Axel Schildt: "Berliner Republik" – harmlose Bezeichnung oder ideologischer Kampfbegriff? Zur deutschen Diskursgeschichte der 1990er Jahre", i Michaela Bachem-Rehm o.a.(red.): *Teilungen überwinden. Europäische und internationale Geschichte im 20. Jahrhundert*, München: W. de Gruyter 2014, s. 21-32, jf. endvidere Axel Schildt: "Zeitgeschichte der "Berliner Republik", *Aus Politik und Zeitgeschichte B 1-3/2012*, s. 3-8. Jeg sætter som Schildt formuleringen "Berliner Republik" i anførselstegn.

25 Cit. efter Schildt "Berliner Republik" 2014, s. 25.

26 Det drejer sig bl.a. om Helmut Kohl, der kaldte begrebet "notorisk vrøvl", men også Wolfgang Schäuble og Roman Herzog, Jf. Schildt: "Berliner Republik", s. 28f.

27 Jf. Kurt Sontheimer: "Berlin schafft keine neue Republik – und sie bewegt sich doch", *Aus Politik und Zeitgeschichte B 1-2, 2001*, s. 3f, endvidere Schildt, "Zeitgeschichte" 2012, s. 7f. Nogle historikere anvender dog begrebet, jf. især Manfred Görtemaker: *Die Berliner Republik. Wiedervereinigung und Neuorientierung*, Berlin: be.bra verlag 2009, og Michael Bienert/ Stefan Creuzberger (red.): *Die Berliner Republik*. Jf. Endvidere Manfred Görtemaker: „Die Ent-

blik Tyskland (Vesttyskland) i de tre vestlige besættelseszoner, og dette Tyskland eksisterer videre efter 1990. Eller med historikeren Axel Schildts ord: "Hvorfor skulle det komme til et opbrud i det vestlige Tyskland, når man havde vundet systemkonkurrencen [med DDR/kcl] og alt skulle gå videre som vant?"²⁸ Hvis noget havde forandret sig efter 1990, var det Tysklands stilling og rolle i Europa og verden. Det er et synspunkt, som jeg deler og også tidligere har givet udtryk for.²⁹

Men der er dog historikere med en anderledes opfattelse. Det har navnlig været hos historikere, der har været tilknyttet det nye udgivelsesprojekt om Tysklands historie i det 20. århundrede.³⁰ De taler om en "epokecæsur" og skelner klart mellem "Berliner Republik" og "Bonner Republik" for derigennem at understrege brudopfattelsen.³¹ De har gjort gældende, at der i slutningen af 1990erne blev proklameret en ny politisk selvforståelse i Tyskland, som kan godtgøre begrebet "Berliner Republik".³² Også internationalt har begrebet fundet indpas, således hos den tyskfødte, USA-baserede historiker Klaus Larres og Mary Fulbrook og i et særnummer af *German Politics* om det forenede Tyskland fra marts 2010.³³

Det er først og fremmest Potsdam-historikeren Manfred Görtemaker, der er blevet forbundet med forestillingen om, at foreningen i 1990 indebar et markant brud. I 2009 udgav han et lille oversigtsværk om Tyskland efter foreningen. Det havde titlen *Die Berliner Republik* og behandlede tysk historie fra den fredelige revolution i DDR frem til kanslerskiftet fra Gerhard Schröder (SPD) til Angela Merkel (CDU) i 2005 (reelt til 2008).³⁴ Görtemaker betonede, at etableringen af tysk

stehung der Berliner Republik", www.bpb.de/geschichte/deutsche-einheit/39724/die-en-stehung-der-berliner-republik. (26.2.2015).

28 Schildt: "Politischer Aufbruch", s. 26.

29 I artiklen "Tyskland 20 år efter Berlinmurens fald", *Nyt fra Historien* 2009, vol. LVIII, 2, 2010, s. 66-70, jf. endvidere Axel Schildt: *Ankunft im Westen. Ein Essay zur Erfolgsgeschichte der Bundesrepublik Deutschland*, Frankfurt/Main: Campus Verlag 1999, s. 9.

Mens der således godt kan tales om Weimarrepublikken og Forbundsrepublikken som statsretligt og forfatningsmæssigt forskellige demokratiske republikker, giver en skelnen mellem "Bonner Republik" og "Berliner Republik" ikke nogen statsretlig og forfatningsmæssig mening, da det demokratiske system forblev uændret. På samme måde skelnes der i Frankrig mellem 5 forskellige republikker.

30 Manfred Görtemaker, Frank-Lothar Kroll og Sönke Neitzel (red.): *Deutsche Geschichte im 20. Jahrhundert*, Berlin: be.bra. verlag 2009ff, der er planlagt til i alt 16 bind. Heraf er godt 10 bind udgivet.

31 Jf. Bienert: "Einführung", s. 16, endvidere Frank Brunssen: *Das neue Selbstverständnis der Berliner Republik*, Würzburg: Koenigshausen & Neumann 2005.

32 Bienert: *Die Berliner Republik*, s. 14.

33 Klaus Larres (red.): *Germany Since Unification. The Development of the Berlin Republic*, London: Palgrave 2001; Mary Fulbrook: *A History of Germany 1918-2008. The Divided Nation*, 3. udg., Chichester: Wiley- Blackwell 2009, s. 293f, *From the Bonn to the Berlin Republic: The Twentieth Anniversary of German Unification*, German Politics & Society, vol. 28, 1, marts 2010.

34 Manfred Görtemaker: *Die Berliner Republik*, 2009, (licensudgave hos Bundeszentrale für politische Bildung bind 794, Bonn 2009).

enhed 3. oktober 1990 samtidig betød fødslen for den ny "Berliner Republik", også selv om det først efterhånden kom til at stå klart, hvor meget den 'gamle' Forbundsrepublik egentlig blev præget af denne "epokecæsur". Han erkendte, at foreningen ikke skabte noget brud i forhold til den 'gamle' Forbundsrepublik, men fastholdt, at Tysklands indenrigs- og udenrigspolitiske rammebetingelser blev grundlæggende ændrede efter foreningen i 1990, og at dette derfor berettiger betegnelsen "Berliner Republik" som en "epokecæsur".

Det var selvfølgelig beslutningen om at lade Berlin genvinde sin traditionelle funktion som hovedstad, der var baggrunden for skiftet til "Berliner Republik". Selv om det allerede var indskrevet i den tysk-tyske *Einigungsvertrag* af 31. august 1989, at Berlin skulle være Tysklands hovedstad, var det dog først Forbundsdagens beslutning i juni 1991 om at flytte de føderale institutioner Forbundsregering, Forbundsdag og Forbundsråd til Berlin, der reelt gjorde Berlin til hovedstad. Overflytningen fandt endeligt sted i 1999. Diskussionen om flytningen, der blev afgjort med et lille flertal, spiller en væsentlig rolle i Görtemakers fremstilling.

Han skildrer kronologisk skiftet i de indenrigs- og udenrigspolitiske rammebetingelser, der fulgte med afslutningen på Den Kolde Krig, og som ændrede Tysklands stilling. Det var især på udenrigspolitikkens felt, at de nye betingelser gav det forenede Tyskland en ny rolle. Det var ikke bare en mere selvstændig rolle (som lidt uheldigt slog igennem i dets enegang m.h.t. anerkendelsen af Slovenien og Kroatien i 1991), men det handlede også om udviklingen mod europæisk integration. Og den Europæiske Union kom til at udgøre kernen i tysk udenrigspolitik. Indenrigspolitisk står integrationen af det østtyske samfund i fokus: den tog tid og blev meget dyr, fordi man i begyndelsen havde undervurderet de vanskeligheder, som der var forbundet med den. Det kom især til udtryk under den såkaldte *Vereinigungskrise* (Jürgen Kocka) i slutningen af 1990'erne, hvor foreningens omkostninger satte dagsordenen, og hvor der kunne spores en vis fremmedgørelse hos østtyskerne over for foreningsprocessen. Men alt i alt er Görtemakers status for det nye Tyskland positiv. Han mener, at de af daværende forbundskansler Helmut Kohl lovede *blühende Landschaften* (blomstrende landskaber) i de fleste tilfælde er blevet virkeligjort.³⁵ Man undrer sig dog over, at han ikke tillægger regeringsskiftet i 1998 fra CDU/FDP til SPD og de Grønne større betydning. Det ville jo netop have kunnet illustrere postulatet om en "Berliner Republik", for med Gerhard Schröder (SPD) og Joschka Fischer (De Grønne) kom to politikere til magten, der ikke var domisticerede i Bonn, og som derved kom til at markere efterkrigstidens afslutning!³⁶

35 Görtemaker, *Die Berliner Republik*, s. 180.

36 Således Eckhard Fuhr 2007, her citeret efter Volker Kronenberg: „Verfassungspatriotismus“ im vereinten Deutschland“, *Aus Politik und Zeitgeschichte* B 28, 2009, s. 41-46, s. 43.

Svagt i fremstillingen står det forenede Tysklands forhold til den historiske fortid, til det der er blevet kaldt *die doppelte Vergangenheit* (den dobbelte fortid).³⁷ Når det forenede Tyskland så hurtigt blev velanskrevet internationalt, hang det bl.a. sammen med, at den tyske stat i midten af 1990'erne som stat påtog sig ansvaret for det nazistiske regimes forbrydelser. Den forpligtede sig således til som stat at erindre om nazismens forbrydelser (udtrykt gennem de forskellige *Mahnmaler* i Berlin) og erklærede sig rede til at yde erstatning for ofrenes lidelser. Et hurtigere og i visse henseender mere radikalt opgør tog det forenede Tyskland dog som berørt med den umiddelbare fortid, nemlig DDR-tiden, der indgår som del af det forenede Tysklands historiske arv. Holdningen til den *doppelte Vergangenheit* hvilede på, hvad historikeren Bernd Faulenbach har kaldt en bred "antitotalitær konsensus".³⁸

I antologien *Die Berliner Republik*, der er en slags festskrift til Martin Görtemaker og er forfattet af hans elever og kolleger,³⁹ gennemspilles på en række områder de store forandringer, der i udgivernes øjne berettiger forestillingen om en særlig "Berliner Republik". Det bliver således påpeget, at kansler Gerhard Schröder tog begrebet "Berliner Republik" til sig og brugte det positivt til at karakterisere det politiske og samfundsmæssige opbrud i forbindelse med regeringsskiftet i 1998.⁴⁰ Ud over bidrag om først og fremmest forandringerne på det udenrigs- og sikkerhedspolitiske felt og ændringen i partisystemet fra et tre- til fempartisystem (Karl-Rudolf Korte)⁴¹ rummer antologien en historisering af Johannes Gross' omtalte bog fra 1995 (Patrick Bahners)⁴² og en længere undersøgelse af den juridiske og politiske bearbejdelse af DDR-tiden af Hermann Wentker.⁴³

4. TYSKLAND I NY EUROPÆISK OG GLOBAL ROLLE

Som bekendt medførte udsigten til tysk (gen)forening i 1989/90 bekymring, ja sågar angst hos omverdenen for, at et forenet Tyskland ville indebære genopretelsen af en tysk stormagt, af et nyt 'Stortyskland' så at sige.⁴⁴ Det blev som antydet først og fremmest på det udenrigs- og sikkerhedspolitiske område, at skabelsen af tysk enhed skulle få store konsekvenser for Tysklands stilling og rolle, idet det forenede Tyskland var blevet en større og mægtigere stat m.h.t. magtres-

37 Jf. Pearce: "An Unequal Balance?", s. 174f.

38 Cit. efter Pearce: "An Unequal Balance?", s. 177.

39 Michael Bienert, Stefan Creuzberger o.a.: *Die Berliner Republik*.

40 Bienert: "Eine Einführung", s. 13.

41 Karl-Rudolf Korte: "Regieren unter schwindenden Gewissheiten. Substanzverluste der Demokratie und deren politische Herausforderungen in der Berliner Republik", Bienert: *Berliner Republik*, s. 55-76.

42 Patrick Bahners: "Begründerzeit. Johannes Gross als Glossator des Verfassungswandels im Übergang von Bonn nach Berlin", Bienert: *Berliner Republik*, s. 181- 200.

43 Hermann Wentker, "Zwischen Aufarbeitung", Bienert, *Berliner Republik*, s. 225-260.

44 Jf. Karl Christian Lammers: *Hvad skal vi gøre ved tyskerne bagefter? Det dansk-tyske forhold efter 1945*, København: Schønberg 2005, s. 255f.

sourcer. Men denne frygt for en ny tysk og nationalistisk stormagt blev ikke til virkelighed. Snarere tværtimod må man sige. For etableringen af tysk enhed blev nemlig ledsaget af en forventning og senere et decideret krav, om at Tyskland skulle opgive sin udenrigspolitiske tilbageholdenhed og tage *Führung* (ledelse) i Europa. Frem til 1989 havde Tyskland trods sin økonomiske styrke afvist at være *FührungsPartner* med USA, men fra 1990 gik det ikke længere an at holde sig tilbage. Således udtalte den polske udenrigsminister Radoslaw Sikorski overraskende i 2011: "I fear German power less than I am beginning to fear German inactivity. You [dvs. Tyskland/kcl] have become Europe's indispensable nation. You may not fail to lead."⁴⁵ M.a.o. var Tyskland altså nu blevet uundværlig for Europa, og det medførte forpligtelser, som Tyskland forventedes at indfri.

Det var en følge af, hvorledes foreningen i 1990 internationalt blev sikret, og hvad den betød for Tysklands internationale position. Den såkaldte 2+4-aftale mellem de to tyske stater og de fire tidligere allierede besættelsesmagter fra september 1990 blev en væsentlig forudsætning for tysk enhed. Med den gav de fire besættelsesmagter, der i efteråret 1990 stadig formelt holdt det i fire sektorer delte Berlin besat, nemlig afkald på deres såkaldte forbeholdsrettigheder (først og fremmest m.h.t. spørgsmålet om tysk enhed og m.h.t. hvad Tyskland skulle være). Dermed ophørte besættelsesmagternes kontrol med og ansvar for Tyskland. De accepterede, at et Tyskland bestående af Vesttyskland, DDR og Berlin blev genoprettet, og at grænsespørgsmålet (Oder-Neisse-grænsen til Polen) var definitivt løst. Det såkaldte tyske spørgsmål havde dermed fundet sin løsning. Det forenede Tyskland slap fri af de begrænsninger i dets suverænitet, som var betinget af nederlaget i 2. verdenskrig. Det genvandt således fuld suverænitet i indre og ydre anliggender. Dog med visse indskrænkninger – især i militær henseende – som Tyskland selv havde indvilliget i. Sammen med Warszawa-pagtens opklaring og Den Kolde Krigs afslutning var efterkrigstiden dermed så at sige afsluttet.

Det indgik imidlertid også som led af aftalerne om tysk enhed, at det forenede Tyskland fortsat vedgik de internationale forpligtelser som Vesttyskland havde indgået, altså at landets indbinding i NATO og i EEC vedblev at bestå. Tysklands fortsatte medlemskab af NATO var dog noget, som Sovjetunionen kun modvilligt accepterede i løbet af 1990. Og fra fransk side havde man krævet fortsat tysk forpligtelse til den europæiske integration hen imod en økonomisk-valutarisk og politisk union som betingelse for at godkende foreningen. Det sidste var ikke noget stort problem, eftersom man fra tysk side med Helmut Kohl i spidsen jo alligevel betragtede tysk enhed og europæisk enhed som to sider af samme sag. Og det franske krav, som Tyskland altså selv helt og holdent indvilligede i, blev manifesteret i Maastricht-aftalen i 1992, der betød etablering af den monetære og

45 Cit. Efter Stephan Bierling: *Vormacht wider Willen. Deutsche Aussenpolitik von der Wiedervereinigung bis zur Gegenwart*, München: C.H. Beck, note 1, s. 273.

økonomiske union og satte udviklingen mod en europæisk politisk union på skinne. Europa og verden havde dermed affundet sig med genskabelsen af et stort Tyskland i hjertet af Europa.

Hvad betød nu disse aftaler, der genskabte et stort Tyskland, men i mindre territoriel format end det, der havde eksisteret i 1945, for Tysklands internationale position og for landets stilling og rolle i Europa og verden? Ville den frygt for en ny tysk stormagt, der i mange europæiske stater var blevet forbundet med genskabelsen af tysk enhed, blive til virkelighed? Eller ville de frygte tysk politisk aktivitet mindre end de begyndte at frygte tysk uvirksomhed (*Untätigkeit*), som den nuværende polske udenrigsminister Sikorski udtrykte det i 2011?⁴⁶ Med foreningen var Tyskland blevet en større og stærkere magt, men var det også blevet en stormagt i traditionel forstand, en såkaldt hegemonmagt? Det blev og er fortsat et meget omdiskuteret emne. Historikeren Christian Hacke havde allerede i 1988 åbnet debatten med en kontroversiel bog om det nye økonomisk mægtige Tysklands udenrigspolitik under titlen *Weltmacht wider Willen* (Verdensmagt mod sin vilje), der vakte stor diskussion.⁴⁷ Det synspunkt blev imødegået bl.a. med henvisningen til, at det forenede Tyskland var en såkaldt 'blød' og tæmmet magt, der udøvede sin magt gennem indflydelse og over talelse, således som det også fremgik af titlen på den amerikanske antologi *Tamed Power. Germany in Europe*.⁴⁸

I en ny bog med titlen *Vormacht wider Willen* (førende eller ledende magt mod sin vilje) har den tyske politolog Stephan Bierling søgt at eftervise, hvorledes Tysklands rolle i Europa og verden dramatisk har forandret sig siden Den Kolde Krigs afslutning, bl.a. som følge af forskellige ændringer i det internationale system.⁴⁹ Hovedsynspunktet er, at udviklingen i Europa og i verden har tvunget den forenede Forbundsrepublik til at opgive den traditionelle tyske tilbageholdenhed og inaktivitet i international politik – af nogle kaldt "magtforglemmelse" (*Machtvergessenheit*)⁵⁰ – og i stedet for til at tage mere ledelse på sig, altså overtage en rolle som førende magt. Det er først og fremmest foregået økonomisk og finansielt, således som det allerede havde vist sig i 1970'erne i forbindelse med Forbundsrepublikkens rolle ved etableringen af G7-gruppen og senere i 1980'erne i forbindelse med gennemførelsen af en fælles monetær politik ("valutaslangen") i EF. Denne rolle beskriver Stephan Bierling som en "finansiel potent civilmagt, der

46 Cit. efter Stephan Bierling: *Vormacht*, 2014, s. 9.

47 Christian Hacke: *Weltmacht wider Willen. Die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, Frankfurt/Main 1988.

48 Peter Katzenstein (red.): *Tamed Power. Germany in Europe*, Ithaka/London: Cornell Press 1997. Det synspunkt havde den tyske historiker Hans-Peter Schwarz allerede fremlagt i 1985 i bogen *Die gezähmten Deutschen. Von der Machtbesessenheit zur Machtvergessenheit*, Stuttgart: DVA 1985.

49 Stephan Bierling: *Vormacht*, jf. endvidere Herfried Münkler: *Macht in der Mitte – Die neuen Aufgaben Deutschlands in Europa*, Hamburg: Edition Körber Stiftung 2015.

50 Således Hans-Peter Schwarz: *Die gezähmten Deutschen*, 1985.

agerede "postmoderne", altså havde afsvoret traditionel magt- og trusselspolitik og i stedet satsede på interesseudligning, handel, multilateralisme og folkeret.⁵¹

Den monetære og økonomiske union, der førte til indførelsen af en fælles valuta, euro'en, har imidlertid ikke – som det ellers nok var tilsigtet fra især fransk side – ført til nogen stækkelse af Tysklands økonomiske og finansielle magt. Tværtimod er det Tyskland, der efter gennemførelsen af indre reformer, har dræget enorme fordele af EU og eurozonen, idet den har skabt et stort marked for den konkurrencestærke tyske økonomi og eksport. Tysklands økonomisk og finansielt ledende rolle er blevet tydelig under den internationale finanskrisse og den nuværende eurokrise, hvor det er indtrykket hos mange, at Tyskland ikke bare fører, men "bestemmer" på hvilken måde eurozonen skal komme ud af krisen.⁵² Dominerer Tyskland således ved hjælp af euroen?⁵³ Det er nok ikke lige til at afgøre.

Den tyske lederrolle er i stigende grad begyndt at foregå på det politiske felt, først og fremmest som europapolitik i den Europæiske Union, hvor Tyskland – i alt fald frem til at Angela Merkel (CDU) blev forbundskansler i 2005 – har været den drivende kraft i bestræbelserne på at få den Europæiske Union videreudviklet til en europæisk føderation (Europas forenede stater) med en europæisk forfatning og europæiske forfatningsinstitutioner. Det var således udenrigsminister Joschka Fischer, der i en berømt tale i 2000 på Humboldt-Universitetet i Berlin formulerede visionen om Europas forenede stater. Det lå på en måde i en naturlig forlængelse af vesttysk europapolitik siden begyndelsen af 1950'erne. (Vest) Tyskland havde som ingen anden europæisk stat været henvist til europæisk integration. Deltagelse i (vest)europæisk samarbejde havde siden da været Tysklands chance og mulighed for at blive ligeberettiget med andre vesteuropæiske stater ("et europæisk Tyskland" som Thomas Mann engang udtrykte det⁵⁴), og et stadig mere udvidet og integreret Europa har udgjort rammen for, at Tyskland kunne genrejses som ligeberettiget europæisk partner. Navnlig siden krisen i eurozonen 2010 har tysk politik i EU dog været mindre visionær og mere nationalstatslig, og den tyske interesse er gået ud på at stabilisere eurozonen gennem reformer og finanspolitiske disciplin.

Længe havde det daværende Tyskland, altså Vesttyskland accepteret, at den europæiske integration foregik ud fra den uudtalte formel, at tyskerne betalte, mens Frankrig bestemte. Men dette forhold er nu blevet vendt om. Det er sket, efter at Tyskland har formået at stabilisere sin egen økonomi efter at have gennemført hårde indenrigspolitiske reformer (den såkaldte *Agenda 2010*), og dernemlig har opnået en stærk forøget økonomisk og finansiel magt i EU. Det sidste

51 Bierling: *Vormacht* 2014, s. 21.

52 Jf. eksempelvis Jesper Jespersen: "Al magt til Tyskland?", *Notat*, 4. september 2012.

53 Jf. *Der Spiegel* 13, 2015 "The German Übermacht", s. 22.

54 Cit. efter Karl Christian Lammers: *Det ny Tyskland. Fra sammenbrud til genforening 1945-1992*, København: Akademisk Forlag 1992, s. 14.

har man set ikke mindst i forbindelse med dets bestemmende rolle i eurokrisen. Og alt det imens Frankrig økonomisk (og politisk) er blevet svækket. Så nu er det altså Tyskland, der både betaler og bestemmer i den europæiske union EU. Er vi dermed på vej til at få et tysk Europa i stedet for det europæiske Tyskland, som Thomas Mann talte om? Det er svært at afgøre, men det er i alt fald et Europa, hvor Tyskland nu har en økonomisk og politisk mere bestemmende og måske dominerende rolle end tidligere. Det er dog en vigtig pointe hos Bierling, at det ikke er en rolle, som Tyskland selv har villet eller ønsket, men er blevet tvunget ind i. Tyskland er i hans øjne en *widerwillige Vormacht* (en modvilligt førende magt). Han deler den britiske politolog Beverly Crawford opfattelse af en tysk *embedded hegemony*, altså en tysk ledelse, der er indlejret i europæiske institutioner og multilateralt affjedret, og som bærer overproportionelle byrder for at sikre og videreførdvikle den europæiske union.⁵⁵

Siden 1990 har Europa, udvidelsen af EF/EU og udbygningen af den europæiske integration stået i centrum for tysk udenrigspolitik. Og Tyskland har i det hele taget fået en større europæisk rolle efter Den Kolde Krigs afslutning. Det har siden 1990'erne bestræbt sig på at udfylde rollen som brobygger mellem vest og øst, især i forholdet til Rusland, som tyskerne mente at "skylde" noget for at tysk enhed blev mulig. Senest i Ukraine-krisen har landet således indtaget rollen som en slags mægler i forhold til Rusland.

Til gengæld har det forenede Tyskland – lige som den 'gamle' Forbundsrepublik – i lang tid afvist sikkerhedspolitisk dvs. militært at påtage sig en aktiv og ledende rolle. Det var længe sket under henvisning til, at den tyske forfatning, *Grundgesetz*, kun tillod anvendelse af militæret, *Bundeswehr*, til forsvar (art. 87a), og at *Grundgesetz* eksplisit (art. 26) forbyder tysk angrebsskrig, herunder også deltagelse i fredsskabende aktioner. Det var forklarligt, at Tyskland med dets miltaristiske historie i baghovedet ikke ønskede at engagere sig militært uden for Tyskland. Men siden 1990'erne har dette standpunkt dog været meget omdiskuteret, og det har ført til kritik fra NATO-partnerne over, at Tyskland ikke var parat til at påtage sig byrder for at sikre stabilitet og fred i verden. Især fra USA. Men siden anden halvdel af 1990'erne har en afgørelse i Forfatningsdomstolen – den såkaldte "out-of-area"-afgørelse fra 1994⁵⁶ – gjort det muligt for Forbundsrepublikken efter en vedtagelse i Forbundsdagen at deltage militært i kollektive og fredsskabende aktioner i FN- og NATO-regi. Det var således tilfældet med deltagelse i militæraktioner i Ex-Jugoslavien og Kosovo i 1999 og i Afghanistan siden 2002. En tysk forsvarsminister (Peter Struck) har endda udtrykt det sådan, at den tyske forsvarslinje gik ved Hindu Kush!⁵⁷ Derimod sagde den rød-grønne Schröder-

55 Bierling: *Vormacht*, s. 271.

56 Dvs. uden for NATO-området, aftrykt hos Karl Christian Lammers: *Tyskland efter murens fald 1989*, Aarhus: SYSTIME 2006, s. 102f.

57 Cit. efter Bierling: *Vormacht*, s. 96.

der-regering i 2003 nej til at deltage i den amerikansk ledede angrebskrig mod Irak. Dette var første gang efter 1949, at en tysk regering sagde nej til et amerikansk storprojekt, og det førte til en tysk-amerikansk krise.⁵⁸

Det forenede Tyskland har dermed – trods historien med tysk militær agression og trods en vis og pacifistisk begrundet modvilje – affundet sig med, at det også i sikkerhedspolitisk, altså militær henseende måtte påtage sig en større rolle i international politik. Og efter nogen tøven har landet gjort det. Men det er vel at mærke ikke foregået som tysk enegang, men som pålidelig partner i freds-skabende aktioner, der er vedtaget i FN- eller NATO-regi. Senest er der dog i 2014 af såvel udenrigsminister Franz-Walter Steinmeier som forbundspræsident Joachim Gauck blevet åbnet for, at Tyskland kunne indtage en mere aktiv udenrigspolitisk rolle – engagere og "blande sig" mere i verden som det blev sagt⁵⁹ – også militært. Det skal dog fortsat foregå indlejret i internationale konstellationer.

Det er hævet over enhver tvivl, at det som følge af foreningen territorielt større og økonomisk og politisk mægtigere Tyskland er blevet mere selvbevidst. Det kommer bl.a. til udtryk ved ønsket om at få en plads som permanent medlem af FN's sikkerhedsråd.⁶⁰ Ligeledes hersker der ikke tvivl om, at det har fået eller har fått acceptere en voksende rolle i international og global politik. Og Tyskland har siden 1998 accepteret en ledende rolle i alle andre forhold end de militær- og sikkerhedspolitiske. Det er sket med omverdenens forståelse og i udstrakt grad ønske. Ved udsigten til tysk genforening var der i omverdenen udtalt frygt for, at det forenede Tyskland ville opgive den udenrigspolitiske tilbageholdenhed, som Vesttyskland havde udøvet med så stor kløgt, og i stedet indtage en ledende politisk rolle i Europa, en rolle som landets økonomiske og finansielle styrke kunne berettige til. Men den frygt er blevet gjort til skamme. Vist har Tyskland nu indtaget en ledende økonomisk og politisk rolle i Europa, men det er sket på en måde, der berettiger påstanden om, at Tyskland er en slags *Vormacht wider Willen*. Dets udenrigspolitik kan således ikke hævdes at være nogen videreførelse af den historiske stormagtspolitik med territorielle og politiske ambitioner. Tyskland er ikke nogen sådan stormagt, og det gebærder sig heller ikke som traditionel stormagt, men er derimod blevet en selvbevidst, ledende og i noget omfang bestemmende, ja dominerende *Vormacht* i EU og Europa.

5. STATUS 2015: TYSKLAND SOM FØRENDE MAGT MOD SIN VILJE?

25 år efter Berlin-murens fald og den tyske forening må status over det der er foregået i og med Tyskland siden 1989/90 overvejende bedømmes som positivt.

58 Jf. Bierling: *Vormacht*, s. 99, endvidere Bernd Stöver: "Transatlantische Beziehungen der Berliner Republik von 1990 bis heute. Bestandsaufnahme und Forschungsperspektiven",

Bienert, *Berliner Republik*, s. 123- 142, især s. 135f.

59 *Spiegel online* (31.01.2014).

60 Bierling: *Vormacht*, s. 144f.

Det er også gennemgående vurderingen af den tyske forening hos omverdenen.⁶¹ De to provisoriske 'delstater' er statsretligt, politisk, samfundsmaessigt og m.h.t. levevilkår faktisk vokset sammen til ét Tyskland, selv om der m.h.t. den politiske kultur og mentaliteter fortsat kan tales om to samfund eller to dele. Heller ikke m.h.t. løn, indtægter og sociale ydelser er forholdene i de to dele kommet op på samme niveau. Alligevel stiller det store flertal i såvel de vestlige som østlige delstater sig positive til genforeningen og til den udvikling, især i øst, der er blevet resultatet af den. Det fremgår af et nys publiceret studie om tysk identitet 2014, der bærer titlen *Sind wir ein Volk?* (Er vi ét folk?).⁶² Undersøgelsen slår fast, at tysskerne i vest og øst er blevet forenede, og at Tyskland er vokset sammen, men at de endnu ikke er blevet ét folk. Flertallet af østtyskerne og også vesttyskerne betragter genforeningen som noget positivt og især østtyskerne mener, at genforeningen overvejende har bragt dem personlige fordele. Kun et lille mindretal er ikke af den mening.

Alligevel er spørgsmålet, om også den "indre enhed" er blevet realiseret. Således følte kun knap halvdelen af østtyskerne sig "politisk hjemme" i Forbundsrepublikken – det gjaldt især de ældre generationer – og på det økonomiske og sociale område så de fremskridt, selv om der fortsat eksisterede et hul op til det vesttyske niveau, og de så i 2014 mere pessimistisk på Tysklands økonomiske situation og deres egen.⁶³

Forskydningen i oktober 1990 langt hen ad vejen betydet, at landet er blevet 'normalt' eller 'normaliseret' som andre lande. Landet er sluppet ud af den moralske karantæne, det delte Tyskland som følge af dets krig og krigsforbrydelser havde befundet sig i siden nederlaget i 1945. Foreningen blev gennemført med samtykke fra krigens allierede sejrherrer, der frem til 1990 fortsat udøvede en vis kontrol med Tyskland, og som skulle give afkald på de med sejren forbundne rettigheder for at Tyskland således kunne opnå så godt som fuld suverænitet i indre og ydre anliggender. Det rejste selvfølgelig spørgsmålet om, hvilken rolle det frigjorte og større og økonomisk mægtige Tyskland skulle spille i det europæiske og internationale system. Det var et tysk ønske at fortsætte med at fungere som 'civil' magt. Forbundsrepublikken havde også før 1990 længe været dybt engageret i og søgt at øve indflydelse på europapolitikken, i international økonomi og i internationalt samarbejde, hvilket indtil 1990 havde fungeret godt. Især i europapolitikken og dermed i udbygningen af EF til en politisk og økono-

61 Jf. hertil artiklerne om hvorledes omverdenen har tagget den tyske enhed i *Deutschland Archiv* 2014, Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung 2015, s. 74- 171

62 Die Beauftragte der Bundesregierung für die neuen Bundesländer, *Deutschland 2014. 25 Jahre Friedliche Revolution und Deutsche Einheit – öffentliche Vorstellung der Ergebnisse eines Forschungsprojekts. Sind wir ein Volk?, Kurzzusammenfassung der Ergebnisse*, februar 2015.

Det drejer sig om et forskningsprojekt ved Zentrum für Sozialforschung, Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg.

63 *Deutschland 2014*, s. 14f, 25.

misk-monetær union blev Tyskland en drivende kraft, der med tiden også kom til at bestemme mere i dette Europa. Derimod afviste man fra tysk side at indtage en aktiv sikkerhedspolitisk dvs. militær rolle. Historien tilsgæde ikke, at Tyskland skulle engagere sig militært med andet end forsvar: *Bundeswehrs* opgave var at forsøre det tyske territorium, ikke at være aktør på den internationale scene.

Det 'normale' og økonomisk og i stigende grad politisk stærkere Tyskland blev fra 1990'erne utsat for et voksende pres fra omverdenen om at engagere sig mere aktivt i international politik og især i de kriser, der opstod rundt omkring i verden. Det medførte ændringer i tysk udenrigs- og sikkerhedspolitik, der kulminerede med tysk deltagelse i internationalt fastlagte kollektive militæraktioner på Balkan og i Afghanistan.

25 år efter den tyske forening er det et økonomisk og politisk stærkt og selvbevidst Tyskland, der har overtaget en større international rolle, og som også er begyndt at "blande sig" mere og bestemme mere. Især i Europa og eurozonen, hvor det indtager en førende rolle. Er Europa dermed på vej til at blive et tysk domineret Europa? Det er det næppe, selv om Tyskland under Angela Merkels ledelse har fået en klart ledende og også dominerende rolle. Men det afgørende er, at det ikke er sket som følge af tysk enegang, men i samarbejde og overensstemmelse med Tysklands partnere i EU, NATO og FN. Det er dermed en tysk ageren, der har fundet positiv respons og opbakning de fleste steder, også i de lande, der af historiske årsager har frygtet en gentagelse af tysk stormagtpolitik og tyske stormagtsambitioner.

KARL CHRISTIAN LAMMERS
 LEKTOR EMERITUS
 SAXO-INSTITUTTET
 KØBENHAVNS UNIVERSITET
 LAMMERS@HUM.KU.DK

ABSTRACT

Karl Christian Lammers

***Germany after the Fall of the Berlin Wall in 1989 and the Unification in 1990.
 An essay***

The Fall of the Berlin Wall and the unification of the Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic (GDR) are now more than 25 years ago and thus time for a historization and interpretation of the history Germany since 1990 has had. The essay discusses historiography and *realia* in that respect. It is highlighting two problems, firstly, a historical analysis of the current state of affairs of the united Federal Republic internally and internationally, and secondly, the handling of the past of the GDR as a former dictatorship. As for the first one, the question of rupture or continuity is being discussed: if the unification in

1990 merely meant the annexation of the GDR into the Federal Republic (Western Germany) or if a Republic of Bonn was being replaced by a new Republic of Berlin. It is being demonstrated that Germany after 1990 has become politically and financially stronger and consequently more self-assured. Thus, Germany has started getting involved in international military operations (e.g. in Kosovo and Afghanistan) and has become more dominant within the EU (e.g. in the Euro crisis). However, it is being stressed that that been as a reluctant great power. It has been a role that Germany has been pressured into by her allies and partners arguing that her size and political and economic strengths is committing her to do so. And those commitments have all been strictly embedded within international organizations such as the EU, NATO and the UN. As for the second problem it is being demonstrated that public memory of the GDR state and its nature is still to a large extent divided. But at the same time, statistics show that the aim of achieving the same living standards both in East and West has not been achieved after 25 years of unification even if surprisingly much has indeed been achieved and opinion polls are to a large showing a general satisfaction with the results of the unification.

afskeds- forelæsning

DANMARK OG EUROPA¹

■ UFFE ØSTERGÅRD

EUROPA – EN FØDERATION AF NATIONALSTATER

Det er ikke nemt at forstå hvad der sker med det europæiske samarbejde. Det er kun en halv snes år siden at skarpe internationale iagttagere som Mark Leonard og Jeremy Rifkin skrev entusiastiske bøger om hvordan EU ville vise vej for verden i det 21. århundrede – underforstået i forhold til mere primitive, magt- og vækstorienteerde stater som USA og Kina.² Andre fremhævede EU som en der ikke profilerede sig ved hjælp af traditionel magtpolitik, men i stedet satte standarden for normerne i internationalt samarbejde i en stadig mere global verden. En 'normativ magt' er EU ligefrem blevet kaldt af politologen Ian Manners fra Københavns Universitet.³ Ganske vist har mere kyniske, primært amerikanske, iagttagere påpeget at EU opførte sig sådan, fordi det var for svagt til at gøre andet. Hvis da ikke ligefrem som den amerikanske forsvarsminister Donald Rumsfeld formulerede det, at 'EU kunne tage opvasken efter at de 'rigtige' stormagter havde ordnet tingene og spist middagen'.⁴

1 Afskedsforelæsning ved Department of Business and Politics, CBS, 24.2.2015, udvidet med noter, litteratur og enkelte opdateringer.

2 Jeremy Rifkin: *Den europæiske drøm. Hvordan Europas fremtidsvision langsomt fortrænger den amerikanske drøm*, København.: Informations Forlag 2006; Mark Leonard: *Why Europe Will Run the 21st Century*, New York: Fourth Estate 2005.

3 Ian Manners: "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?", *Journal of Common Market Studies* 40, 2002, s. 235-258.

4 Den opfattelse blev i 2002 populariseret i en artikel i tidsskriftet *Policy Review* af den politiske kommentator Robert Kagan under overskriften, "Europæerne er fra Venus, amerikanerne er fra Mars".

Den økonomiske krise siden 2007 og især krisen for euroen har imidlertid blotlagt alvorlige svagheder. Det hænger imidlertid sammen den generelle svækkelse af Europa i forhold til resten af verden, især de såkaldte BRIK lande, Brasilien, Rusland, Indien og Kina – sommetider suppleret med Sydafrika for også at have dette kontinent repræsenteret. Men denne svækkelse er en langsigtet tendens som har været undervejs i hele perioden siden 2. verdenskrig. Først i form af afkoloniseringen, der afsluttedes i midten af 1970'erne, siden den demografiske udvikling der medfører at de europæiske befolkninger – også i det tidligere kommunistiske Øst- og Centraleuropa – ikke kan reproducere sig selv og derfor bliver stadig ældre. Det har vi vidst længe, men kunnet overse i euforien over genforeningen af kontinentet i 2004 og den hysteriske optur i det meste af 00erne. Først krisen har ubarmhjertigt sat spottlys på de strukturelle problemer med indretning af arbejdsmarkedet, tidlig tilbagetrækningsalder og deraf følgende svækket konkurrenceevne. Alt sammen fænomener der hænger sammen med en større svækkelse af det europæiske kontinent som helhed.

Men der er tale om en strukturel tilbagegang, som bedst kan forstås ved en sammenligning med den store forskydning efter 1492, da Europa begyndte at ekspandere på bekostning af resten af verden. Opdagelsesrejserne, åbningen af Atlanterhavet og sejl ruta til Asien syd om Afrika, flyttede det økonomiske centrum fra Middelhavslandene til Nordvesteuropa, især Nederlandene og England, men også til Nordfrankrig og det vestlige Tyskland. Ja selv Østersølandene profiterede af denne omlægning af handelsruterne. En omlægning der gjorde den danske kongemagt velhavende i et par hundrede år mellem 1410 og 1645, ja i grunden helt til 1807, trods nederlaget til Sverige i 1658. Indtægterne fra Østersøhandelen gennem Øresund finansierede ikke blot hoffet og pragtslotte, men også den flåde der var forudsætningen for det multinationale imperium, som den oldenborgske stat reelt var. Oldenborgstaten og Vasa-slægtens Sverige var de mest militariserede stater i Europa forstået som militærudgifternes andel af bruttonationalproduktet. Det skyldtes først og fremmest at de var perifere og tyndt befolkede. Men gjorde det altså muligt for 'Danmark' og især 'Sverige' at spille en rolle som europæiske stormagter. For Sveriges vedkommende i stormagtstiden fra 1630 til nederlaget ved Poltava i Ukraine i 1709.

Prisen for den store omlægning af den europæiske økonomi og handelsruterne blev betalt af især Italien, der havde været førende i middelalderen og renæssancen. Relativt set gik først de italienske bystater og siden Spanien tilbage i forhold til Nordvesteuropa. Men netop relativt set. I flere hundre år, indtil midten af 1700-tallet, registrerede en stormagt som Venezia ikke sit fald i økonomisk indflydelse. Republikken mistede ganske vist sine græske besiddelser til de osmanniske tyrkere, men bevarede alligevel sin diplomatiske og handelsmæssige rolle. For ikke at tale om det årlige karneval, der tiltrak besøgende fra hele Europa. Herunder den danske konge Frederik 4. der tog fri fra sin krig med Sverige for at muntre sig i syden. Så skal man dømme ud fra det italienske eksempel kan det

godt lade sig gøre at miste relativ vægt uden dermed nødvendigvis at gå absolut ned i levestandard. Det Europa mister i disse år er evnen til at påtvinge resten af verden vores opfattelse og normer. Men det har som sagt været undervejs i mange år.

Der er gode økonomiske og demografiske årsager til dette tab af indflydelse. EU udgør godt nok et enormt marked endnu, men dets befolkning udgør kun 11 % af hele verden og i løbet af en snes år vil det falde til 7 %. Det har man kunnet ane lige siden afslutningen af 2. verdenskrig, hvor USA og Sovjetunionen delte Europa imellem sig. Men siden er det lykkedes at udskyde tabet af indflydelse i kraft af det europæiske samarbejde der siden finanskrisen er blevet så upopulært blandt de europæiske vælgere. Det plejer iagttagere at forklare med politologiske teorier, hvoraf de mest robuste er den neofunktionalistiske spill-over teori, der ofte opkaldes efter den mand der opfandt den, Jean Monnet.⁵ Videnskabeligt blev den formulert af den tysk-amerikanske politolog Ernst B. Haas i *The Uniting of Europe* fra 1958 der analyserede Kul- og Stålunionen fra 1951. Den anden teori kaldes inter-governmentalisme og er især forbundet med de amerikanske Harvard politologer Stanley Hoffmann og Andrew Moravcik.⁶ Begge teorier har meget for sig og forklarer forskellige faser i det europæiske samarbejde. Men der er også meget de ikke forklarer, især genopblussen af forskellige former for defensiv nationalism som følge af krisen og det indre marked for arbejdskraft. Nationalisme er ganske vist ikke noget nyt i EU, men har reelt ledsaget den europæiske integration fra begyndelsen. Så meget at den britiske økonomiske historiker Alan Milward i 1992 ligefrem talte om "the European Rescue of the Nation State" i den gyldne periode fra 1957 til 1973 hvor samarbejdet bragte en umådelig fremgang for befolknin- gerne i Vesteuropa med sig.⁷

I dag er det dog ikke kun nationalstatslig nationalisme der er på fremmarsch, men også nye regionale nationalbevægelser. Bevægelser som den skotske, katalanske og mange andre er imidlertid ikke tilfredse med blot at opnå regionalt selvstyre indenfor deres 'egne' stater, men vil skrive historien om tilbage til henholdsvis 1714 (Katalonien) og 1707 (Skotland) og blive 'rigtige' nationalistater og

5 François Duchêne: *Monnet. The First Statesman of Interdependence*, New York: Norton 1994; Jean Monnet: *Mémoires*. Paris: Fayard (dansk oversættelse *Mit liv* København: Forum 1987).

6 Ernst B. Haas: *The Uniting of Europe. Political, Social, and Economic Forces 1950–1957*, Stanford: Stanford University Press 1958; Stanley Hoffmann: "Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-States and the Case of Europe", *Daedalus* 95, 1966, s. 862-915; Stanley Hoffmann: "Reflections on the Nation State in Western Europe Today", *Journal of Common Market Studies* 21 (1), 1982, s. 21-38. Stanley Hoffmann: *The European Sisyphos*, Boulder: Westview Press 1994; Stanley Hoffmann: "Europe's Identity Crisis Revisited", *Daedalus* 123: 2 1994, s. 1-23; Andrew Moravcik: *The Choice for Europe. Social Purpose & State Power from Messina to Maastricht*. London: UCL Press 1998; Marlene Wind, Morten Kelstrup, Dorte Sindbjerg Martinsen: *Europa i forandring. En grundbog om EU's politiske og retlige system*, 2. udg. København.: Hans Reitzel 2012.

7 Alan Milward: *The European Rescue of the Nation-State*, London: Routledge 1992.

fuldgylde medlemmer af EU. Det er ikke lykkedes – endnu. Men kravet om fuld selvstændighed foreligger og formuleres stadig kraftigere, jo mere det afgøres. Ingen ved hvor disse processer ender. Det gør jeg heller ikke. Men i modsætning til mange af de politologer, der har tiltaget sig monopol på at analysere det europæiske samarbejde, påstår jeg heller ikke at have den endegyldige forklaring på hele det paradoksale samarbejde som EU har udviklet sig til. Den UPO (Unidentified Political Object) som den tidlige formand for Europakommissionen Jacques Delors talte om.

EU er på visse områder en føderation som USA, blot en føderation der er svag udadtil når det gælder fælles udenrigs- og forsvarspolitik, som tydeligt manifesteret i konflikten med Rusland over Ukraine. Men meget mere regulerende på de områder der følger af det indre markeds frie bevægelighed af kapital, arbejdskraft, varer og tjenesteydelser. Især arbejdskraftens frie bevægelighed er et revolutionært princip som aktivistisk fortolket af EU-domstolen i Luxembourg på visse områder overgår USA som forpligtende fællesskab. Nogle har sammenlignet USA med en appelsin med en hård skal i form af de 23-24 % af BNP der forvaltes på føderalt niveau, især militæret, modsat det bløde EU der kun forvalter 1 % i fællesskab. Derved minder USA om det romerske imperium der blomstrede i flere hundrede år med selvstyrrende bystater bag limes, mens vi ikke har et historisk forbillede for EU, bortset måske fra Kina i de forskellige perioder hvor det har bestået af konkurrerende stater, især før samlingen i 220 fvt. og under opløsningen i 1800- og 1900-tallet. Kina er kommet igen som samlet centralstat i anden halvdel af det 20. århundrede efter denne svaghedsperiode, men om det vil være muligt for Europa på samme måde at udvikle sig til en samlet stat er tvivlsomt vurderet ud fra Europas historiske erfaring, der netop er den modsatte, nemlig fraværet af et samlende, universelt imperium.⁸ Alene fraværet af et fælles skriftspråk som det kinesiske mandarin, der forstås af 98 % af den kinesiske befolkning, udgør så stor en forskel at EU som stat kalder på egne teoridannelser.

EU MELLEM NATIONAL SUVERÆNITET OG FØDERALISME⁹

Den ene af Europa-Parlamentets to imposante bygninger i Bruxelles er opkaldt efter den italienske Europa-politiker Altiero Spinelli. Det er på mange måder vel

8 Uffe Østergård: "Hvorfor var det ikke Kina som opdagede Europa?", *Skatte fra Kejserens Kina. Den forbudte by og Det Danske Kongehus*, Katalog, Christiansborg Slot: Det Kongelige Sølvkammer 2006, 34-45; Uffe Østergaard: "The Failure of Universal Empire", S. Tønnesen m.fl. (red.), *Between National Histories and Global History*, Historiallinen Arkisto 110 (4), 1997, s. 93-114. Politologen Victoria Hui har sammenlignet statsdannelse i det tidligt moderne Europa med Kina før samlingen i 220 fvt.. Victoria Hui: *War and State Formation in Ancient China and Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 2005.

9 Føderalismen som politisk ideologi og strategi er bedst fremstillet i Henri Brugmans: *L'idée européenne 1920-1970*, Bruges: De Tempel, Tempelhof 1970. Føderalismen som integrations-teori er analyseret Wind m. fl.: *Europa i forandring*.

fortjent og berettiget. Men navngivningen antyder nogle af de problemer der næsten fra begyndelsen har været med Parlamentets rolle i det europæiske samarbejde. Spinelli var nemlig en af de ledende føderalister og arbejdede konsekvent for overnationalt europæisk samarbejde under overskriften "Europas Forenede Stater".¹⁰

Altiero Spinelli der levede fra 1907 til 1986 sluttede sig 17 år gammel til det kommunistiske parti for at kæmpe mod Mussolinis fascistiske styre i Italien. 1927 blev han arresteret i Milano og i slutningen af 1930'erne sammen med mange andre antifascister anbragt i isolation (på italiensk *confino*) på en af de Lipariske Øer, Ventotene, midtvejs mellem Napoli og Sicilien. Dette fængsel kom til at fungere som et veritabelt universitet og politisk udklækningsanstalt for efterkrigstidens politiske elite i Italien, først og fremmest for det lille, men indflydelsesrige, liberaldemokratiske *Partito d'Azione* der havde sin storhedstid fra 1943 til 1947. Hovedresultatet var affattelsen af det såkaldte *Ventotene-manifest* vinteren 1941-42, som skitserede en føderalistisk organisering af Europa efter sejren over nazismen og fascismen. Hovedforfatterne var Ernesto Rossi og Altiero Spinelli. Ad forskellige omveje nåede dette manifest under kampene i Italien til Schweiz, hvor det blev omdøbt til "Manifest for den europæiske modstandsbevægelse". Dette dokument blev siden program for den føderalistiske Europabevægelse.¹¹ Drivkraften bag det europæiske samarbejde, Jean Monnet, hyrede i 1952 Altiero Spinelli til at skrive udkastet til åbningstalen ved det første møde i den Høje Myndighed for Kul- og Stålunionen i august 1952. Monnet havde taget initiativet til dette samarbejde sammen med Robert Schuman i 1950 og arbejdede for den eneste gang i sit liv som lønnet europæisk embedsmand som leder af den Høje Autoritet fra 1952 til 1954 i Luxembourg. Normalt var hans fremgangsmåde at holde sig i baggrunden og arbejde via sine netværk.

Det var ikke Spinellis måde at arbejde på, og det kom hurtigt til et brud mellem de to stærke personligheder. Ifølge Spinelli havde Monnet nemlig ingen plan for hvordan man skulle nå frem til en føderation. Helt i overensstemmelse med sin normale fremgangsmåde mente Monnet at "nogle få improviserede idéer" var tilstrækkeligt grundlag.¹² Efter nogle få måneder i det lille Luxembourg vendte Spi-

10 Se følgende værker af Alterio Spinelli: "The Growth of the European Movement since the Second World War", genoptrykt i M. Hodges (red.) *European Integration*, Harmondsworth: Penguin Books 1972, s.43–68; "European Union and the Resistance", i Ghita Ionescu, (red.) *The New Politics of European Integration*. London: Macmillan 1967, s. 1-9; "Europeismo", *Encyclopedie del Novecento* vol. 2. Roma: Istituto dell'Encyclopedie italiana 1977; *Il progetto europeo*. Bologna: Il Mulino 1985; *Una strategia per gli Stati Uniti d'Europa*. Bologna: Il Mulino. 1989; *Diario europeo 1948/1969*, Bologna: Il Mulino 1989; *La crisi degli stati nazionali*. Bologna: Il Mulino 1991.; John Pinder: "Altiero Spinelli's European Odyssey", *International Spectator* 42 (4), 2007, s. 571-588; Agustín Menéndez, (red.): *Altiero Spinelli. From Ventotene to the European Commission*, Oslo: Arena Report 1/2007.

11 Trykt på fransk i Brugmans, *L'idée européenne*.

12 Monnet: *Mémoires*.

nelli tilbage til italiensk politik og vendte først tilbage i europæisk politik i 1970, da han trods sit nære forhold til det italienske kommunistiske parti, PCI, blev udnævnt til kommissær for industrielle anliggender. Her foretog han snart igen et overraskende skifte, idet han snart opgav kommissærposten og i stedet lod sig vælge til Europa-Parlamentet. Her var han afgørende for beslutningen om at indføre direkte valg i 1979, en beslutning der fik skæbnesvængre følger i Danmark og andre lande, fordi midlerne fra de valgte medlemmer af parlamentet siden finansierede bevægelserne mod EU uden om og i modsætning til de nationale politiske systemer. Spinelli fik i 1982 Parlamentet til at vedtage et første forfatningsudkast for Europa. Det fik ingen umiddelbare følger, men det er nemt at forstå hvorfor den føderalistiske italiener spiller så stor en rolle i Parlamentets selvforståelse i dag. Men det er et åbent spørgsmål om hans føderalistiske strategi har været til fordel for det europæiske samarbejde.

Indførelsen af direkte valg til Parlamentet i 1979 var ment som en "demokratisk" modydelse for institutionaliseringen af møderne mellem statslederne i det Europæiske Råd i 1974. Det var tanken at Parlamentet skulle udgøre en "folkelig" modvægt til regeringschefernes topmøder. Men sådan har det mildt sagt ikke fungeret. Det er møder i det Europæiske Råd, der har markeret de store spring fremad i samarbejdet som Maastricht 1991, Amsterdam 1997, København 2002 og Lisbon i 2007. Møderne har selvfølgelig også markeret lavpunkterne for EU, som da Silvio Berlusconi fortalte lumre vittigheder og lagde an på de andre regeringschefers overraskede hustruer eller mødet i Nice 2000, hvor et dårligt forberedt fransk formandskab forkludrede omfordelingen af stemmevægtene i forbindelse med den store udvidelse mod øst og tabte alt på gulvet i nationalistisk iver efter at bevare lige så mange stemmer til Frankrig som til Tyskland.

Hensigten med 1970'ernes reorganisering af samarbejdet var at afbalancere øget inter-governmentalisme, repræsenteret ved det Europæiske Råd, med øget supranationalisme i form af et direkte valgt Europa-Parlament. Siden 1979 har Parlamentet troligt fulgt op på Spinellis oprindelige strategi ved at kræve øget medbestemmelse ved hver traktatændring. Og trods beklagelser om manglende indflydelse har det haft held med at aftvinge de nationale regeringer øgede indrømmelser i bestandige forsøg på at rette op på det "demokratiske underskud" i samarbejdet. Problemet er imidlertid at valgdeltagelsen er faldet støt i takt med at Parlamentets indflydelse er steget. Dette forhold sammen med de uløste problemer omkring lokaliseringen i Strasbourg, Luxembourg og Bruxelles, det svage fremmøde ved plenarmøderne – især den sidste dag i ugen – samt de høje lønnninger og eksorbitante rejseafregninger er det virkelige demokratiske problem i EU. Problemer som næppe rettes op ved øget effektivitet i behandlingen af Kommissionens forslag, selv om der er sket overordentlig meget godt på dette område. Næppe heller ved at Parlamentet spiller med musklerne som da det i 1999 truede Santer-kommisionen til at gå af før tiden, eller da det afviste en italiener, Rocco Buttiglione, som medlem af Barrosos første kommission. Parlamentet er på trods

af alt sit gode arbejde åbenbart ikke interessant i befolkningernes øjne og har ikke formået at vinde afgørende legitimitet.

Den faldende valgdeltagelse ved valgene til Europa-Parlamentet underer mange professionelle iagttagere. Men den er egentlig en ganske logisk følge af det europæiske samarbejdes natur. Bortset fra den ensartethed der skabes af Domstolens afgørelser på de mange områder som falder inden for Fællesskabets jurisdiktion er EU fundamentalt et samarbejde mellem nationale stater. Man kan oven i købet iagttage en tendens til øget national bevidsthed i de lande, der ikke havde en stærkt udviklet national bevidsthed ved begyndelsen af samarbejdet. Et lille land som Luxembourg falder her i øjnene, men det er i virkeligheden en tendens der gælder i flertallet af EU's lande. Kun i ekstremt nationale – for nu ikke at sige nationalistiske – lande som Danmark og Storbritannien er der ikke indtruffet en forøgelse af den nationale bevidsthed i kraft af samarbejdet. Men det er kun fordi det ikke muligt at have mere end 100 % national bevidsthed. På den baggrund er det i grunden meget forståeligt at befolkninger ikke opfatter Parlamentet som en løsning på EU's demokratiske underskud, men som en del af det.

At det demokratiske underskud, lige såvel som "europæiseringen" af administrationerne, reelt er fænomener i medlemslandene, ændrer ikke ved problemet, men øger det nærmest. I grunden ville det være logisk at vende tilbage til tiden før det direkte valg til Parlamentet, hvor det var sammensat af repræsentanter fra de nationale parlamente. Det ville understrege EU som et samarbejde mellem nationale stater. Men det er ikke en farbar vej og ikke blot fordi de store og flotte bygninger nu står der, i Bruxelles såvel som Strasbourg. Man kan aldrig gå tilbage til en forladt position. I stedet er der bestræbelser på at inddrage de nationale parlamente tidligere og mere direkte i lovgivningsprocessen. Det er velment, men strander formentlig på uvilje hos flertallet af parlamentarikere til at sætte sig ind i de enorme mængder af kompliceret regulering, der udgør kernen i det europæiske samarbejde.

Så alt tyder på at vi vil blive med at halte videre med et Parlament der mødes i fine bygninger i Bruxelles og Strasbourg, mens administrationen sidder i Luxembourg, rejser hver måned frem og tilbage med tusindvis af kasser og vælges af stadig færre vælgere. Det problem afhjælpes næppe af at motorvejen mellem Bruxelles og Strasbourg måske engang bliver repareret færdig. Og heller ikke af at man nu med over 50 års forsinkelse omsider har fået højhastighedstog til Strasbourg – i hvert fald fra den franske side. Det uafklarede forhold mellem intergovernmentalisme og føderalistisk supranationalisme vil leve videre i en usikker balance i det EU, vi stadig ikke kan karakterisere som andet end et UPO, et uidentificeret politisk objekt. Men Parlamentet skulle måske finde sig en anden helt end Spinelli. Hvad med Jens Peter Bonde, den danske EU-skeptiker der har gjort politisk karriere på at kritisere EU, herunder Parlamentet? Han er jo indtil videre den dansker der bedst har markeret sig som europæisk politiker. Ganske vist som modstander af EU – eller i hvert fald som kritiker af den manglende åbenhed i be-

slutningsprocesserne. Han opererer primært på den europæiske politiske scene, og er efter at have forladt politik blevet en åbent formuleringer føderalist. Ikke fordi han elsker overnationalt samarbejde, men for at gøre det demokratisk.¹³

Netop Bondes holdning er på en paradoxal måde bedre i overensstemmelse med den reelle karakter af det europæiske samarbejde end den højtflyvende supranationale idealisme, vi plejer at forbinde med føderalisme. Bondes og andre ligesindedes ønsker om at beskytte den nationale suverænitet med alle midler har ført til samarbejde med ligesindede i andre lande. Det er der kommet mærkværdige, skiftende allianceer ud af mellem nordiske venstreorienterede og grønne, franske højreorienterede populister i Front National, excentriske britiske millionærer, katolske fundamentalister fra Polen og bulgarske og rumænske ekstremistiske nationalister. Uanset hvor mærkværdige allianceerne kan forekomme anskuet i en traditionel højre-venstre optik, kan det ikke benægtes at modstanderne af EU ofte opfører sig europæisk, mens de taler nationalt, mens tilhængerne taler europæisk mens de forfølger nationale interesser. Der er mange paradoxer i europæisk samarbejde, men et af de største er at nationalstaterne reelt er blevet styrkede samtidig med at vælgerne frygter at deres nationale suverænitet er ved at forsvinde. Denne fejlagtige tro bliver ikke rigtigere af at mange medlemmer af Parlamentet tror det samme.

Det overraskende er nemlig at det europæiske samarbejde reelt har styrket nationalstaterne, så resultatet er blevet det logisk modsigende, en "Føderation af nationalstater". Der er lidt strid om hvem der først fandt på dette modsigelsesfulde begreb. Men et godt gæt er at det skete i den debat som udløstes af den grønne tyske undenrigsminister Joschka Fischers visionære tale på Humboldt universitetet i Berlin 12. maj 2000. Her kritiserede han de utilsigtede følger af den dominerende integrationsmetode som han kaldte for "system Monnet". Den havde fungeret fremragende til at overvinde national modstand blandt de nationale elitter, men havde fremmedgjort vælgerne, der naivt troede at når man talte om frit marked og bevægelighed så handlede det kun om økonomi. At fremgangsmåden i bedste overensstemmelse med Monnets funktionalisme fik følger på det politiske område – "spill-over" – i form af stigende overnational integration var – og er – klart for de indviede, men ikke for vælgernes flertal. Fischer foreslog at overvinde den folkelige skepsis over EU ved at gøre de demokratiske rettigheder klare for befolkningerne i form af en europæisk grundlov. Det førte til Forfatningstraktaten som blev afvist af vælgerne i Nederlandene og Frankrig i 2005. Fischers tale fik imidlertid en anden interessant følge i form af en europæisk debat om visioner for Europa. Allerede 28. maj 2000 meldte den franske premierminister Li-

13 Jens Peter Bonde er ved at lægge sidste hånd på sine omfattende erindringer. Ud over dem har han skrevet en snes bøger om EU, hvor nogle hæver sig højt over den danske polemik de indgik i, samt en systematiske indføring i EU's Forfatningstraktat fra 2004.

onel Jospin sig som tilhænger af formularen en "Føderation af nationalstater".¹⁴ Den tyske præsident 1999-2004 fra SPD Johannes Rau hævdede på et møde i København april 2002 at det var ham der først havde fundet på begrebet. Siden har det levet videre og blev blandt andet anvendt af kommissionsformand José Manuel Barroso i hans "State of the Union tale" i Europaparlamentet 12. september 2012, hvor han formulerede behovet for en politisk og økonomisk union under denne overskrift.¹⁵ I al sin logiske modsigelsesfuldhed er begrebet en "Føderation af nationalstater" både politisk nytigt fordi det er flertydigt samtidig med at det beskriver den reale – og uforudsete – styrkelse af nationalstaterne bedre end mange teoretisk mere tilfredsstillende forklaringer i de politologiske integrationsteorier.

Der er tre hovedtyper af styrkede nationalstater i Europa. For det første de klassiske territoriale stater, hvor en mere eller mindre veldefineret stat eksisterede før det store flertal af indbyggerne blev bevidste om deres fælles nationale identitet, og kom til at tale samme sprog. Disse stater kaldes normalt for *statsnationer* (engelsk *state nations*) i den politiske sociologi. Baggrunden for disse territorielle stater var i høj grad krige. Som den historiske sociolog Charles Tilly sagde det i en berømt artikel om statsdannelse fra 1975: "States make war and war makes states".¹⁶ Denne usentimentale påpegning af den tætte sammenhæng mellem krig, tvang og kapital ignorerer religionens helt afgørende betydning for dannelsen af stater i Europa, men har ellers skræmmende meget for sig. Den anden type af stater er den som især er udforsket af nationalismeforskere, hvor nationale bevægelser "skabte nationerne" i 1800-tallet og senere.

Mange af disse har efterhånden udviklet sig til nationalt homogene stater baseret på fælles sprog og kultur. "Folkenes ret til national selvbestemmelse" som principippet blev døbt ved fredsslutningerne i Versailles i 1919-20. Men igen viser en nøjere betragtning at de færreste nationalstater var homogene fra begyndelsen. Mange af dem er blevet det siden, i Øst- og Centraleuropa i høj grad i kraft af Hitlers udryddelser i den nazistiske raceideologis navn og Stalins fordrivelser i den kommunistiske nationalismes navn. Andre steder er den nationale homogenisering sket med mere fredelige midler, især undervisning, militærtjeneste, migrationer og massemidier. Det har virket voldsomt på de enkelte mennesker at blive tvunget til at udskifte lokalt sprog og kultur, men de har da normalt bevaret livet. Og endelig er der en tredje og sidste vej til nationalstaten, via EU. Det sidste

¹⁴ Fischers og Jospins taler er sammen med nogle danske bidrag udgivet i dansk oversættelse af Den Danske Europabevægelse i en nyttig lille pjæce *Visioner for Europa*, København 2001.

¹⁵ José Manuel Barroso: "State of the Union address 12. september 2012"; teksten findes på Europakommisionens hjemmeside. http://europa.eu/rapid/press-release_SPE-ECH-12-596_da.htm (8.10.2015)

¹⁶ Charles Tilly (red.): *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton: Princeton University Press 1975; Charles Tilly: *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*, Oxford: Blackwell 1990.

vil nok virke overraskende på mange, tilhængere såvel som modstandere af det europæiske samarbejde, at EU faktisk har stimuleret national identitet i en række af medlemsstaterne. Det er ikke nemt at få øje på fra gamle og solidt etablerede nationalstater som Storbritannien, Sverige og Danmark. Her var det simpelt hen ikke muligt for den nationale identitet at forøges. Men i mange andre stater er det gået sådan, og nogle kan som Luxembourg faktisk først siges at være blevet nationalstater i kraft af EU.

Nationalstaten er et umådeligt stærkt princip som på ingen måde synes at svækkes med globaliseringen og internationaliseringen. Tværtimod kan man argumentere for at vi lever i en epoke man kan kalde for den "globale nationalism".¹⁷ Den udvikling passer den danske stat, med sin blanding af nationalt homogen småstat og arvtager til et multinationalt imperium ind i som fod i hose. Ganske vist uden danskerne gør sig det klart, men derved deler vi skæbne med andre af-dankede imperier som det britiske. Danmark har bare været småstat så længe at det er lykkedes at høste en række af fordelene ved den mindre stat – "getting to Denmark" som Francis Fukuyama kalder det i sit nye to-bindsværk om *The Origins of Political Order*.¹⁸ Denne heldige situation kombinerer retsstatens garantier med en udstrakt grad af national identitet og deraf følgende selvsikkerhed. I Danmark forenet i hvad man (jeg) har kaldt "ydmyg selvhævdelse".

DANMARK – SMÅSTAT MED ARV FRA DET OLDBORGSKÆ MONARKI

Den nationalt homogene småstat, der kom ud af nederlaget i 1864 og afstælsen af en tredjedel af den dansk-tyske helstat, havde en dobbelt karakter. På den ene side var staten så lille og nationalt homogen, at det lykkedes klassen af gårdmænd at etablere et kulturelt, økonomisk og politisk hegemoni gennem hårde kampe i 1800-tallet. Den tradition for hegemoni fortsatte i 1900-tallet under Socialdemokratiet og etableringen af velfærdsstaten. På den anden side gik den nationale indadvendthed hånd i hånd med et globalt udsyn og etablering af verdensomspændende virksomheder ledet af entreprenører som C.F. Tietgen, H.N. Andersen, J.C.

17 Bjørn Hettne, Bjørn, Sverker Sörlin, Uffe Østergård: *Den globala nationalismen*, 2. udg. Stockholm: SNS 2006 med efterskrift.

18 Francis Fukuyama: *The Origins of Political Order. From Prehuman Times to the French Revolution*, New York: Farrar, Straus & Giroux 2011; Francis Fukuyama: *Political Order and Political Decay*, New York: Farrar, Straus & Giroux 2014. Fukuyama ville oprindeligt have kaldt hele første bind "Getting to Denmark", men opgav det af salgsmæssige grunde. Men han har bevaret titlen på et underafsnit s. 431-34 i kapitel 28 af bind I med den interessante overskrift "Why Accountability? Why Absolutism?". Hans uortodokse fortolkning af Danmark er at det var enevælden der skabte retsstaten med dens ukorrupte embedsstand og at det var forudsætningen for det demokratiske udvikling i 1800- og 1900-tallet, ikke omvendt som det normalt antages. Mette Frisk Jensen har i 2013 analyseret hvorledes det danske embedsmandskorps blev renset for korruption. Mette Frisk Jensen: *Korruption og embedsetik. Danske embedsmænds korruption i perioden 1800-1866*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2013.

Jacobsen og mange andre. Denne dobbelthed mellem indadvendt småstat og globalt økonomisk engagement har præget dansk identitet siden og er basis for styrker såvel som svagheder. Dansk politisk kultur har mere eller mindre ubevidst kunnet vælge mellem to fortider, en multinational såvel som en mononational.

Denne valgmulighed giver sig udtryk i en særlig identitet i småstaten der ofte(st) opfatter sig selv som en stormagt som det bare er gået midlertidigt tilbage for. En særlig kombination af småstatsrealisme og selvvurdering, hvor alt er størst, selv mindreværdskomplekset, som multimennesket Piet Hein så træffende engang udtrykte det. Forholdet til EU og Europa kommer til udtryk i to tilsyneladende modstridende udsagn: "Danmark ligger midt i Europa" og "Danmark er et lille land" der må beskytte sit sprog, sin kultur og sin særlige karakter. Disse to sætninger sammenfatter to af de paradoxer, der karakteriserer Danmarks forhold til Europa. Den første observation om Danmarks placering nævnes ikke ret ofte når talen falder på forholdet mellem Danmark og Europa, men Danmark ligger geografisk midt i Europa, selv om danskere ikke plejer at fremstille det sådan. Afstanden til Nordkap er lige så stor som til Sicilien, så den eneste grund til at opfatte Sicilien som meget længere væk end Norge må være at det der ligger imellem Danmark og Italien opfattes som anderledes og eksotisk, kort sagt som 'Europa' til forskel fra 'nordisk'.

Om Danmark også er centrum i Europa hvis man anskuer Europa i et øst-vest perspektiv er mere tvivlsomt. Danmark ligger midt mellem det vestligste Irland og hovedstaden i Belarus, Minsk. Men regner man med at Europas grænse mod øst er Uralbjergene, er Danmark ikke centrum. Den Russiske Føderation ønsker måske nok at blive opfattet som et europæisk land, men ønsker bestemt ikke at være medlem af EU. Finland og Irland hører klart med til Europa som medlemmer af EU, men hvad med Storbritannien? Opfatter flertallet af briterne ikke snarest deres land som forskelligt fra Europa? Litauen der først blev kristnet i 1300-tallet og hvis folkekultur stadig rummer hedenske træk er derimod stolt af sit europæiske tilhørersforhold og har ligefrem et monument for Europas centrum i Molėtai godt hundrede km nord for hovedstaden Vilnius. Et sådant monument ville være utænkeligt i Danmark, selv om det ud fra det nuværende EUropas udstrækning ville være logisk. Især efter at Østersøen med udvidelserne i 1995 og 2004 er blevet et EU-indhav med Danmark som ansvarlig for adgangsvejen via stræderne. Litauens centrale placering er ganske vist et resultat af Peter den Stores indsats for at udnævne Ural-bjergene til grænse mellem Europa og Asien i 1700-tallet, men markedsføres i det selvstændige Litauen.¹⁹

19 Som led i sit forsøg på at europæisere Rusland ved at orientere det mod vest bestilte Peter den Store den svenske officer (af tysk afstamning fra Pommern) Philip Johan von Strahlenberg (1676-1747) til at nyttegne kortet over de russiske besiddelser i Asien. Strahlenberg var taget til fange af russerne ved det store svenske nederlag ved Poltava (i Ukraine) 1709 og tilbragte det meste af sit fangenskab til 1721 i Tobolsk i Sibirien, hvor han arbejdede som kartograf og etnograf. Efter sin tilbagekomst til Sverige udsendte han to værker, hvoraf

Det andet udsagn, at Danmark er et lille land, er uafviseligt rigtigt omend lande af Danmarks størrelse efterhånden er blevet normen i EU. Efter den store udvidelse i 2004 er der nu ti lande med mindre befolkninger end den danske i et EU, der primært består af mindre og mellemstore lande, selv om vi hører mest om de tre store, Tyskland, Frankrig og Storbritannien, samt lande som Polen der aspirerer til at få status som et stort land. Danskerne opfatter sig på niveau med langt større lade som Italien og Spanien – der ganske vist i øjeblikket tiltrækker sig meget negativ opmærksomhed pga. deres store statsgæld og svage økonomi. I virkelighedens EU-verden er det de små og mellemstore lande der har haft størst fordel af den lovmæssige regulering af forholdene mellem landene som samarbejdet indebærer. Som en tidligere formand for Europakommisionen engang udtrykte det, er alle medlemmer af EU reelt små lande. Forskellen er at ikke alle har erkendt det endnu.

Det er imidlertid ikke sådanne realiteter udsagnet om Danmarks ringe størrelse handler om. Det er snarere den lære af historien som danskerne har uddraget efter at Danmark med den tabte krig i 1864 om Slesvig og Holsten blev en småstat, der måtte indrette sig efter de stærkere naboer, om end modvilligt og uden glæde. En holdning der glimrende blev opsummeret i det lille skrift som den tyske overkommando i april 1940 uddelte til officererne i de styrker der besatte landet. Det vides ikke, hvem der har forfattet teksten, men den fanger bedre end næsten alle andre analyser holdningen i den ærekære og nationalistiske småstat som de tyske tropper overtog i april 1940 i form af en såkaldt "fredsbesættelse" – en logisk modsigelse og juridisk fiktion der tillod de danske myndigheder at fungere under krigen som om landet var selvstændigt. Det var det også, forudsat at man gjorde som de tyske myndigheder forlangte. Og det gjorde danskerne næsten helt til krigens afslutning, blot kravet blev fremsat i en høflig tone. Instruksen skulle gøre de tyske soldater opmærksomme på hvad der opfattes som særegne danske karaktertræk. Den blev omdelt til tyske officerer der mundtligt skulle informere mandskabet. I sin helhed lyder den således:

især det ene fra 1730, *Das nord- und östliche Theil von Europa und Asia* (genoptrykt af Szeged Universitetet i Ungarn 1975, tilgængeligt på Google som e-bog), blev en inspirationskilde for mange senere geografer. Ganske vist blev Ural bjergene officielt anerkendt som grænse mellem Europa og Asien. Men alligevel er det underligt at lige netop denne grænsedragning er blevet bestemmende for opfattelsen af Europas politiske geografi hos almindelige europæere. Indtil udgivelsen af Strahlenbergs værk havde man trukket grænsen længere mod vest, enten ved floderne Don eller Dnepr eller sågar mellem Polen og Ukraine. Men efter Strahlenbergs indsats blev det almindeligt at trække grænsen ved de i sig selv ret beskedne Ural bjerge. Det var som led i denne nytegning af Europakortet at Molétau blev udnævnt til at være Europas geografiske centrum efter at Litauen og det østlige Polen var blevet erobret af Rusland. Samtidig begyndte Polen-Litauen og andre lande i Centraleuropa at blive kaldt for "Østeuropa", en betegnelse der efterhånden også kom til at omfatte det Russiske Imperium til Ural.

Ethvert Medlem af Værnemagten maa være klar over, at han ikke betræder Fjeland, men at Tropperne er rykket ind i Danmark til Beskyttelse af Landet og til Sikring af dets Beboere. Følgende er derfor at iagttagte: 1) Danskeren ejer stærk Nationalfølelse. Derudover føler det danske Folk sig beslægtet med de skandinaviske Folk. – *Altsaa*: Undgaa alt, hvad der kan saare den nationale Ære. 2) Danskeren er frihedselskende og selvbevidst. Han afviser enhver Tvang og enhver Underordnen. Han mangler Sans for militær Tugt og Autoritet. *Altsaa*: Spar paa Kommanderen, skrig ikke op, sligt fylde ham med Modvilje og er virkningsløst. Oplys og overbevis paa saglig Maade. En humoristisk Tone naar længst. Unødig Skarphed og Hovmestereren saarer Selvfølelsen og skal undgaas. 3) Danskeren ejer megen Bondesnuhed, Forslagenhed, der grænser til Upaalidelighed. 4) Danskeren er vindskibelig anlagt. Hans Interesser drejer sig væsentligt om materielle Anliggender. Han føler særlig haardt enhver Begrænsning i sine Behov. – *Altsaa*: Undgaa saa vidt muligt Indgreb i den personlige Ejendom. Selvtægt, Udskrivning og den Slags er forbudt. 5) Danskeren elsker et hyggeligt Hjemmeliv. Man vinder ham ved Venlighed, ved smaa Opmærksomheder, ved Anerkendelse af hans Person. 6) Et Handelsfolk som det danske nærer engelske Sympatier. Det afskyr Krigen. Der findes hos de Danske, med faa Undtagelser, ingen Forstaaelse for den nationalsocialistiske Tyskers Maal. – *Altsaa*: Undgaa politiske Drøftelser. 7) Mange Danskerer forstaar Tysk.²⁰

Oplysningerne skulle gøre tyske soldater bedre i stand til at omgås den danske befolkning under besættelsen af Danmark den 9. april 1940. Tilsvarende instrukser fandtes bl.a. for Norge og England. Instruksen blev oversat fra tysk til dansk af modstandsbevægelsen og offentliggjort i den illegale presse. Bortset fra det sidste punkt om befolkningens beherskelse af tysk rammer den tyske instruks imidlertid stadig hovedet på sømmet som en karakteristik af mentaliteten i denne lille nation, der skjuler et massivt mereværdskompleks i tilsyneladende beskedenhed under devisen, “Danmark er et lille land” hvor alt er bedst. Og dermed i virkeligheden størst, selv mindreværdskomplekset.

Selv om Danmark uafviseligt har været et lille land siden 1864 og har måttet indrette sig efter naboerne, især de store lande, er det ikke en korrekt forståelse af Danmarks godt tusindårige historie udelukkende at se landet som et passivt offer for andres indflydelse og aggression. Danmark har selv bidraget aktivt til kampen om magten i Nordeuropa. Man behøver ikke engang at gå tilbage til vikingetidens plyndringstogter for at få et andet billede af Danmark end småstaten. Reelt har landet med sin strategiske placering ved ind- og udsejlingen til Østersøen været en dominerende magt i Nordeuropa lige fra højmiddelalderen til nederlaget i Napoleonskrigene og tabet af Norge i 1814. Danske konger har i lange perioder domineret Nordtyskland og de skandinaviske naboland, for slet ikke at

20 Citeret efter Niels Alkil (red.): *Besættelsestidens Fakta* Kbh.: 1946, bd.2, s. 480.

tale om Island, Færøerne og Grønland i Nordatlanten. Det er derfor ganske logisk at det var en nordtysk slægt, som sad på den danske trone siden 1448, Oldenborgerne, og siden 1863 en sidegren, Glücksborgerne. Og før det var Valdemarerne indgiftet i slaviske kongeslægter fra vore dages nordlige Polen og Tyskland, hvad navnet Valdemar vidner om. Det er nemlig afledt af det slaviske Vladimir eller Woldemar. Hvad moderne danskere har glemt er blot, at det oftest var danske konger der var de aggressive. De endte med at tage militært i flere omgange og det er denne erindring danskerne har ophøjet til deres lære af historien. Men man kunne med lige så stor ret huske dansk indflydelse anderledes, hvad man blot behøver at tage til Færøerne og Grønland i de sidste rester af det danske imperium for at opleve.

Efter afslutningen af den kolde krig har Danmark delvis åbnet sig mod øst. Men denne åbning har primært rettet sig mod Baltikum som det danske småstats-syndrom har nemmere ved at magte end det meget større Polen. Hvor danske forretningsfolk til gengæld har investeret og i vidt omfang etableret sig, sådan som de også har gjort i det vestlige Ukraine. Men denne åbning har ikke sat sig større spor i den politiske kultur eller sprogingdlæring, der helt entydigt er orienteret mod engelsk og amerikansk. Den erkendelse ændrer dog ikke ved betydningen af besindelsen på Danmarks geografiske placering i Nordeuropa. Det var de tre Baltiske Staters selvstændighed i 1990-91 som førte til at Danmark holdt op med officielt at kalde sig selv for en småstat og begyndte at omtale sig selv som en stat.²¹ En semantisk ændring der blev fulgt op af en militært aktivistisk udenrigspolitik i 00erne. Men al denne aktivisme har ikke ført til en interesse for den polske nabo som andet end leverandør af velkvalificeret arbejdskraft under den store højkonjunktur op til 2008 og et lovende investeringsobjekt for danske landmænd. Politisk og intellektuelt er der ingen interesse, ligesom de få kurser i polsk sprog er forsvundet, selv om Polen er Danmarks næststørste naboland efter Tyskland, hvis sprog ikke mange danske unge orker at lære. Den manglende interesse for Polen hænger nok sammen med at Polen er et stort land og nu i stigende grad ønsker at indtage en plads i det europæiske samarbejde, der svarer til dets størrelse. Det bekommer ikke det Danmark godt, der altid har haft det vanskeligt med større lande, hvis de da ikke lige taler engelsk. Det så man af den undren hvormed valget af den polske statsminister Donald Tusk til formand for det Europæiske Råd i september 2014 blev modtaget i de danske medier. Tænke sig at man kunne vælge en formand der ikke talte engelsk, men 'kun' polsk, russisk og tysk (samt kasubisk)!

21 Hans-Henrik Holm: "Denmark's Active Internationalism: Advocating International Norms with Domestic Constraints", *Danish Foreign Policy Yearbook* 1997, s. 52-80; Hans-Henrik Holm: "Danish Foreign Policy Activism: The Rise and Decline", *Danish Foreign Policy Yearbook* 2002, s. 19-45.

Historisk har Danmark derimod næsten altid været allieret med Rusland. Det skyldes ikke nogen større kærlighed til dette land, men at begge havde et modsætningsforhold til Sverige der lå midt imellem dem. Sverige har så til gengæld oftest været allieret med det Osmanniske Rige i et fælles modsætningsforhold til Rusland. Den svenske alliance med tyrkerne kan den dag i dag ses i den pragtbygning i Istanbul, hvor det svenske konsulat holder til på hovedgaden Istiklal Caddesi i det fashionable Pera distrikt, mens det tilsvarende danske er en lejlighed i et kedeligt forstadskvarter. Den traditionelle danske alliance med Rusland afspejler et generelt forhold i europæisk politik, hvor reglen er at naboer var fjender, men til gengæld allierede med naboernes naboer, ud fra devisen at min fjendes fjende er min ven.

Uanset alle disse forhold i EUropa er Danmarks største og vigtigste nabo stadig Tyskland. Især efter foreningen af Øst- og Vesttyskland i 1990. Da Tyskland samtidig er blevet ikke blot langt den største, men også de mest dynamiske økonomi i EU, er forholdet til Tyskland blevet om muligt endnu mere afgørende end nogensinde tidligere. Det mærker man dog ikke i den offentlige diskussion i Danmark, hvor det tyske sprog studeres mindre end nogensinde tidligere ud fra en forfejet forestilling om at alle tyskere kan kommunikere på engelsk. Den eneste ændring man kan spore i offentlighedens forhold til Tyskland er Berlin, der på mange måder har genindtaget tidligere tiders position som den kulturelle åbning for yngre danske kunstnere mod Centraleuropa. Ingen ved præcist hvor mange danskere der lever i Berlin, men et godt gæt siger noget over 5.000. Ganske vist blev flytningen af Tysklands hovedstad fra Bonn til Berlin markeret med nedlæggelsen af den direkte togrute København-Berlin – man skal via Hamburg i dag – men der er mange daglige forbindelser med billige fly og busser.

Ser man på det historiske forhold mellem de to lande er det bedre end nogensinde siden første halvdel af 1800-tallet. Tyskerne har siden 1945 omfattet Danmark specielt og Skandinavien generelt med en stor – og ugengældt – kærlighed. Dansk litteratur oversættes og indtil indførelsen af den restriktive indvandringspolitik og Muhammed-krisen i 2006 blev Danmark opfattet som indbegrebet af en efterstræbelsesværdig politisk kultur. Det gør landet måske stadig, men nu er det en anden del af det politiske spektrum, der ser Danmark som forbilledet. Men bortset fra det er forholdet afspændt. Tyske tropper inviteres nu sågar med til de årlige markeringer af stormen på Dybbøl den 18. april. Samtidig deltager danske arkæologer i udgravnning og restaurering af den gamle vold mellem 'dansk' og 'tysk', Dannevirke, hvor det danske mindretal også har indrettet et museum. Danmark er tilsyneladende kommet ud af skyggen fra 1864. Sådan så det i hvert fald ud indtil det store slag om fortiden som udspillede sig omkring Ole Bornedals TV-serie om 1864 i efteråret 2014.²²

22 Peter Yding Brunbech, "Historien på TV. Nationalromantik, historisk korrekthed og 1864", *Temp, Tidsskrift for Historie* 10, 2015, s. 155-174.

Danmark og Tyskland er naboer i et efterhånden forenet Europa. Landene har i dag ingen problemer med hinanden. Det skyldes historien. Men grundlæggende skyldes det naturligvis først og fremmest det forhold at de to lande befinder sig i helt forskellige vægklasser, hvor Danmark overhovedet ikke er en udfordring eller trussel for Tyskland. At forskellen i størrelse ikke fører til større underlegenhedsfølelse i det lille Danmark skyldes flere forhold. Dels at tyske politikere normalt tager høfligt hensyn til den lille nabo mod nord, at handelsforbindelserne fungerer godt med Tyskland som det vigtigste marked for Danmark, og at tyskerne lagde mange penge som turister. Dertil kommer at nok er størrelsesforskellen mellem de to lande enorm. Men EU-samarbejdet fungerer på grundlag af nationale stater, hvor store og små i principippet er ligeværdige. Det er de naturligvis ikke når det kommer til virkelig vigtige beslutninger. Men til daglig må man sige at samarbejdet har været til størst fordel for de små og mindre lande. Og det har flertallet af danskerne indset, selv om det meget sjældent indrømmes. Og så har Danmark reelt haft den fordel af sine militære nederlag, at landet er blevet til en homogen nationalstat præget af stor tillid i befolkningen og lav korruption som Fukuyama fremhæver.²³ At det skyldes fire hundrede års militære nederlag til naboerne har danskerne stort set fortrængt. Nederlagene er glemt bortset fra det til de tyske stater i 1800-tallet som, sammen med besættelsen under 2. verdenskrig, har efterladt et dybt sår i den kollektive bevidsthed.

Tilsyneladende er dette sår i dag overvundet, således at den danske mindreværdsfølelse nu retter sig mod andre folk og kulturer. Men går man lidt tættere på situationen i Danmark er det et spørgsmål om historien virkelig er overstået eller om den blot er fortrængt uden at være bearbejdet. Det nederlag som danskerne under nationalliberal ledelse i 1860'erne pådrog sig mod Preussen og Østrig har man siden bebrejdet et ondt og uforstående 'Tyskland' for at have påført de uskyldige danskere. Selv efter 1960'erne hvor fjenden 'Tyskland' blev udskiftet med 'Europa' i debatten om dansk deltagelse i det europæiske samarbejde, blev der ikke stillet spørgsmålstegn ved vel indarbejdede danske myter om skyld og ansvar. Det hænger sammen med at det efter 1864 gik danskerne bedre end fortjent. Landet ikke blot overlevede nederlaget som selvstændig småstat, men indledte en demokratisering, økonomisk, socialt og kulturelt. Småstaten Danmark havde endda held til, netop i kraft af sin ringe størrelse, at profitere af den globalisering der fandt sted i anden halvdel af 1800-tallet med verdensomspændende firmaer som ØK, Store Nordiske Telegrafkompagni²⁴ og Transatlantisk Kompagni. Det sidste investerede voldsomt i Rusland og gik fallit som resultat af revolutionen i 1917 og rev Landmandsbanken (senere omdøbt til Danske Bank) med sig i faldet i 1922. Siden er Carlsberg, A.P. Møller Mærsk, Novo Nordisk, Danfoss,

23 Fukuyama: *The Origins of Political Order*; Fukuyama: *Political Order and Political Decay*.

24 Kurt Jacobsen: *Den røde tråd*, København: Gyldendal 1997. Heri vises hvorledes Store Nord fik forlænget sin koncession af Sovjetunionen i 1921 fordi Danmark var et lille land.

Grundfos, Lego og Vestas kommet til som verdensomspændende virksomheder sammen med en status som en af verdens største skibsfartsnationer.

Set fra i dag må man derfor indrømme at 1864 reelt var ret godt for danskerne og skidt for tyskerne. Den 15. juli 1920 kunne kong Christian 10. ride over grænsen ved Frederikshøj på sin hvide hest og dermed markere at Nordslesvig efter 56 år blev genforenet med Danmark, og ”en røvet datter dybt begrædt” dermed var kommet frelst tilbage, som forfatteren Henrik Pontoppidan skrev i 1918. Danmarks sydslesvigske kusine måtte dog blive tilbage, men ”genforeningen” – der reelt var en deling af den gamle provins Slesvig – markerede tilsyneladende afslutningen på et nationalt traume. Den danskatalende befolkning i Nordslesvig blev forenet med Kongeriget og den mange hundrede år gamle grænse ved Kongeåen reduceret til et museum, selv om Sønderjylland og Nørrejylland havde været adskilte enheder siden 1200-tallet. Det er godt og kunne forlede os til at tro at 1864 og 1920 i dag er blevet til ren nostalgi. Det er ikke tilfældet.

Selv om 1864 ikke længere er et blødende sår i den danske nationale selvforståelse, er følgerne af det selvpåførte nederlag reelt ikke overvundet. Der er fortsat spor af ”1864”. Det gælder danskernes selvopfattelse som små og fredsommelige, og det gælder forholdet til etniske minoriteter, modstand mod tosprogede vejskilte på dansk og tysk i Sønderjylland samt mistilliden til store ord og heroisme i det hele taget. Ganske vist kalder Danmark sig ikke længere officielt for en småstat og har deltaget i krige i Kosovo 1999, Afghanistan 2001-13, Irak 2003-07, Libyen 2011 og mod Isil i Irak fra 2014.²⁵ Men enighed om dansk engagement i Europa og verden i øvrigt har ikke indfundet sig. I 2006 formulerede daværende statsminister Anders Fogh Rasmussen i et interview et principielt opgør med det han kaldte ”småstatsmentaliteten”.²⁶ Hans kritik var kulminationen af en række opgør med dansk udenrigs- og forsvarspolitik. Kritikken rettede sig ikke primært mod 1864, men mod neutralitetspolitikken i 1930erne, samarbejdspolitikken under 2. verdenskrig og fodnotepolitikken i 1980erne under den kolde krig. Formålet var at skaffe opbakning til den militært aktivistiske udenrigspolitik under hans regering.

Næsten samtidig med interviewet var danske tropper i Helmand i det sydlige Afghanistan ude i de hårdeste kampe, danske tropper havde udkæmpet siden 1864 – og siden blev det kun værre, indtil tropperne i efteråret 2010 forlod de alfarligste forposter og siden trak sig ud, som de tidligere havde forladt Irak. Anders Fogh Rasmussens indlæg og oppositionens accept af krigen kunne opfattes

25 Danmark holdt op med at kalde sig småstat som konsekvens af Sovjetunionens opløsning og de Baltiske Landes selvstændighed og begyndte at føre en såkaldt ”aktivistisk udenrigspolitik” med militære midler i modsætning til den tidligere aktivisme der primært benyttede sig af instrumenter som ulandshjælp og højest stillede militær til rådighed for FN’s fredsbevarende styrker (Holm: ”Denmark’s Active Internationalism” og Holm: ”Danish Foreign Policy Activism”).

26 *Mandag Morgen* 11.9.2006: ”Fogh: Danmark må gøre op med småstatsmentaliteten”.

som et tegn på at 1864 og forestillingen om Danmark som magtesløs småstat er overstået. Rasmussen blev siden generalsekretær for Nato og den danske offentlighed accepterer tilsyneladende tabene af soldaternes liv som en nødvendig pris for at opretholde landets sikkerhed som medlem af en international alliance. Men lige under overfladen lurer småstatsholdningen, nu bare forklaædt som følgagtighed overfor vor vigtigste allierede, USA.

1864 blev i samtiden ikke blot set som et militært nederlag, men også som et politisk og moralsk nederlag. Krigens forløb og den efterfølgende afståelse af Holsten, Slesvig og Lauenborg betød ikke bare at den tysktalende del af den multinationale Helstat gik tabt. 200.000 dansktalende slesvigere eller sønderjyder kom under preussisk styre som følge af regeringens stædighed og usmidighed. Af angst for folkestemningen og med tro på egen historisk ret til hele Slesvig afslog regeringen – selv efter tabet af Dybbøl 18. april – en deling lidt syd for den nuværende grænse. Med det resultat at krigen blev genoptaget og hele Slesvig gik tabt efter at den preussiske hær 29. juni foretog en vellykket erobring af øen Als og påførte den danske hær det endelige nederlag den havde undgået i kraft af general de Mezas kluge tilbagetrækning fra Dannevirke tidligere i krigen. Store dele af den danske befolkning håbede længe på hævn over 'tyskerne', der nu blev til arvefjenden. Indtil da havde arvefjenden i mange hundrede år været Sverige, mens 1801 og især 1807 havde gjort Storbritannien til fjenden, 'the perfidious Albion'. Først i 1840'erne blev en ubestemt udgave af 'tyskerne' takket været de national-liberales agitation til hovedfjenden for danskerne.

På lidt længere sigt blev resultatet af nederlaget imidlertid som før nævnt positivt for danskerne, primært fordi situationen som småstat gav mulighed for en demokratisering under ledelse af klassen af middelstore gårdsmand. Staten var efter tabet af to femtedele af sit territorium blevet for lille til at godsejeradelen og de nationalliberale embedsmænd i længden kunne opretholde magten. De prøvede ganske vist og det førte til en lang politisk kamp mellem 1870 og 1894 i den såkaldte provisorietid under den konservative godsejer Estrup. Taktikken var at fastholde kongens magt uantastet, som den stadig er formuleret i Grundloven fra 1953. Først med systemskiftet i 1901 enedes man om en demokratisk fortolkning, hvorefter regeringen ganske vist stadig skulle udpeges af kongen, men skulle være i overensstemmelse med Folketingets flertal, dvs. det parlamentariske princip. Efter en grundlovsændring i 1915 og en krise i 1920 blev man enige om at fortolke Grundloven således at man læser statsminister hvor der står 'konge' i forfatningen. Den politiske kamp sluttede med sejr for demokratiet i 1920. Men allerede længe før havde gårdsmandene etableret et økonomisk og et kulturelt hegemoni, så det politiske systemskifte var i grunden en logisk konsekvens af en udvikling, der længe havde været undervejs. En udvikling der fortsatte relativt smertefrit med Socialdemokratiets magtovertagelse i 1920'erne og 1930'erne og den gradvise etablering af velfærdsstaten i 1930'erne og 1950'erne.

EFTERVIRKNINGER AF 1864 I DANSK POLITISK KULTUR

Der er mange årsager til denne positive udvikling, hvoraf nogle ligger langt tilbage i Danmarkshistorien. Men den vigtigste forudsætning skal søges i den stat, der kom ud af fredsslutningen i Wien 30.10. 1864. Heldigvis tøvede regeringen og Christian 9. med at kaste sig ind i kampen på fransk side i 1870 og undgik dermed at blive trukket ind i den katastrofe, der kostede Frankrig Alsace og Lorraine og gav det forenede tyske kejserrige overmagten over det europæiske kontinent de næste 50 år. Danmark tilpassede sig og slog ind på en samarbejdslinje med Tyskland som kritikere har kaldt "tyskerkursen".²⁷ Kulturelt var det forenede Tyskland helt dominerende, mens Danmark økonomisk orienterede sig mod det britiske marked og samtidig med held begyndte at investere i andre dele af verden. Alligevel sad såret fra 1864 dybt – uanset om man valgte at kompensere ved at "vinde indad, hvad udad var tabt" i form af nye dyrkede arealer i Jylland og social integration af hele befolkningen, eller om man satsede på økonomisk succesude og hjemme eller andre former for international hæder.

Nederlaget og Danmarks status som småstat var imidlertid ikke en uafventelig skæbne. Tyskland ville formentlig aldrig være blevet samlet af Bismarck i 1870, hvis det ikke havde været for den lejlighed som et dilettantisk nationalliberalt lederskab forærede ham, da en dansk regering brød de internationale aftaler og indlemmede Slesvig med november-forfatningen i 1863. Ikke at der ikke var grunde til at regeringen handlede som den gjorde. De tysktalende dele af Helsingør boykottede således Fællesforfatningen fra 1855, der skulle ændre den enevældigt styrede danske Helstat i demokratisk retning, som det var sket i det danske monarki med grundloven 1849. Det stillede danske politikere overfor et næsten uløseligt dilemma som Rasmus Glenthøj og Johan Peter Noack overbevisende har påvist i deres bidrag til den omfattende 1864-litteratur.²⁸

Glenthøjs resultat er, at de nationalliberale politikere, især Monrad, forstod dilemmaet og var klar over at Slesvig måtte deles. Men de turde ikke foreslå det af hensyn til den fanatiserede folkestemning i København, og satsede på en kort krig med et begrænset nederlag som kunne overbevise folkestemningen om nødvendigheden af at opgive den historiske ret til hele Slesvig. Han har også ret i sin påpegnings af at de nationalliberale havde en plan, nemlig en skandinavisk union. At denne union vendt mod det Tyske Forbund kun blev mødt med entusiasme hos den svenske konge, som var udset til hersker over unionen, er en anden sag der ikke afficerede rigtige idealister. Noack er på basis af en nylæsning af Niels Neergaards og Erik Møllers klassiske værker, Statsrådets publicerede forhandlinger,

27 Bjørn Svensson: *Tyskerkursen*, Århus: Centrum 1983.

28 Johan Peter Noack: *Da Danmark blev Danmark – Fortællinger afforhistorien til 1864*, København.: Gyldendal 2014 og Rasmus Glenthøj: *1864. Sønner af de slagne*, København.: Gads Forlag 2014.

samt nyere tysk litteratur, især Thomas Nipperdeys omfattende syntese,²⁹ nået frem til en tilsvarende vurdering og mener at Danmark var konfronteret med en uløselig udfordring som følge af den tyske samlingsproces. At de nationalliberale politikere så kunne have opført sig klogere og ikke havde behøvet at føre krigen helt så dilettantisk er en anden sag, som man kan orientere sig om i direktøren for museet Fregatten Jylland i Ebeltoft, Benno Blæsilds bog om søkrigen i 1864.³⁰

Trods disse nye vurderinger vil jeg fastholde, at det for Danmark katastrofale resultat af krigen 1864 ikke kun var uafvendelig skæbne, men skyldtes en fejlagtig tro på at borgerkrigen i 1851 var endt med dansk sejr og en deraf følgende selvovervurdering af landets militære formåen i store dele af den brede befolkning, og især blandt de nationalliberale intellektuelle. Den urealistiske selvovervurdering fik katastrofale følger, da den enten blev delt af den nationalliberale elite eller – hvad der er lige så slemt – at de ikke turde gå op mod den folkestemning de selv havde været med til at skabe. Kombineret med det nye bondedemokratis sparsommelighed der udmøntedes i nedskæringer af militæret var nedslaget uundgåeligt. Glenthøj er overbevisende i sin kritik af den dominerende selvkritiske tradition blandt danske historikere og offentlighed for uden forbehold at have overtaget den konservative kritik i datiden og vendt den om til et mere eller mindre pacifistisk 'hvad skal det nytte' antimilitaristisk synspunkt. Denne omvending skyldtes partipolitiske hensyn under forfatningskampen efter 1870 og fortjener et modspil baseret på især den ledende nationalliberale politiker D.G. Monrads egne skrifter. Men det gør det ikke overflødig at erindre det glemte føderale helstatssynspunkt, især blandt de demokratiske politikere som A.F. Tscherning og krigsmodstanden hos Geert Winther, Lars Bjørnbak og andre i det jyske venstre.³¹ At en dansk-tysk helstat sandsynligvis ville have resulteret i en stat domineret af det tysktalende, industrialiserede – og aristokratiske – Holsten med Slesvig på slæb er en anden sag, som hører hjemme i de kontrafaktiske spekulationers sfære. Jeg har leget med den tanke at en sådan stat ville have pro-

29 Thomas Nipperdey: *Deutsche Geschichte 1800–1866. Bürgerwelt und starker Staat*, München: C.H. Beck 1983; Thomas Nipperdey: *Deutsche Geschichte 1866–1918. Arbeitswelt und Bürgergeist*, München: C.H. Beck 1990; Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1866–1918. Machtstaat vor der Demokratie*. München: C.H. Beck 1992; Niels Neergaard: *Under Junigrundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie fra 1848 til 1866*, bd. 1-2, København.: Philipsens Forlag 1892-1916 (genoptrykt 1973); Erik Møller: *Helstatens Fald* bd. 1-2, København.: Gad 1958 (genoptrykt 1974).

30 Benno Blæsild: *Krigen på havet 1864 – omkring Jylland*, Århus: Hovedland 2014.

31 Sten Bo Frandsen har forsøgt at løfte dette alternativ samt 1840'ernes radikal-demokratiske antinationalisme i *Kjøbenhavnsposten* frem af glemsten i en artikel fra 2011. Men hans bestræbelse blev glemt i 2014s polemikker for og imod Ole Bornedals genopførelse af den selvkritiske anti-nationalliberale fortolkning i TV-serien om 1864. Sten Bo Frandsen: "De store tabere i 1864: De nationalliberale glemte modstandere", i Carsten Jahnke Jahnke og Jes Fabricius Møller (red.): *1864 – og historiens lange skygger, 1864 – und der langen Schatten der Geschichte*, Husum: Ihleo Verlag 2010, s. 247-266.

vokeret en populistisk dansk talende reaktion, således at det langsigtede resultat ville være blevet en dysfunktionel stat som Belgien. Men på den anden side kunne en sådan stat måske sammen med Østrig have hindret samlingen af et militaristisk Tyskland under Preussens ledelse.

Resultatet af nederlaget var i første omgang dårligt for Danmark. Men på længere sigt blev det positivt i kraft af demokratisering og international orientering i den overlevende småstat, selv om den var "amputeret ved hoften". I 1920 fik den nordlige del af Slesvig mulighed for at stemme sig "hjem" til den stat som provinsen strengt taget ikke havde været del af siden højmiddelalderen. 1920-grænsen og den nationalt homogene nationalstat må siges at være det bedst tænkelige resultat af en ulykkelig historie. I dag tror flertallet af danskerne – godt hjulpet af den dominerende fortolkning blandt historikerne – at Danmark altid har været en lille homogen nationalstat. Men det blev Danmark først efter nederlaget i 1864. Før havde landet været en del af et multinationalt rige der blev revet i stykker af to nationale bevægelser i 1830'erne og 1840'erne, nationale bevægelser, der begge gjorde krav på hele den historiske provins Sønderjylland eller Slesvig ud fra historiske grunde. Den danske sejr i borgerkrigen 1848-51 førte til letsindigt overmod, en selvovervurdering som dog ikke blev bakket op af militær forberedelse, tværtimod. Nationalistisk populisme er en permanent fristelse, dengang som nu, i det danske tilfælde forværret af en indbygget overbevisning om at være et uskyldigt offer for de andres træske anslag. Offermentalitet og selvretfærdighed er en fatal blanding, som det kan observeres blandt serbere og ungarere i dags Europa – og grækere. Man må håbe at følelsen ikke griber alle europæerne som reaktion på at EU i disse år mister indflydelse i verden i takt med Asiens og de andre verdensdeles økonomiske vækst.

Anderledes stillede det sig for Tyskland. Som før antydet var krigen 1864 afgørende for samlingen af Tyskland. Bismarck ønskede en samling af de fleste tyske stater, men uden det store Østrig og under ledelse af Preussen. Lidt selvmodsigende blev dette stortyske rige kaldt den "lilletyske" løsning, i modsætning til det større og løsere statsforbund, der ville være blevet resultatet, hvis de tysktalende dele af Østrig-Ungarn var kommet med (eller Danmark for den sags skyld). 1866 kom det til krig mellem de to tidligere forbundsæller Østrig og Preussen om fordelingen af byttet fra 1864. Krigen mod Østrig – der var i forbund med Sachsen og Hannover – vandt Preussen, med det resultat at Slesvig og Holsten blev en del af Preussen i stedet for en selvstændig enhed under huset Augustenborg i en tysk forbundsstat, sådan som mange slesvig-holstenere havde drømt om i 1848. Kiel blev en vigtig del af det samlede Tysklands militærindustrielle kompleks som base for landets nye krigsflåde – og derfor noget af et fremmedelement i Slesvig og Holsten. At Kiel af blev sønderbombet af de allierede under 2. verdenskrig opfattes af nogle nutidige kritikere som en art poetisk retfærdighed.

Ungarerne i det østrigske kejserrige benyttede nederlaget i 1866 til at få del i magten, og Østrig-Ungarn blev ved det såkaldte *Ausgleich* i 1867 omorganiseret

som et dobbeltmonarki med kejseren som kejser af den vestlige, østrigske halvdel og konge af den østlige, ungarske del, hvoraf betegnelsen *kaiserlich und königlich, k & k* – deraf Robert Musils betegnelse "Kakanien" i *Manden uden egenskaber*.³² Efter i 1866 at have erobret og indlemmet kongeriget Hannover og andre tyske stater stod Preussen tilbage som uantastet leder af det Nordtyske Forbund. De tre sydtyske stater, Bayern, Baden og Württemberg var dog stadig ikke helt overbeviste om det velsignelsesrige i Preussens dominans. Det blev de først da Bismarck provokerede Napoleon 3. til at erklære krig i 1870. Det aktiverede deres forsvarsalliance til en krig, som Preussen sammen med de øvrige tyske stater vandt stort. Det er dog værd at erindre at den preussiske generalstab stadig havde en alternativ slagplan klar i det første slag mod franskemændene, for det tilfælde at sydtyskerne i sidste øjeblik skulle vælge at kæmpe på den franske side, sådan som de traditionelt havde gjort det i 1700-tallets mange krige. Det gjorde de ikke og den fælles sejr svejsede tyskerne sammen. Men det kunne nemt være gået anderledes.

Bismarck havde ønsket at indlemme Slesvig og Holsten for at kunne sætte sig i spidsen for de tyske samlingsbestræbelser. Det mål opnåede han godt hjulpet af danske politikere. Den slesvigiske del af den jyske halvø var nødvendig for at gøre Tyskland til en stormagt til søs. Straks efter samlingen i 1870 gik man i gang med at bygge en stor kanal fra Kiel til Elben for i sikkerhed for briterne at kunne flytte den tyske flåde fra Østersøen til Nordsøen og omvendt. Briterne drog snart konsekvensen af de nye magtforhold og byttede i 1890 øen Helgoland, som de i 1807 havde taget fra Danmark, mod øen Zanzibar i Østafrika. Derved markerede briterne at de overlod Tyskland kontrollen over havene nær fastlandet, herunder den østlige del af Nordsøen og de danske stræder. Den britiske accept af tysk dominans over indsejlingen til Østersøen viste sig, da landet i august 1914 accepterede at Danmark spærrede indsejlingen til Østersøen med miner, selv om det vanskeliggjorde samarbejdet mellem Storbritannien og Rusland og sikrede tyskerne mod en britisk landgang i Mecklenburg – en af de mange planer som den energiske Winston Churchill puslede med som flådeminister. Heldigt for Danmark valgte han i stedet at angribe indsejlingen til Sortehavet med en landing på Gallipoli i 1915. Men det kunne sådan set lige så godt have været Danmark der var kommet i centrum for den anden front under 1. verdenskrig.

1864 var altså en nødvendig forudsætning for det samlede Tyskland, som samtiden kaldte for det "alt for store og urolige rige i midten af Europa". Det "lilletyske" Stortyskland var en brovtende kæmpe, som dog var usikker på sig selv og trods sin størrelse ikke havde samlet alle tysktalende i én stat. Uden at lægge skylden for 1. verdenskrig alene hos Tyskland må man sige, at denne usikkerhed var stærkt medvirkende til 1. verdenskrigs stormagtsopgør. Det tyske nederlag og den hårde fred i Versailles førte igen til at Hitler kunne tilrive sig magten i

32 Robert Musil: *Der Mann ohne Eigenschaften*, Berlin 1930-33, ny dansk oversættelse ved Karsten Sand Iversen, *Manden uden Egenskaber*, København: Gyldendal 2015.

et ydmyget og usikkert Tyskland. Så uden Danmark og krigen 1864, ingen Hitler kan man lidt tilspidset sige! Først med nederlaget i 1945 og den demokratiske Forbundsrepublik fra 1949 kom tyskerne overens med deres egen historie. Men med et kæmpemæssigt skyldkompleks på grund af nazismens folkemord og øvrige forbrydelser som de aldrig vil kunne lægge helt fra sig. Selv foreningen af Øst- og Vesttyskland i 1990 har ikke fået Tyskland til at falde til ro. Først under verdensmesterskaberne i fodbold i sommeren 2006 tillod tyskerne sig at svinge med fanen fra 1848 og opføre sig, som om de – næsten – var et almindeligt europæisk land. Og fik lov til at gøre det af naboerne, uden at blive anklaget for at være skjulte nazister. De er dog stadig nødt til at opføre sig som en småstat i stil med Danmark for ikke at blive kritiseret af deres europæiske naboer. Og bliver det så alligevel, når det viser sig at resten af Europa ikke kan klare sig uden Tysklands stærke økonomi eller forhandle i øjenhøjde med Ruslands Vladimir Putin.

Tyskland tabte i det 20. århundrede fordi det ikke formåede at slå sig til ro med sine sejre i 1864, 1866 og 1870, sådan som den kyniske – og kloge – realist Bismarck havde villet det. Og det har plaget landet siden. Danmark derimod accepterede rollen som småstat. Det var på mange måder klogt om end ikke videre heroisk. Den debat om 2. verdenskrig som Anders Fogh Rasmussen åbnede 29. august 2003 i sin tale i anledning af 60-året for ophøret for samarbejdspolitikken handlede om tiden mellem 1940 og 1945, men indebar et generelt opgør med den anti-heroiske lære af 1864 – som især gårdmændene og hans eget parti Venstre havde stået for i 1800-tallet.³³ Om det så lykkes ham og hans ligesindede grundlæggende at ændre den danske selvopfattelse er dog stadig uklart.

AFSLUTNING

Resultatet af den militære og politiske katastrofe i 1864 var at det flersprogede oldenborgske monarki blev reduceret til en lille homogen nationalstat. Efter tabet af Slesvig og Holsten var den så lille at mange i den dominerende elite tvivlede på om det var muligt for det resterende Danmark at overleve som selvstændig stat. Det var det i kraft af en verdensomspændende økonomisk ekspansion af store firmaer og andelsbevægelsens globale eksport. Konkurrerende eliter opfandt forskellige programmer for ministatens overlevelse. Dele af den nationalliberale intelligentsia gik ind for en union med Sverige og Norge, der allerede var i union, under betegnelsen skandinavisme. Et forsvindende mindretal gik ind for alliance

³³ Statsminister Anders Fogh Rasmussen holdt i forbindelse med fejringen af 60-året for ophøret af samarbejdspolitikken 29. august 1943 en tale på Søværnets Officersskole den 29. august 2003. Talen vakte stor opmærksomhed, idet han kritiserede samarbejdspolitikken under besættelsen som hans eget parti Venstre havde en stor del af ansvaret for. I talen beskyldte han bl.a. de danske politikere for at svigte moralsk, og han brugte dette argument til at forsvarer Danmarks deltagelse i Irak-krigen, der var indledt 20. marts 2003. Talen findes på <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/anders-fogh-rasmussen-v-om-samarbejdspolitikken-29-august-2003/> (8.10.2015)

med det nye Tyskland, mens det overvejende flertal gik ind for neutralitet overfor Tyskland kombineret med en økonomisk orientering mod det britiske imperium. I takt med at gårdmændene gradvis erobrede den politiske, kulturelle og økonomiske magt satte det sidste program sig igennem i form af et vellykket nationalt og socialt demokrati. På den måde kom den danske reststat til at blive selve indbegrebet af forestillingen om en "småstat".

Det er imidlertid vigtigt ikke at forveksle denne ekstremt homogene nationalstat med den ældre stat selv om vi plejer at kalde dem begge for 'Danmark'. Det ville være endnu mere forkert end at forveksle nutidens Rusland eller Serbien med Sovjetunionen eller Jugoslavien. Der er selvfølgelig indlysende kontinuitet, men på mange områder er bruddene og forskellene mere betydningsfulde. Først og fremmest med det resultat at den sammensatte stats rolle i international politik fuldstændigt misforstås. Når begge stater omtales som 'Danmark' i de mangfoldige Danmarkshistorier forveksler vi en middelstor magt med den lille nationale velfærdsstat i det 20. århundrede, selv om de som statstyper i realiteten ikke har meget andet til fælles end en vis geografisk kontinuitet i det 'egentlige Danmark' uden Skåne, selv om denne provins var det centrale danske landskab til 1660.

En logisk konsekvens af denne glemse er benægtelsen af forskelle inden for nationalstaten og en ignorering af Rigsfællesskabet. Danmark endte med at blive en ekstremt centraliseret stat forklædt som lokalt styret, men det var ingen selv-følge. Fra det 19. århundrede bør forsøgene på at omdanne det multinationale monarki til en føderal stat så vel som senere føderale projekter for rigsfasellesskabet huskes. Det ville måske afdramatisere forholdet til en europæisk føderation. Og i hvert fald gøre det muligt at indrette Rigsfællesskabet som en føderal stat af tre nationer. Grundloven fra 1953 nåede ikke frem til en god definition af relationen mellem de forskellige dele af det danske rige med udtrykket Rigsenhed, hvorfor kravet om anerkendelse af Grønland og Færøerne som selvstændige nationer til stadighed dukker op. Og afvises af et samlet dansk politisk system, som kun kan forstå en stat som en nationalstat og samtidig per rygmarv afviser al tale om en føderation.

Men sådan har det altså ikke altid været. Og er i grunden stadig ikke tilfældet. Det har vi som danske blot glemt eller aflært. Måske ville det være klogt at erindre at der er en grund til at vi har to nationalsange – plus H.C. Andersens fra 1850 som burde være det. Den første, "Kong Christian stod ved højten mast" er skrevet af Johannes Ewald i 1779; denne krigerske sang priser krigerkongen der besejrer landets fjender – og høfligt glemmer at han faktisk tabte søslaget ved Kolberger Heide i Kieler bugt i 1644. Den anden nationalsang er "Der er et yndigt land", skrevet i 1819 af Adam Oehlenschläger. Den priser det skønne land som er venligt og fredelig – og dets nationale indbyggere. Danmark, danskerne og den danske konsensus er fanget mellem disse konkurrerende og de til tider antagonistiske opfat-

telser af danskhed. Denne dobbelthed kan genfindes i danskernes tvivlrådige og tøvende forhold til EUropa.

Danskerne har stadig et arbejde at gøre med den disciplin som tyskerne efter 1945 har bedrevet så beundringsværdigt at begrebet kun findes på tysk, "Bewältigung der Vergangenheit".³⁴ Hvis danskerne får lyst til at bearbejde vores egen fortid på linje med tyskerne vil det være fint. Men det vil kræve en ny forståelse af Danmarks reelle historie. At skildre Danmark som en småstat er så upræcist at det er forkert. Erindringen om den større og mere multinationale fortid er på den anden side ikke fuldstændig forsvundet ud af den kollektive erindring, selv om detaljerne er det. Det fremgår alene af den uskyldige nostalgi som mange danskere viser overfor de tidlige kolonier i Vestindien, Ghana og Indien og de sorte forfædre det er ved at være moderne at opdagte. Et egentligt kritisk opgør med denne historie er ikke foretaget, formentlig fordi det gik så heldigt som det trods alt gjorde. Men held er ikke en god erstatning for omtanke. Og slet ikke en god basis for en besindelse på vores identitet som lutheranske og socialt demokratiske nordeuropæere der skal agere i en global verden. Den usikkerhed gør sig også gældende overfor den føderation af nationalstater som vi nu har været medlem af i over fyrré år. Vi tør ikke tro på at samarbejdet har udviklet sig til netop det danskernes flertal ønsker, et nationalstaternes Europa, hvor nationalism og national identifikation stort set er blevet styrket i takt med det øgede samarbejde, trods retoriske påstande om det modsatte fra tilhængere såvel som modstandere af det overnationale samarbejde og kendelser fra EU-domstolen i Luxembourg. Historien er med os, hvad enten vi vil det eller ej, og uanset om vi vælger at huske den sande eller den friserede historie.

UFFE ØSTERGÅRD
PROFESSOR EMERITUS
COPENHAGEN BUSINESS SCHOOL
UOE.DBP@CBS.DK

³⁴ "Vergangenheitsbewältigung" er et samfundsvidskabeligt begreb som er udviklet i Vesttyskland efter 2. verdenskrig og betegner tyskerne s bestræbelse på at bearbejde den nazistiske fortid. Det blev formuleret af historikeren Hermann Heimpel i 1950erne og udbredt i offentligheden af Vesttysklands første præsident 1949-59 Theodor Heuss. Siden blev begrebet videreført af filosoffer som Theodor W. Adorno og Karl Jaspers. I dag søges det ud over det forenede Tyskland anvendt i Sydafrika, Rwanda, Chile, det forhenværende Jugoslavien og andre lande med en blodig fortid. Store lande som USA, Frankrig og Storbritannien har i et vist omfang praktiseret metoden, uden dog at bruge den tyske betegnelse, ved at undskyde for den transatlantiske slavehandel, noget det officielle Danmark aldrig har følt behov for at gøre som analyseret af Astrid Nonbo Andersen i en ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet fra 2013.

Forelæsningen sammenfatter resultaterne af mange analyser af dansk og europæisk kultur, der rummer grundigere dokumentation. Fra de senere år er de vigtigste:

- "Der Aufbau einer färöischen Identität – Nordisch, norwegisch, dänisch – oder färöisch?", Dipper, C. und Hiestand, R. (Hrsg.), *Siedleridentitäten*, New York: Peter Lang Verlag 1995, 113-140.
- "The Geopolitics of 'Norden' – States, Nations and Regions" in Stråth, Bo and Sørensen, Øystein (eds.), *The Cultural Construction of Norden*, Oslo: University Press 1997.
- The Failure of Universal Empire", Stein Tønneson a.o. (eds.), *Between National Histories and Global History*, Helsingfors: Historiallinen Arkisto 110:4 1997, 93-114.
- Europas ansigter*. København: Rosinante 1992/1998.
- Eropa. Identitet og identitetspolitik*. København: Rosinante 1998/2000.
- "Danish National Identity: Between Multinational Heritage and Small State Nationalism", Branner, Hans and Kelstrup, Morten (eds.), *Denmark's Policy towards Europe after 1945: History, Theory and Options*, Odense University Press 2000, 139-184.
- "Udvidelse af EU eller genforening af Europa?", *Jean Monnet Center Newsletter* No. 18, June 2004, 6-17.
- "Regeringskonferencen i historisk perspektiv eller er føderalisme en idé for Europa?", *Økonomi og Politik* 2002:2, 37-61.
- "Den danske stat – territorialt betragtet", Beck Jørgensen, Torben og Klaudi Klausen, Kurt (red.), *Territorial Dynamik – Streger på landkort, billeder i vore hoveder*, Aarhus Universitetsforlag og Magtudredningen 2002, 45-60.
- "Europe's Saints: The Official Construction of a History of the European Union", J. Peter Burgess (ed.), *Museum Europa. The European Cultural Heritage between Economics and Politics*, Kristiansand: Norwegian Academic Press 2003, 31-66.
- "Europas mange nye ansigter", *Udenrigs* 2004:3, 42-65.
- "Georg Brandes og Europa i dag", Olav Harsløf (ed.), *Georg Brandes og Europa. Forelæsninger fra 1. internationale Georg Brandes Konference, Firenze, 7-9. november 2002*, Kbh.: Museum Tusculanum Press 2004, 31-46.
- "La Danimarca e l'Europa. Una relazione difficile", *Nord ed Europa. Identità Scandinava e Rapporti Culturali con il Continente nel Corso dei Secoli*, Atti del convegno internazionale di Studi, Genova, 15-17 settembre 2003, *Quaderni del Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere Moderne* 13, a cura di Gianna Chiesa Isnardi e Paolo Morelli, Genova: Casa Editrice Tilgher-Genova 2004, 281-312.
- "Eidora Romani Termini Imperii", Cooperation and Integration in Nordic and European Contexts", *Newsletter from the Jean Monnet Center*, University of Aarhus No. 20, December 2004, 31-58.
- "Georg Brandes e l'Europa di oggi", *Studi Nordici* IX, 2002/2004, Pisa 35-41.
- "Gottorp, Slesvig og Sønderjylland mellem 'dansk', 'tysk' – og 'svensk'", Steinar Imsen (red.), *Grenser og grannelag i Nordens historie*, Oslo: Cappelen 2005, 51-71.
- "Fædrelandenes Europa" eller "Europas Forenede Stater"?", *Quo Vadis. Europa efter forfatningsstraktaten*, Den Ny Verden 38:4, 2005, 7-26
- "Denmark and the New International Politics of Morality and Remembrance", *Danish Foreign Policy Yearbook* 2005, 65-101
- "College for the Instruction of Asian and Other Youth in Eastern Literature and European Science in Serampore", George Oommen and Hans Raun Iversen (eds.), *It began in Copenhagen. Junctions in 300 years of Indian-Danish Relations in Christian Mission*, Delhi: Indian Society for Promoting Christian Knowledge 2005, 204-220.
- "Universitetet i Serampore", K.E. Bugge m.fl. (eds.), *Det begyndte i København... Knudepunkter i 300 års indisk-danske relationer i mission*, Syddansk Universitetsforlag 2005, 165-175.
- "Denmark: A Big Small State – The Peasant Roots of Danish Modernity", Campbell, John L., Hall,

- John A., and Pedersen, Ove K. (eds.), *National Identity and the Varieties of Capitalism. The Danish Experience*, Montreal: McGill-Queen's University Press 2006, 51-98.
- "Why did China not discover Europe?", *Treasures from the Forbidden City and the Royal Danish Court*, Cph.: The Royal Silver Vault 2006, pp.244-253 (Danish "Hvorfor var det ikke Kina som opdagede Europa?", *Skatte fra Kejserens Kina. Den forbudte by og Det Danske Kongehus*, Katalog, Christiansborg Slot: Det Kongelige Sølvkammer 2006, 34-45; pp. 372-99 kinesisk).
- "The History of Europe seen from the North", *European Review*, 14:2, (Oxford) 2006, 281-297
- "Entre deux mers – Comparing the Mediterranean and the Baltic Sea". Carsten Schymik, Valeska Henze, Jochen Hille (eds.), *Go North! Baltic Sea Region Studies: Past – Present – Future*, Berlin: BWV Berliner Wissenschafts Verlag 2006, 161-194.
- "Færøerne: Nation eller stat?", *Udenrigs* 2008:1, 54-72.
- "Europa-Parlamentet og det demokratiske underskud", Peter Nedergaard (red.), *Fra Fælles Forsamling til Folkestyre. Festschrift i anledning af Europa-Parlamentets 50 års fødselsdag den 19. marts 2008*, Kbh.: Europa-Parlamentets Informationskontor 2008, 40-43
- "Swords, Shields or Collaborators? Danish Historians and the Debate over the German Occupation of Denmark", Henrik Stenius, Mirja Östberg and Johan Östling (eds.), *Nordic Narratives of the Second World War*, Lund: Nordic Academic Press, 2011, 31-54.
- "Schleswig and Holstein in Danish and German Historiography", in Frank, Tibor and Hadler, Frank (eds.), *Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe* vol. 6 of "Writing the Nation. National Historiographies and the Making of Nation States in 19th and 20th Century Europe", Houndsmill: Palgrave Macmillan 2011, 200-223.
- "Dänemark und Deutschland als europäische Nachbarn – Geschichte und Erinnerung", in Fabrin, Susanne und Müller-Wieferig, Matthias (Hrsg.), *50 Jahre Goethe-Institut Dänemark*, Copenhagen: Goethe-Institut 2011, 219-224.
- "Lutheranism, nationalism and the universal welfare state – National churches and national identity after the Reformation and the development of the welfare state in the Nordic nation states", Kunter, Katharina und Schjørring, Jens Holger (Hrsg.), *Europäisches und Globales Christentum / European and Global Christianity. Herausforderungen und Transformationen im 20. Jahrhundert / Challenges and Transformations in the 20th Century*, Arbeiten zur Kirchlichen Zeitgeschichte Reihe B Band 54, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2012, 78-101.
- "Bindestregs-danskere eller etnisk minoritet?" Mozaffari, Mehdi (red.), *10 Bud. Muslimer i Danmark*, Center for Studies in Political Radicalism, Aarhus: Systime, 2012.
- "Fortidens nutid – dansk nationalisme og national identitet", Erik Bach, Jesper Carlsen, Stine Fagerholt, Maria Fabricius Hansen, Per Øhrgaard (red.), *Her og nu! Fortidsforståelse i kunst, kultur og videnskab*, Kbh.: Carlsbergfondet 2012, 22-39.
- "The Danish Path to Modernity", Arnason, Johann and Wittrock, Björn (eds.), *Nordic Paths to Modernity*, Oxford: Berghahn, 2012, 49-68.
- "Danish National Identity and Management" in Søderberg, Anne-Marie, Zølner, Mette and Gertsen, Martine (eds.), *Global Collaboration, Intercultural Experiences and Learning*, Houndsill: Palgrave Macmillan 2012.
- "Union, federation or 'merely' European Cooperation. Norden as a Result of 1814", *Baltic Worlds*, Vol. VI:1, March 2013, 46-51
- "Lutheran Orthodoxy and Anti-Catholicism in Denmark 1536-2011" (med Jes Fabricius Møller), in Yvonne Werner and Jonas Harvard (eds.), *European Anti-Catholicism in a Comparative and Transnational Perspective*, European Studies vol. 31, Amsterdam and New York: Rodopi Press 2013, 165-189.
- "Krig, statsdannelse og demokrati", Peter Lodberg, Jens Torkild Bak og Mette Bock (red.), *Danmark i krig*, Frederiksberg: Anis 2013, 173-220.
- "Norden og Tyskland i Europa", Anna Florén och Emelie Höglund (red.), *Norden återupptäcker Tyskland. Nya perspektiv på gamla relationer*, Forlaget Skyline 2013, 24-45.
- "Legacies of Empire in the present Danish nation state", Key note talk at the Symposium "A Place in the World: Iceland in the Imperial System and the Construction of a North Atlantic Region", National Museum of Iceland, Reykjavik, May 9-10, 2014 (manuscript).

- "Patriotisme eller nationalism i det Oldenborgske Monarki", Dag Harald Claes, Knut Heidar og Cathrine Holst (ed.), *Politikk i grensland. Festskrift til Øyvind Østerud*, Oslo: Universitetsforlaget, 2014, 133-146.
- "Den centraleuropæiske fortælling", *Salon* 55 no. 5, 2014, 62-77.
- "Nederlaget i 1864 i dansk og europæisk erindring", Lars Bangert Struwe og Mikkel Vedby Rasmussen (ed.), *Læren af 1864. Krig, politik og stat i Danmark i 150 år*, Syddansk Universitetsforlag 2014, 129-147.
- "Nation", Hans-Jørgen Schanz (red.), *50 idéer der ændrede verden*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2014, s. 179-185.
- "Innernordische Kooperation im Ostseeraum", *Der Bürger im Staat* 2/3-2014, *Skandinavien* (Hrsg. Sigfried Frech), Stuttgart: Landeszentrale für politische Bildung Baden-Württemberg, 159-166; reprint "Innernordische Kooperation im Ostseeraum", Bernd Henningsen, Sven Jochem und Sigfried Frech (Hrsg.), *Das politische Skandinavien. Gesellschaft, Wirtschaft Politik & Kultur*, Schwalbach: Wochenschau Verlag 2015, 199-218.
- "From Enemies to Friends – Political Culture and History in the Nordic Countries", *How Enemies can Become Friends: Regions of Peace and Conflicts – The Nordic Countries 1814-2014 and the Great Lakes Region 1964-2014, Uganda Conference 27th November 2014 www.norwegian.embassy.kampala.no*, 2015, 9-27.
- "The Nation as Event. The Dissolution of the Oldenburg Monarchy and Grundtvig's Nationalism", John Hall, Ove Korsgaard and Ove K. Pedersen (eds.), *Building the Nation. Grundtvig and Danish National Identity*, Montreal: McGill-Queen's University Press 2015, 110-133.
- "Kamp om historien i Sverige og Danmark", Johan Dietsch, Maria Karlsson, Johan Stenfeldt & Ulf Zander (red.), *Historia vid skiljevägen. Historiekulturella sonderingar nära och fjärran*, Lund: Agerings Bokförlag 2015, 127-151.
- "EU mellem nationalism, krise og skepsis", Irene Baron, Michael Herslund, Carsten Humlebæk (red.), *Europæiske fællesskaber? Identiteter, fortællinger og konflikter i Europa*, Kbh.: Jurist- og Økonomforbundets forlag 2015, 11-15.
- "Historiefaget mellem kultur- og samfundsvidenskab", Simo Køppe, David Budtz Pedersen & Frederik Stjernfelt (eds.), *"Kampen om disciplinerne" – Humanistisk viden mellem natur- og samfundsvidenskab*, Kbh.: Hans Reitzels Forlag 2015.
- "Nation-Building and Nationalism in the Oldenburg Monarchy", Berger, Stefan and Miller, Alexei (eds.), *Nation-Building in the Core of Empires: a Comparative Perspective*, Budapest: Central European University Press 2015, 461-511.
- "Grænselande, stormagter, tysklande og nationalstater", *Sydslesvig Årbog* 2015 (in press).
- "Nationalisme og nationalismeforskning i den globale nationalism", *Respons* 2015:4, (in press Stockholm).

ABSTRACT

Uffe Østergård
Denmark and Europe

Because of its geographical situation in the middle of Europe and its special political culture which is owing to the dual heritage from history Denmark is in a paradoxical way fitting well to the European cooperation which for many reasons has developed in to an unplanned and unforeseen 'federation of nation-states'. This contradictory term explains many if not all the aspects of the cooperation that has developed through the latest 60 years. The development of the EU is being analyzed starting with an analysis of the heritage from the defeat in 1864 and Denmark's subsequent change from a multilingual state, the Oldenburg monarchy, into today's the homogenous Danish nation-state, however, for the time being

with maintainance of the plurinational *rigsfællesskab*. The thesis is that the Danes without noticing it themselves have got things the way they want them but that they dare not believe it. And may be will not have them either when the weaknesses of the construction are being realized.

billede kontekst

KIRGISERE I ZOOLOGISK HAVE 1900

■ ANNE FOLKE HENNINGSEN

I årene fra 1870'erne og frem til ca. 1910 var større etnografiske udstillinger med levende mennesker som hovedattraktion en hyppigt tilbagevendende begivenhed i Danmark og resten af Europa. Dette nummers forsidebillede er fra udstillingen af kirgisere i Zoologisk Have i København i 1900. Udstilling af menneskekroppe er generelt en kontroversiel praksis, men der knytter sig særlige problemkomplekser til udstillinger med levende mennesker i centrum, idet de udstillede på den ene side gøres til objekter for beskuelse, men på den anden side også er subjekter, der potentielt kan destabilisere udstillingernes logik.

Zoologisk Have var langt fra det eneste etablissement, der i den nævnte periode arrangerede levende etnografiske udstillinger. Blandt andre var Tivoli, National Scala og Cirkus Varieté i Cirkusbygningen med på den nye europæiske trend at iscenesætte store og spektakulære udstillinger med fremmedartede folkeslag, men Zoologisk Have skiller sig naturligvis ud fra resten ved at være dyrepark snarere end gængs forlystelsesetablissement. Denne blanding af arrangørtyper var dog ikke særlig for Danmark, men fandtes også i resten af Europa – og ofte med de zoologiske haver som centrale aktører. Dyr var da også som oftest en vigtig del af de etnografiske udstillinger i de zoologiske haver, hvilket bliver tydeligt på det valgte fotografi.

I forgrunden står to af de udstillede kirgisere med musikinstrumenter i hænderne foran truppens telt flankeret af en jagtørn, og i baggrunden ses en kamel og en ryttet til hest. Allerbagerst skimtes publikum bag et lille hegn, der omkranser pladsen, hvor kirgiserne udstilledes.

Det var dog ikke bare inde i havens udstillingsområde, at den kirisiske folkekaravane vakte opsigts. I magasinet *Hver 8. Dag* beskrev den senere direktør for Zoologisk Have Waldemar Dreyer således kirgiserne spektakulære ankomst til byen:

Gennem Vesterbroes Gader drager et sælsomt Optog. I Skridtgang fører 24 flegmatiske Kameler Kirgisetruppens brune Naturbørn ud til den Zoologiske Have, hvor Nomaderne slaar sig ned i pragtfuldt udsmykkede Telte, lette at rejse og lette at slaa sammen igen, og hvor de et Par Maaneder igennem vil skabe Københavnerne et Anskuelsesbillede. I den væligste Flugt kan de benede, senestærke Heste fare af sted, og det generer hverken Hest eller Rytter, om Farten et Øjeblik afbrydes derved, at begge gaar paa Hovedet i en samtidig Koldbøtte. Kamelerne gør Indtryk af at være roligere luntende Væsener og for Københavnerne vil det sikkert have sin store Tillokkelse at faa Lejlighed til at gaa ombord paa Ørkenens Skib.¹

Foruden at pege på det sælsomme ved karavanen samt dyrenes rolle i spektaklet slår citatet endnu et væsentligt tema i udstillerne an: at kirgiserne skulle virke som anskuelsesbillede for københavnene. De levende udstillinger i Zoologisk Have skulle nemlig fungere folkeoplysende og på livagtig og underholdende vis lære de besøgende københavnere om fremmede folkeslag. For at opnå dette krævedes det af udstillingernes arrangører, at de kunne overbevise publikum om karavanernes oprindelighed og autenticitet, og det var ikke altid helt let, når en besøgende trup allerede havde været på rundrejse i andre europæiske byer i månedsvis. I *Politiken* skrev Dreyer således:

1 *Hver 8. Dag* 15.7.1900: "Kirgiserkaravanen".

En overvældende Mængde Arabere, Indianere, Lapper, Dinkaer og andre mer eller mindre Ægte 'Naturfolk' har i de sidste Par Aartier oversvømmet Europa [...] Uheldigvis har der været noget muggent ved de fleste af de 'Karavaner' eller hvad de nu kaldes, der naaede op til os. Enten har de helt eller delvis bestaaet af Individer, der alerede i deres Hjemland var paavirket og i Reglen noget bedærvede af den lidet heldige Side, Civilisationen vender ud mod sine Grænser, eller de havde været saa længe om i Evropa og Amerika, at Duften var gaaet af dem. Snavset havde de beholdt, og Tiggeri havde de lært til Gavns, men det naive og umiddelbare, det friske og afstikkende, hvorved de særlig skulde virke, havde de sat alt for meget til af.²

En plakat produceret som reklame for udstillingen understregede da også, at truppen var ankommet "direkte fra Asiens Stepper" til København, og i pressen blev der gjort opmærksom på, at København var kirgisernes første stop på rundrejsen i Europa.

Et af de etnografisk interessante aspekter ved kirgiserne var deres nomadiske livsstil og det telt, som ses på fotografiet, var en vigtig brik i fremvisningen af denne. Ved at telte blev slået op og ned foran publikum kunne de praktiske detaljer i organiseringen i en nomadisk tilværelse illustreres. Desuden vakte farvesammensætningen på kirgisernes klæder og telt samt den musik, der skabtes gennem de afbilledede instrumenter, stor opmærksomhed. De stærke farver og den uvante musik blev af Waldemar Dreyer forklaret gennem kirgisernes underudviklede anatomi:

Farvebrogede og farvemættede er Omgivelserne i det hyggelige Rum [i teltet i Kirgiser-udstillingen i Zoo], thi stærke Farver, ofte grelt sammenstillede, tiltaler det lidet udviklede og lidet 'kultiverede' Menneskes Øje. Hans Nerver er ikke saa modtagelige som vores, stærke skal Paavirkningerne være for at gøre Indtryk paa dem. Derfor elsker han de mest lysende Farver: Blodets klare, røde, Saltsøens dybe, blaa, det frodige grønne hos Vaarens spirende Græs, er noget, han kan forstaa, og som han overfører paa sine Klæder, sin Pynt, sine Tæpper, sine Broderier osv. Noget lignende gælder om hans Musik: drønende Trommer og skrattende Tamburiner, klierende Strænge og raslende Dingel-Dangel, videre gaar hans Ønsker ikke. Om han end vil kunne nyde larmende Janitscharmusik, det afdaempede, melodiøse som tiltaler vore finere mærkede Øren, lader ham ganske überørt.³

Det er uklart fra kildematerialet om det almene publikum – ligesom Waldemar Dreyer – kunne gå bag indhegningen og ind i teltene, men der var også andre muligheder for kontakt og interaktion. En notits i pressen beskriver således, hvordan kirgiserne, der boede i Zoologisk Have, mens udstillingen varede, indimellem stak af om natten for at gå ud på sjov blandt byens befolkning:

2 Politiken 25.8.1900: "Kirgiserne i Zoologisk Have".

3 Politiken 25.8.1900: "Kirgiserne i Zoologisk Have".

De [kirgiserne] er efterhaanden blevet nogle vanskelige Herrer og Damer at passe paa. Hver Aften kravle de over Havemuren og gaa ned paa Alleenberg og komme først Hjem sent paa Natten. Det er ikke de optrædende Skjønheder, som dette Etablissement er i Besiddelse af, der friste de asiatiske Steppesønner. Det, der morer dem, er alle de forskjellige Kaste- og Ringspil med tilhørende Gevinster, som synes at skulle blive deres Hovedforlystelse. For Ejerne af Tombolaerne ere de besøgende Kirgisere ikke nogen Kilde til Indtægt. De ere nemlig fødte Mestre i al slags Kastespil, og det hænder ikke ofte, at en af dem slaar ved Siden af. Naar de komme hjem om Aftenen, have de Lommerne fulde af Knive, Spejle, Halsbaand og alt muligt Nürnbergkram.⁴

Logikken bag udstillingen af kirgisere i Zoologisk Have var ønsket om at fungere som etnografisk anskuelsesbillede med levende rekvisitter, men kirgisernes natlige besøg i et af Københavns forlystelseskvarterer var muligvis medvirkende til at underminere den afstand mellem tilskuer og udstillet, som iscenesættelsen med fokus på inciterende fremmedhed og mangelfuld udvikling og civilisationsgrad skabte, og snarere muliggøre forståelse af fællesskab og mellemfolkelighed. De levende mennesker, udstillingen udgjordes af, var således både objekter i en etnografisk lektion og subjekter med egne ønsker og handlemåder, som ikke nødvendigvis levede op til udstillingens koreografi.

ANNE FOLKE HENNINGSEN
PH.D., LEKTOR (TIDSBEGRÆNSET)
SAXO-INSTITUTTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET
FOLKE@HUM.KU.DK

⁴ *Nationaltidende* 12.8.1900: Notits uden titel.

debat anmeldelser

THE HISTORY MANIFESTO ET SYMPOSIUM

Jo Guldi og David Armitages *History Manifesto*, som Cambridge University Press udgav sidste år, har givet anledning til en del debat internationalt. *History Manifesto* tager afsæt i forfatternes samtidsdiagnose: Vores samtid er behersket af kortsynethed, og faghistorien har mistet sin samtidsrelevans. Faghistorien er kendtegnet ved en gennemgribende specialisering og interesse for afgrænsede problemstillinger, som har betydet, at den har mistet terræn i det offentlige rum og som vejledende vidensform for politikere og administratorer. Den rolle er blevet overtaget af ahistoriske discipliner – især økonomi, men også fx evolutionsantropologi – mens historikerne skriver for hinanden. Løsningen er at genopdage *la longue durée*: Stor historie som dækker store problemstillinger og behandler dem over lange tidsmæssige stræk. Midlet er *Big Data*.

Bogen falder i fire kapitler. Det første omhandler tidligere traditioner for at tænke stor historie, mens andet kapitel omhandler den store histories fald og specialhistorierernes fremvækst. Kapitel 3 tager de ahistoriske videnskaber i vingebenet og viser, hvorledes økonomernes universelle modeller dominerer diskussion om fremtidens mulige beskaffenhed, men at disse i kraft af deres ahistoriske karakter er begrænsende, ikke mulighedsskabende. Historiefaget kan leve bedre analyser af klimaforandringer, international *governance* og ulighed – de tre eksempler, som gennemgås i bogen. I kapitel 4 argumenteres der for, at kortsynetheden kan modvirkes ved hjælp af moderne informationsteknologi, som gør det muligt at håndtere den ekslosion af *Big Data*, som er blevet til rådighed for os i dag. Der gives en lang række eksempler på historiske analyser, der har anvendt digitaliserede kilder til at oparbejde store datamængder, og de resultater man har fået ud af det. Pointen er dog ikke kun forskningsintern, men at det kun er ved hjælp af historiske analyser af lange varigheder og *Big Data*, at historikerne kan genvinde deres plads i offentlige debatter og i offentligheden i almindelighed.

Vi vil med denne enquete bruge Guldī og Armitages manifest til at rejse debat om historievidenskabens fremtid. Vi har ikke på forhånd stillet særlige spørgsmål, som skulle lede deltagerne i enqueten i en bestemt retning. Vi vil ganske enkelt gerne høre de tanker, som bogen har sat i gang, uanset hvordan de hænger sammen med bogens påstande. Bogen er en anledning til at tage temperaturen på historieskrivningen og historiefaget. Det eneste, vi har gjort gældende, er, at vi gerne vil have, at man ser bogen som en debatbog, der skal kritiseres for sine argumenter og synspunkter, ikke for sine ret åbenlyse mangler, især som historiografi betragtet.

Guldīs og Armitages tekst ligger frit tilgængeligt på <http://historymanifesto.cambridge.org/>. Et væsentligt debatindlæg af Deborah Cohen og Peter Mandler blev bragt i *American Historical Review*, 120 (2015), hvori Armitages og Guldī svar også findes. Meget af debatten findes desuden på Twitter via hashtagget #historymanifesto.

CLAUS MØLLER JØRGENSEN
OG BERTEL NYGAARD
REDAKTØRER

TVÆRFAGLIGHED, DIGITAL HISTORIE OG OPTIMISME

Som optakt til efterårssemesteret valgte jeg i år at bede mine nye 1. semesterstuderende læse introduktionen til *The History Manifesto*. Det er der tre grunde til. Faget er historie på KU, og kurset er et såkaldt Område 1-kursus, som jeg har kaldt "America's Constitution – en historisk indføring i det amerikanske politiske og juridiske system". Der er tale om et kursus i amerikansk historie fra det 18. århundrede og frem til i dag, i hvilket historien ses eller præsenteres igennem en retslig-politisk vinkel. Vores væsentligste tekstdbog er Akhil Amar: *America's Constitution: A Biography* (2010) – deraf kursets titel.

Amar er juridisk professor på Yale Law School, og han fortæller os i bogens efterord, at hans ønske har været at skrive en tekstdbog, som spænder over ikke blot jura og politik, men også historie. Hver enkelt af disciplinerne jura, politisk videnskab og historie giver noget vigtigt, men det er når, man sætter dem sammen i bedste tværfaglige forstand, at man når et mere nuanceret billede, mener Amar. Hans juridiske kolleger har, skriver han, en tendens til at fokusere på de konkrete retssager, der i årenes løb har udfordret ordlyden og betydningen af forfatningen. Hermed risikerer de at overspille dommernes rolle i historien om forfatningen. Og mange politologer har det med at skynde sig forbi selve dokumentet og dets ordlyd og betydning og i stedet opstille abstrakte matematiske modeller med henblik på at kunne gøre rede for de bagved liggende politiske manøvrer og systemer.

Hverken jurister eller politologer anerkender den store rolle, som det amerikanske folk spillede, og de ofte helt praktiske spørgsmål og ønsker, der lå til grund

for, hvordan begivenhederne udspillede sig. Dette har til gengæld historikerne gjort. Problemet er så blot, at de fleste historikere, som har beskæftiget sig med den amerikanske forfatning, har været specielt interesseret i at fortælle selve tilblivelseshistorien – ofte ved at fokusere på en enkelt eller to vigtige aktører (som f.eks. James Madison) eller på en enkelt problematik som f.eks. den, der omhandler det paradoksale i, at flere af de *founding fathers*, der var med til at italesætte individuelle friheder, selv havde slaver.

Disse historikere har efter Amars mening forsømt at interessere sig for, hvad der videre skete. De har ikke set, at det først er med de senere tilføjelser til forfatningen, at denne blev det dokument, der i dag står så centralt i den amerikanske bevidsthed. Der er en tilblivelseshistorie, og der er en konstitutionel historie, hævder Amar – begge er vigtige, og begge skal med. "The basic point about the Constitution is that it became law only after it left that (closed) room", skriver han (s. 467), idet han henviser til det rum i Philadelphia, hvori forfatningen blev skrevet. De fleste historikere har 'deres' periode, og hvad der sker uden for 'deres' tidsramme, må andre berette om. Flere har én og kun én indgangsvinkel, og det er for snævert og for ekskluderende, synes Amar. Lige netop når det gælder noget så vigtigt som forfatningen, må flere vinkler og tidsperioder med.

Amar er her inde på en form for *longue durée* tænkning med hensyn både til tid og tværfaglighed, som minder en del om den, Jo Guldi og David Armitage fremfører i *The History Manifesto* – så *longue durée*, som det nu kan blive, når vi taler om amerikansk historie. Som tværfaglig forsker og underviser synes jeg, Amar – og Guldi og Armitage – har en god pointe her. Deres introduktion er derfor meget brugbar i forhold til en præsentation af mit ret-og-humaniora-orienterede emne og fokus.

Den anden grund til, at jeg valgte at starte mit Område 1-kursus med Guldis og Armitages introduktion, er, at de tager fat i diskussionen om, hvad digitale data kan bruges til inden for historiefaget. Det var en af deres amerikanske kolleger, Roy Rosenzweig, som – indtil sin alt for tidlige død i 2007 – foruden at være professor i historie ved George Mason University i Virginia også var grundlægger og leder af Center for History and New Media – nu omdøbt til Roy Rosenzweig Center for History and New Media – som efter min mening i sin tid skrev noget af det bedste og mest interessante omkring *digital humanities* og brugen af de (dengang) nye digitale medier inden for historiefaget. Siden er der blevet skrevet rigtig meget om det digitale humaniora, men det er ikke så ofte historikere, der har været på banen.

At det digitale er kommet for at blive, kan der ikke være megen tvivl om. Det drejer sig nu om at få klargjort, hvordan det kan hjælpe – og ikke forhindre – os i vores forskning og undervisning. Her gør Guldi og Armitage os en tjeneste ved i deres manifest at pege på, hvordan historikere kan bruge *Big Data* på en for dem at se konstruktiv måde. Jeg synes, det er vigtigt, vi hjælper datalogerne med at udvikle programmer, som er specielt målrettet til os, og at vi i det hele taget involverer os i, hvordan det digitale kan integreres på en kvalitativ og frugtbar måde i historiefaget. Uden vores input vil dataloger og ingeniører ikke have en

chance for at udvikle noget, som giver mening *for os*, og som vi mener, vi kan bruge til noget fornuftigt. Og det er ikke mindre vigtigt, vi helt fra starten af deres studium taler med de studerende om, hvordan man bruger digitale kilder og data.

Slutteligt kan jeg godt lide den optimisme på historiefagets vegne, der gennemskyrer ikke blot introduktionen, men hele *The History Manifesto*. I en tid, hvor der uophørligt tales om dimensionering og fremdriftsreform, og hvor vi humanister ofte trænges i en defensiv rolle og må forsøre relevansen af det, vi laver, er det dejligt med en så offensiv begejstring som den, Guldi og Armitage lægger for dagen. Deres er et manifest – et argument om, at det nytter noget at læse historie, fordi netop historiefaget giver en række redskaber og tilgange, som er uhyre relevante for at kunne løse flere af de store problemer, vi har på verdensplan i dag.

I deres svar på Deborah Cohens og Peter Mandlers sønderlemmende kritik af *The History Manifesto* i *American Historical Review*, medgiver Guldi og Armitage gerne, at bogen langtfra er perfekt. Idéen var at starte en åben diskussion, og de har som noget helt enestående fået Cambridge University Press til at tillade en *open access*-publikation af bogen. "It is in the nature of manifestos to be hopeful, forward-looking, and somewhat provocative", som de skriver. Er det ikke netop noget "hopeful, forward-looking, and somewhat provocative", man har brug for, når man starter som ny historiestuderende og endnu ikke helt ved, hvorvidt man har valgt det rigtige studium?

HELLE PORS DAM
PROFESSOR MSO, DR. PHIL
SAXO-INSTITUTTET, AFD. FOR HISTORIE
KØBENHAVNS UNIVERSITET
PORS DAM@HUM.KU.DK

ET OPRÅB TIL FAGET

Jo Guldi og David Armitages *The History Manifesto* er på mange måder et ærværdigt initiativ, der sætter historiefagets rolle til debat, som kun et manifest kan. Det er en tankevækkende, inspirerende og til tider provokerende tekst, der på 165 sider leverer både diagnose, årsager, løsninger og udblik. Det er derfor også prisværdigt, at Cambridge University Press har valgt at gøre bogen frit tilgængelig i elektronisk form. For hvis vi skal diskutere fagets rolle og dets (manglende) evne til at kigge ud og appellere til offentligheder og beslutningstagere, er det afgørende nødvendigt også at have blik for den vifte af forandringer, som forskningen undergår, og her er form og publicering uomgængeligt.

Når det er sagt, er det klart, at manifestet har en del svagheder, som det utvetydigt er blevet pointeret i *The American Historical Review* og (i nogle tilfælde mere

nuanceret) på sociale medier som Twitter. Jeg skal ikke gentage disse svagheder, men vil i stedet præsentere min læsning af manifestet, dets mangler og nytte.

Her er, hvad jeg ønsker at sige, så kort som det kan siges: Manifestets problemidentifikation er grundlæggende korrekt, og diagnosen er nok delvis rigtig, selvom bevisførelsen er mærkværdig. Kuren og ikke mindst den begejstring, den fremsættes med, er derimod mindre overbevisende. Problemerne med den foreslæde løsning er dog samtidig en påmindelse om de kvaliteter ved historiefaget, vi bør værne om: bredde, rummelighed og alsidighed. Som verden tegner sig, er det min vurdering, at netop de kvaliteter er mere nødvendige, end de længe har været – og i et længere perspektiv kan vise det vise sig, at netop de bliver kilden til fagets genopblomstring.

For at tage problemidentifikationen og diagnosen først. Det er i mine øjne helt rigtigt, at historiefagets krise (hvis det er det, vi taler om) må ses i sammenhæng med den kritik og belejring af humaniora, som i øjeblikket finder sted i udlandet og herhjemme, og som leder til et fald i både anseelse og søgning (s. 5-6). Det må vi diskutere, og vi må blive dygtigere til at sætte ord på, hvad vi kan, og hvorfor det er vigtigt, og til at kritisere den nådesløse efterspørgsel af en snævert defineret omverdensrelevans. Det er også sandt, at en stor del af de funktioner i den offentlige debat eller i magtens korridorer, som historikere tidligere varetog, nu varetages af forskere fra samfundsvideneskab, særligt økonomer. At det primært skulle skyldes en fragmentering og specialisering af forskningsdagsordenen – eller hvad Guldi og Armitage kalder *short-termism* – er dog langt fra åbenlyst. Der er nemlig ikke tale om en direkte udskiftning. Den form for viden, der nu efterspørges af beslutningstagere, har også forandret sig: Evidensbaseret ekspertviden ofte baseret på kvantitative analyser står stærkere end andre analyser og former for viden, der er eller anses for at være mere fortolkende, værdibaserede eller erfaringsbaserede.

Her ligger en del af problemet med *The History Manifestos* lovprisning af potentialet for særligt digital historie og en orientering mod *Big Data*, et af forskningsverdenens aktuelle luner. Historiefaget må naturligvis forholde sig til bredere tendenser i forskningsverdenen, og historikere bør utvivlsomt udnytte de nye kilder og kildetyper, der bliver tilgængelige. Så hvis "big is back" (s. 86), skal vi som forskningsfællesskab forholde os til og bidrage til nye indsiger. Men historikere, om nogen, ved – eller burde vide – at paradigmer for vidensproduktion og politikformulering er foranderlige. I det lys spiller *Big Data* og kritikken af det detaljerede historiske studie (*short-termism*) en uforholdsmæssig stor rolle i manifestet. Forfatterne kan til tider virke nærmest forført af tanken om at rådgive vor tids fyrster – den politiske og administrative elite – og de synes nærmest at acceptere, at den type viden, der aktuelt efterspørges, også bør leveres af historikere. Derudover har de et mindre skarpt blik for andre måder, hvorpå historikere bidrager til den offentlige debat, og den betydning det har eller kan have.

I en mere venlig læsning af manifestet, kan historikeren anskues som en slags vogter af eller en potentielt mere reflekteret udøver af den store analyse. Guldi og Armitage fremsætter nemlig den påstand, at historikere er særligt egnede til at fungere som naturlige mæglere i fortolkningen af de store datasæt, der ligger til grund for tilsvarende store narrativer om mennesket og dets habitater (f.eks. om økonomisk ulighed eller klimaforandringer). Velkendte værktøjer ligger her lige for: historisk bevidsthed, kildekritik og en bevidsthed om, at det kvantitative altid har et kvalitativt grundlag (hvad beslutter vi os for at tælle og registrere, f.eks.?). For det første er det dog ikke klart, at alle de redskaber kan patenteres af historikere, og hidtil har historikere da heller ikke været fremtrædende i kritikken af, hvordan *Big Data* kan være *biased* eller medvirke til at marginalisere eller ekskludere særlige perspektiver eller grupper. Guldi og Armitage kan dog godt have ret i, at historikere har været for sene til at interessere sig for de spørgsmål.

Der er trods alt stadig et element af begejstringen for det nye og det store, der bekymrer. Selv om det i manifestet lejlighedsvis nævnes, at ikke alle historikere skal kaste sig over den store (storslæede?) historie eller de store (ofte digitaliserede) datasæt – en pointe som forfatterne med god grund har understreget og udnybet i den efterfølgende debat i *The American Historical Review* – er entusiasmen betydelig, og den indebærer en værdisætning af den store historie, dens underliggende tektoniske forskydninger og de brede tendenser, den fremviser.

Her ligger nogle spændinger. For rigtig mange historikere vil det klinge rigtigt, at “history has a special (if not unique) claim to be a critical human science” (s. 15), og at vi ved at forvalte en historisk arv i høj grad er med til at forme den offentlige fremtid. En række spørgsmål trænger sig dog på: I hvor høj grad skal historiefaget orientere sig mod de aktuelle betingelser for vidensproduktion? Er der her tale om opgaver, der bedre løses i tværfaglige samarbejder? Er vi i tilstrækkelig grad metodisk rustede til sådanne opgaver? Er det klogt eller ønskeligt at foregive at have (bare lidt) styr på fremtiden, når vi i forvejen kæmper med at forstå fortiden? Risikerer vi at fremstå mere skråsikre og sætte dyder som effertænksomhed og ydmyghed på spil? Hvad vil det betyde for den traditionelle insisteren på kompleksitet og værdien af kritik?

Jeg savner i manifestet en stærkere insisteren på det, der i mine øjne skaber et attråværdigt og efterspurgt historiefag: Nemlig en allerede eksisterende metodisk og teoretisk diversitet, en alsidighed i arbejdsformer, tidsperspektiver, ambitioner og formål. Som fagfællesskab savner vi den konsensus om grundlæggende antagelser og ambitioner, som fx store dele af økonomi eller politologi besidder. Men er den manglende konsensus og ensretning ikke netop en styrke? Der ligger et godt budskab i vores omtale af historie som fag snarere end disciplin.

For en god ordens skyld: Vi skal ikke tilbage i hængekøjen. Tværtimod skal vi blive ved med at diskutere de spørgsmål, *The History Manifesto* rejser. Ja, manifestet har svagheder, men læser vi det som et opråb, der kan styrke diskussionen om fagets grundlag, gøre os mere bevidste om de valg, vi træffer, og ruske op i de

forestillinger og normer, der præger vores aktiviteter – ja, så tjener det et meget væsentligt formål.

CASPER SYLVEST
LEKTOR
INSTITUT FOR HISTORIE, SYDDANSK UNIVERSITET
CSY@SDU.DK

ENDNU EN FORFALDSFORTÆLLING

Der er en uheldig, men jævnlig tendens til, at krisefortællinger indhylles i sygdomsbilleder, således også i dette manifest, der allerede på sine første sider kalder kortids-tænkning for en "sygdom". Vi står angiveligt midt i "et tidspunkt af accelererende krise, der er kendtegnet ved manglen på langtidstænkning". I denne korrekte, polemiske kommentar, skrevet på en betydelig irritation over teksten, vil jeg fokusere på den 'forfaldskonservative' grundtone, der er i Jo Guldi og David Armitages *History Manifesto*, eller rettere på deres teksts karakter af forfaldsfortælling.

Måske det er på sin plads indledningsvis at sige, at jeg er helt uoverbevist af deres skandering af historiefagets udvikling og aktuelle status. Den strategiske servering af utallige titler er ganske enkelt ikke overbevisende som en beskrivelse af historiefaget, og deres større(!) analyse er mildest talt ringe som eksempel på historieskrivning. Endnu mindre overbevisende er deres 'løsning' på deres 'problem' og den mærkelige tiltro til de nærmest terapeutiske effekter af, at historikere skriver om længere tidsforløb. Helt særligt uoverbevisende, for ikke at sige bekymrende, er den baggrundsfortælling og det ideologiske udgangspunkt, der strukturerer såvel diagnose som kur. Det er denne fortælling og ideologi, jeg vil koncentrere mig om her.

Jeg deler for så vidt ambitionen om (også) at skrive længere historier, at gøre historieskrivning relevant for offentlig debat og problemløsning samt at afsøge nye arbejds- og skrivemåder. Jeg tvivler bare på, at dette manifest er et godt udgangspunkt at gøre det fra. Vil man gøre, som manifestet foreslår, vil jeg mene, man bør gøre det på trods af og ikke på grund af manifestet.

Lad os starte med diagnosen og opliste, hvor galt det åbenbart står til. Ifølge Guldi og Armitage lever vi i et "samfund paralyseret af kortsigts-tænkning" (s. 10), "et samfund plaget af falske idéer" (s. 13). Dette er "vores kriseøjeblik" (s. 37), "vores æra af simplistiske løsninger" (s. 81), en "æra af ideologisk splittelse" (s. 83). Historiefaget selv er i en "moralsk krise, et indadvendt tilbagetog fra at kommentere på aktuelle globale forhold og alternative fremtider" (s. 83f). De må leve et andet sted end mig.

Hvad er sygdommens årsag, hvordan er vi da nået til denne forfærdelighed, der er vores samfund og vores faglige praksis? Jo, som alle gode, konservative for-

faldshistorier de sidste 40-50 år, så begynder også manifestets fortælling med 1968 og de intellektuelle: "I årtierne efter 1968 er den Korte Fortid begyndt at dominere oplæringen i at tænke over tid på universiteterne" (s. 51). Denne kedsommeelige syndefaldsmyte bliver ikke egentligt afdækket. Faktisk bliver den snarere modsagt af deres egne bestræbelser på at vise, hvordan der er blevet tænkt langt over klimaet, politikken og uligheden siden 1970'erne (som så alligevel er blevet til "mareridtsscenarier og fundamentalistiske mytologier [...] der begyndte at vokse omkring det samme tidspunkt, som historikere begyndte at trække sig tilbage til kortere og kortere tidsskalaer"). Ej heller er der antydningen af tanke over økonomiens, særligt finansøkonomiens og forbrugerismens acceleration af tid, eller nogen omgang med den betydelige sociologiske og historiske litteratur om acceleration og øjebliksfokusering. I stedet får vi den kedelige klagesang om de intellektuelle 68'eres brud med det, der giver samfund og individ meningshorisont.

Heldigvis er "det store tilbage". For i det "sidste årti kan der ses tegn på genkomsten af *longue durée* på tværs af det intellektuelle landskab" (s. 86 og 85). Mere interessant end deres diskussion af *big history*, *deep history*, *det antropocene* og *digital humanities*, hvis faktiske eksistens og betydning overfortolkes, er deres idé om, at nutidige historikere gennem dette arbejde er "i færd med at genskabe det tætvædede tæppe af fortællinger, der skærmer en kultur med en sofistikeret forståelse af dets fortid." (s. 86).

Jeg tror ikke man kan overdrive betydningen af, at de skriver "tætvævede" og "skærmer", for der er manifestet igennem en klar tone af usikre, kognitivt udfordrede individer i behov for styrings- og meningsteknologier givet dem af andre. Hør bare denne proklamation, der afslutter kapitel 3: "I dag behøver vi desperat en voldgiftsmand for disse mytologiske historier [fra evolutionære biologer, arkæologer, klimaforskere og økonomer, der allerede fortæller lange historier] med evne til at uddrive fordom, genetablere konsensus om de faktiske grænser for det mulige, for derigennem at åbne op for en bredere fremtid og skæbne for moderne civilisationer. Historien som disciplin kan være den dommer" (s. 87). Ønske om at "genetablere konsensus om de faktiske grænser for det mulige" og etablere en øverste instans, der kan skelne sandt fra falsk og sætte loven, lyder som de øverste punkter på enhver gammelkonservativ forfaldsfortællers ønskeseddel. Men derudover er der grund til at bide mærke i den positionering, der foretages mellem historiefagets aktuelle praksis som medskyldig i nutidens absurditet og dens mulighed som den nære fremtids autoritative, forskelssættende, meningsskaben-de og tvivlsborttagende kraft.

Der er en uafklaret spænding i teksten mellem den kortsigtskrise, vi angiveligt befinder os i, og så deres beskrivelse af, hvordan det store og det langtrækende er tilbage. Måske spændingen skyldes en grundlæggende splittelse i teksten mellem at være en forfaldsfortælling og et manifest, mellem en diagnose af den nære fortids synder, nutidens forfærdeligheder og fremtidens muligheder. Måske det også kommer af den idé om at lade de langtrækkende fortællin-

ger skærme folk, som blev nævnt ovenfor. Befolkningen, skriver de, "behøver igen langtidshistorier" (s. 121), og når historikere for alvor begynder at skrive disse historier, da vil nutidens kortsigtskrise *og* dens langsightslyst blive løst. Salgstalene for historiske biografier, anden verdenskrigshistorie og lignende fortæller dog en noget anden historie om, hvad folk efterspørger, medmindre selvfølgelig det handler om, at folk efterspørger noget andet, end det de (ifølge Guldi og Armittage) virkelig behøver.

Det bringer os til det sidste væsentlige nedslag i min kritik, nemlig deres placering af historiefaget og historikeren og den ærligt talt noget udemokratiske forestilling, de har om vidensproduktion: "Fortidens offentlige fremtid *forbliver* i hænderne på historikere." De er "endnu engang kaldet til at give deres råd". Vi behøver åbenbart "presserende det brede, langsigtede som *kun* historikere kan tilbyde" (s. 125, mine fremhævelser). Den rolle forbliver, trods historikernes årti-lange forsøg på at undslå sig, i deres hænder. Ikke en tanke spildes på, at vidensproduktion, særligt den humanistiske af slagsen, har undergået en kærkommen demokratisering, der betyder, at autoriseret viden betivles, diskuteres og autoriseres mange andre steder end i akademia. Det kan selvfølgelig kun forstås som et syndefald af tiltagende meningsløshed.

Den næsten ubærlige afslutning, hvor de ikke kan dy sig for at mime det *Kommunistiske manifest* og opfordre historikerne til at forene sig, siger alt: "Der er en verden at vinde – før det er for sent" (s. 125). Ikke nok med, at vi skal have enhver forfaldfortællings frydefulde leg med det endelige kollaps og fremdragelsen af det sidste øjeblikks mulighed inden dette kollaps, vi skal også have en mildest talt utiltalende fremstilling af historikeren som både magtens rådgiver, verdens healer og det skrøbelige individs meningsskaber.

Dette manifest skal, vil jeg mene, ikke læses som angående historiefaget. Ikke kun fordi det er en dårlig guide til histories historie og fremtid, men også fordi det i langt højere grad er en bred forfaldfortælling, der bruger historie som sin scene. Jeg foreslår derfor, at man læser dette som et historisk dokument, der eksemplificerer en særlig forfaldfortælleform, der kan blive ved med at bruge en mytologiseret fortid som anklageskrift mod nutiden på vegne af en fremtid, der skal indhegnes og afgrænses af sikkerhed og autoriteter, snarere end som et arbejdssprogram for fremtidens historikere. Vi er på glædelig vis udfordret af nye teknologiske muligheder, af andre fagligheder og af en kritisk offentlighed. Det er ikke en krise. Det er en mulighed. Hvad det ikke er, er en anledning til at genetablere historikeren som den store, autoritære historiefortæller, manifest eller ej.

MIKKEL THORUP
PROFESSOR MSO, PH.D.
IDÉHISTORIE, INSTITUT FOR KULTUR OG SAMFUND
AARHUS UNIVERSITET
IDEMT@CAS.AU.DKBANKEN

KASSANDRAS FORBANDELSE

Siden oldtiden har der været tradition for at opfatte historie som livets læremester – *historia magistra vitae*. En sådan forståelse af historien lå til grund for Ludvig Holberg, der beskrev historien ”som et Speil, hvorudi man af forbigangne Ting kan se og dømme om tilkommende, lære at kiende sig selv tillige med andre, og erhverve den solideste Kundskab udi Morale, Jure publico og Stats-sager.” I særdeleshed fremhævede han betydningen af, at ”Regenter og høje Stands-personer, som det allervigtigste af verdslige Studier,” gjordes bekendt med historien.

Mange faghistorikere distancerer sig fra denne nytteorienterede fortidsbrug, som de mener hæmmer eller blokerer rent erkendelsesmæssigt. Men ikke amerikanske Jo Guldi og britisk-amerikanske David Armitage, der åbner deres manifest med et anråb til historien om hjælp: ”We live in a moment of accelerating crisis that is characterized by the shortage of long-term thinking … rising sea-levels threaten low-lying communities and coastal regions, the world’s cities stock-pile waste, and human actions poison the oceans, earth, and groundwater for future generations … where, we might ask, is safety, where is freedom? What place will our children call home?” Historisk tænkning (*long-term thinking*) fremstilles her som en vejleder, som et redskab til at føre os ind på et spor, der ikke peger direkte mod afgrunden og det truende økologiske *tipping point*, hvor forurening, ødeleggelse af natur og atmosfære og energiforbruget får Golfstrømmen til at vippe. Ludvig Holberg ville have nikket samtykkende, men også løftet pegefingeren: Så langt ud ville vi aldrig være kommet, hvis vi havde fulgt hans anbefalinger og dræget omsorg for, at ”Regenter og høje Stands-personer” havde et solidt kendskab til historien. I det hele taget ville den gamle historieprofessor nok kikke med nogen forundring på magteliten i dagens Danmark, domineret af djøf’er (cand.polit.’er, cand.oecon.’er, cand.scient.pol.’er og cand.jur.’er), som løber halvmaraton og dyrker fitness, og hvis kendskab til historie for de flestes vedkommende indskrænker sig til, hvad fjernsynet sender af historiske dokudramaer. Der er langt til holbertidens alvorstunge, højlærde regeringskreds, hvor alle kunne den græske, den romerske og den europæiske for ikke at tale om den bibelske historie på fingrene.

I det efterfølgende vil jeg samle mig om to af de mange spørgsmål, som rejser sig ved læsningen af Jo Guldis og David Armitages kampschrift. Det første er, om det er rigtigt, at historien kan levere svaret – eller i hvert fald en del af svaret på, hvad der er gået galt, og hvad der skal til for at bringe samfundet væk fra afgrundens rand. Det andet spørgsmål, som jeg vil berøre, er, om der er udsigt til, at samfundet vil lytte til historikere, bare de er skarpe nok.

Forfatteren af disse linjer hører til dem, der har set med skepsis på Holbergs og andres ideer om, at man kunne lære af historien. Historiens forløb var alt for kontingen, alt for meget, med den tyske historiker Reinhardt Kosellecks ikoniske udtryk, *vergangene Zukunft*, til at der kunne uddrages nogen lære af den – og det var netop det fine ved historie. Fortiden var interessant og fascinerende som et

altid åbent, uafsluttet drama, hvor alt kunne ske. Historie var frihedens rige. Men netop derfor ikke, eller kun i helt overordnet forstand, nogen livets lærermester.

Det mente jeg, indtil jeg blev opmærksom på miljøspørgsmålet. Her gælder nemlig andre spilleregler. Negative indgreb i miljøet betyder, at der skabes en ny virkelighed, som ikke kan slettes, medmindre der gennemføres genoprettende eller kompenserende foranstaltninger. Tiden går, men fortiden flytter med; ikke bare på den hyggelige og opbyggelige måde, at vi fra vore forbædre kvit og frit overtager kulturarven med dens bygningsværker, vejanlæg og markskel og alt muligt andet, som vi kan beholde eller slette efter behag, men på en anderledes næргående måde. Historie er ikke længere blot *vergangene Zukunft*, den er en gældspost, som ikke kan snakkes væk og ikke lader sig tie ihjel. Råderummet er indskrænket, og man risikerer at komme alvorligt til skade, hvis man bare lader som ingenting.

Det er ikke nogen ny erkendelse. I 1700-tallet så man her i Danmark med brykning på sandflugten, som siden 1500-tallet havde lagt flere kirkesogne øde og truede med at tage flere med. Sandflugten var en gæld, som man havde fået i arv. Det nemmeste var at lade gælden stå. Men det gjorde man ikke; med en stor, målrettet indsats fik man den nedbragt og slettet. Tisvilde Hegn og andre klitplantager står i dag tilbage som vidnesbyrd om denne storsslæde præstation. I industrialismens periode, som fulgte umiddelbart efter, er man blevet mindre påpasselig med at nedbringe miljøgæld, end man var i Christian VIIs og Frederik Vs tid. De forøgede kræfter har forledt til overmod og nonchalance.

Det har hen ad vejen, især efter 1970, ikke skortet på advarsler om både det ene og det andet, herunder at det store forbrug af fossil energi, som er industrialismens akilleshæl og den direkte årsag til de klimaforandringer, der står i centrum for Guldís og Armitages overvejelser, kunne blive et alvorligt problem. Men som jeg beskriver i mit nylige bidrag til antologien *Modernization and Heritage* (red. Karen Langgård & Kennet Pedersen. Nuuk 2013), skitserede den kendte danske fysiolog og senere Nobelprismodtager August Krogh allerede i 1904 – efter eksperimentelt at have fastslået at havvandets CO₂-absorberende evne var mindre end antaget – et drivhusscenario, nogenlunde svarende til det vi i dag, hundrede år senere, lever i. Det råd, som den praktisk orienterede August Krogh gav for at komme en truende global opvarmning i forkøbet, var at holde grundigt øje med forbruget af fossilt brændsel.

Havde man haft det råd for øje og vist rettidig omhu, ville man have valgt anderledes ved en række af det tyvende århundredes store korsveje: Man ville – i erkendelse af et finmasket jernbanenets indlysende energimæssige, men i øvrigt også sociale og landskabsmæssige fortrin – have afvist privatbilismens fristelser, ligesom man ville have begrænset civil luftfart til et absolut minimum. Man ville have holdt igen med mekanisering og automatisering inden for industrien, men navnlig inden for landbrug, fiskeri og husholdning, tre økologisk følsomme sektorer, der må behandles med særlig forsigtighed.

Meget ville i dag have set anderledes ud, hvis man havde fulgt August Kroghs råd. Charterturismen med fly ville ikke være opstået, massebilismen ville ikke have fået lov at udvikle sig, motorvejene ville ikke være blevet bygget, og vi ville – uden at kende ordet – have haft et bæredygtigt økologisk landbrug med masser af kløver, begrænset brug af kunstgødning, upåklagelig dyrevelfærd og titusinder af arbejdspladser, ligesom vi ville have haft et sundt havmiljø med et velfungerende fiskeri uden trawlere, også døt med masser af arbejdspladser. Levestandarden målt i forbrugsomsætning pr. individ ville have været lavere end i dag, formentlig nogenlunde som i 1950'erne. Til gengæld ville vi ikke have været fanget af en miljøgæld, der de seneste årtier har vokset sig så stor, at vi som Guldi og Armitage med gru må konstatere, at vi har mistet muligheden for at forme vores egen skæbne, at vi lever på lånt tid. "What place will our children call home?"

Guldi og Armitage har ret i, at vi kan lære af historien. Blandt meget andet hvor vigtigt det er at følge udviklingen nøje og løbende justere ind, så den akkumulerede vægt af fortidens synder ikke bliver så stor, at vi må give op – en situation vi er tæt på i dag, som manifestets to forfattere så udmærket beskriver det.

Zoomer vi tættere ind på det historiske forløb, er der hundredvis af detaljer, som bliver synlige og fortjener opmærksomhed, blandt andet med henblik på at identificere muligheder og problemer, hvis man vil nedbringe den enorme miljøgæld. Manifestets forfattere er flere gange inde på det nutidige politiske systems manglende evne til at tænke langt og uegenyttigt – i modsætning til 1700-tallet. Guldi og Armitage har navnlig den angelsaksiske verden i tankerne, men noget lignende gælder hos os. Det maner til eftertanke, at det var enevælden – Christian VIIs og Frederik Vs af historikere udskældte og forhåndede enevælde – der med sandflugtens dæmpning formåede at gennemføre Danmarks hidtil eneste succesfulde miljøgenopretningsprojekt i stor skala, mens nutidens demokratiske samfund er handlingslammet.

Enevælden af Guds nåde var aldrig et sekund i tvivl om, at den var forpligtet ud over sig selv, hvorimod demokratiet synes at have et problem med foranstaltninger, som ikke er til umiddelbar fordel for det stemmeberettigede flertal her og nu og i øvrigt lægger sagerne i hænderne på økonomer og regneark. Ansvaret for kommande generationer kommer ikke i betragtning. Er demokratiet en del af problemet, snarere end en del af løsningen? Fungerer demokratiet kun, hvis det går økonomisk fremad, mens oplyst enevælde, som vi havde det i Danmark fra 1660 til 1848, er et politisk system for *all seasons*? Det er vel også rimeligt at spørge, om ikke kapitalismen med dens uophørlige krav om vækst er en del af problemet, snarere end – som man unisont har hævdet siden 1989 – en del af løsningen. Der åbner sig interessante historiske perspektiver, som hurtigt kan blive en del af aktuel politik, hvis man vil prøve at nedbringe miljøgælden, hvilket – det ligger på den flade hånd – alene kan ske ved en gennemgribende omorganisering og reduktion af ressourceforbruget.

Tilbage står, om folk vil lytte, hvis historikerne forsøger at komme længere frem på banen med deres indsigt. På det punkt er Jo Guldi og David Armitage

meget optimistiske; det, der skal til, er, at vi – historikerne – skriver spændende bøger, som med inddragelsen af al den dokumentation, der i dag kan præsteres, adresserer sig til tidens store problemer. Jeg har mine tvivl. Ét er, at folk har vænnet sig af med at læse historiske værker, hvis ikke lige de handler om slaget ved Dybbøl i 1864, Anden Verdenskrig eller andre velafgrænsede, kortfristede emner som biografien, der har oplevet en kolossal opblomstring siden 1970’erne. Men ikke kun det. De fleste, inklusive miljøskeptikere og klimabenægttere – nu fromt og tilforladeligt maskeret som forkæmpere for fastholdelse af arbejdspladser i den globale konkurrence – ved et eller andet sted, at den er rivende gal; men man ønsker ikke at blive konfronteret med det og vender ryggen til. Øjenåbnende analyser af den art, som Guldi og Armitage advokerer for, undgår man omhyggeligt – så heller en ny, kvikt skrevet bog om Karen Blixens far eller et andet pikant og interessant emne.

Longue durée-historikerne, hvis genopstandelse historiemanifestet taler så varmt for, er dømt til at leve i ubemærkethed, lige meget hvor gode de er. De er som ramt af Kassandas forbandelse. Cassandra var den trojanske prinsesse, som Apollon gav evnen til at spå, men da hun afviste ham, ændrede han sin gave, så Cassandra nok kunne se fremtiden, men måtte lide den tort, at ingen hørte efter, og ingen troede på hendes dystre spådomme.

THORKILD KJÆRGAARD
DR.PHIL., TIDLIGERE MUSEUMSDIREKTØR OG LEKTOR
VED GRØNLANDS UNIVERSITET
THORKILD@THORKILDJAERGAARD.COM

ANDRE MULIGE VERDNER

Hvor er det godt, at historikere debatterer fag og fremtid i en tid, hvor humaniora erklæres i krise, og hvor der med jævne mellemrum stilles spørgsmålstegn ved humanioras relevans i det hele taget. Det er historiefaget selv og ikke en flygtig eller fjendtlig omverdens krav, der definerer rammerne for dets indhold, hvilket aldrig er givet, bundet eller konstant. At debatten handler om, hvordan historikere kan genvinde fordums (påståede) prestige og indflydelse gennem en bestemt type studier, er dog ikke det bedste afsæt. Diskussioner om fag har det med at blive for idealistiske og af og til bebrejdende og kommissærartige. I den forstand er Jo Guldi og David Armitages *blame game* ikke særlig opbyggeligt, og som Deborah Cohen og Peter Mandler har nævnt i deres kritik, kan *The History Manifesto* virke mere begrænsende end udvidende.

Man forandrer ikke noget ved at skrive manifester og fortælle, hvad andre bør gøre, men ved at praktisere den form for historie, man synes er vigtig. I øvrigt er historiefaget ikke i krise, tværtimod, og den faglige specialisering er næp-

pe heller problemet. Hvad der mangler i *The History Manifesto*, er en grundlæggende diskussion af, hvad historisk erkendelse egentlig er. Fortiden undersøges, forstås og erkendes ikke ud fra ensartede perspektiver. Men Guldi og Armitage vil i bund og grund have, at historie skal være en samfundsvidenskab, "a critical social science" (s. 85, jf. s. 124). De mener, at man kun kan vinde gehør og indflydelse med historiske undersøgelser, der udfolder sig i samme videnskabelige rum som samfundsvidenskaberne. Den opfattelse understreges af den afstand, Guldi og Armitage implicit lægger til humanistiske discipliner som f.eks. musik-, sprog-, kultur- og litteraturstudier.

Guldi og Armitage opstiller falske modsætninger, der iscenesættes med en eksplisit moralsk dom. Beskæftiger man sig med (langsigtede) studier i klimaspørgsmål og global ulighed, er man den partikularistiske *short-term*-historiker moralsk overlegen. Forfatterne ser de sidste 50 års historieskrivning som udtryk for en moralsk krise, hvor man i faglig indadvendthed har opgivet at kommentere "global issues and alternative futures" (s. 84). Og ingen kan vel være tilfredse med at overlade løsningen af de globale kriser, vi står overfor, til økonomer og politologer (s. 116)? Det er en mærkelig faglig *blackmailing*, for hvem vil ikke gerne arbejde for at vende den katastrofale klimasituation og afhjælpe den globale ulighed? Selvom der flere gange i teksten for en ordens skyld blødes op med forsikringer om det frugtbare i et samarbejde mellem mikro- og makrohistorie, ændrer det ikke ved den grundlæggende præmis. Dertil kommer den temmelig problematiske definerende udlægning, der gør alt, hvad der ikke er makro, til mikro.

Det er ikke kun historiefaget og udøvelsen, der har forandret sig siden 1960'erne, hvor problemerne ifølge Guldi og Armitage startede. Det er hele verden, der ser anderledes ud. Vil historikere få en stemme i en mere og mere *short-term*-fikseret verden, hvis blot vi ændrer fokus og bevæger os hen mod studiet af lange varigheder? Jeg tror det ikke. Uanset metoder og perspektiver, og hvad enten historikeren kan præsentere kort- eller langsigtede undersøgelser, er spørgsmålet: Hvem skal lytte, læse, forstå og handle? I mine øjne ligger problemet i Guldi og Armitages forestilling om publikum. Selv nævner de ambitionen om at tale til "multiple publics, within and beyond the academy" (Armitage og Guldi i *American Historical Review*, 120:2, 2015, s. 545), men når det kommer til stykket, er det politikere og beslutningstagere, Guldi og Armitage anser som primære adressater. Det ligger som en rød tråd i hele bogen.

Måske handler det ikke om at gøre historieforskning relevant for beslutningstagere, men for de offentligheder, der ligger uden for de institutionelle systemer i det hele taget – ikke kun et løseligt 'beyond the academy'. Det kræver, at vi ikke stiller os tilfredse med at være apparatjikker og 'kritiske' i vor egen lukkede verden – på jagt efter bevillinger til projekter, netværk og andre aktiviteter, der stort set forbliver en hemmelighed for omverden. Det kræver, at vi gør mere for at henvende os til den læsende og lyttende offentlighed. Fokus er i øjeblikket rettet alt for stift mod fagfæller og bevillingsgivere. Den 'humanioras krise', der tales om,

er ikke en fagintern krise, men en 'legitimitetskrise' overfor et samfund og en opinion, der i tiltagende grad er ude af trit med, hvad der foregår på humaniora. Og omvendt.

Historikere ser sig mere og mere som en del af et system, hvor beslutningstagerne, forskningspolitikere og ledere efterspørger en vare, som vi prøver at leve. Vi forsøger at præsentere og sælge vores idéer, så bevillingsgivere og politikere køber dem. Den største udfordring for historiefaget er den form- og genremæssige ensretning af den videnskabelige kommunikation, som er en af flere fatale udsløbere af 'professionaliseringen' af universitetsledelserne. Sat på spidsen kunne man sige, at vi producerer tekster, der skal dokumentere, at vi er pengene værd. Men i tilpasningen til det system, der skal overvåge og bedømme os, og i brugen af den infrastruktur, der er blevet udviklet til institutionel selvopretholdelse, har vi fjernet os fra de offentligheder, der kan være med til at skabe fremtiden.

Det er symptomatisk, at mange historikere ikke omtaler sig selv som *historikere*, men som *forskere* – med alle de konnotationer, forventninger og definitioner, der ligger i den betegnelse. Det er ikke en underordnet forskel. Ud over det identitetsmæssige (afstivning af den humanistiske forskeridentitet i en verden, hvor forskning ofte opfattes som noget, der foregår hos de våde videnskaber), fortæller betegnelserne noget om, hvem man orienterer sig mod. Forskeren orienterer sig mod systemet, historikeren mod offentligheden. Når forskeren en gang i mellem træder ind i offentligheden, er det som *ekspert*, mediernes yndlingsbetegnelse for sådan nogle som os. Ofte blot kolporterende et udsagn til brug for journalistens vinkling.

Hvad er det så, vi som historikere, forskere og eksperter skal fortælle i de offentligheder, vi forsømmer at kommunikere med? Jeg tror ikke, at man vil lytte mere opmærksomt på en *longue durée*-fremstilling end på resultaterne af en *short-term*, arkivendevendende undersøgelse (Guldi og Armitages skræmmebilde). Tværtimod tror jeg, at det kvalitative, nære og udtymmende studie har gennemslagskraft og kan åbne for diskussion af 'alternative futures'.

Fortidens fremmedartethed er det, vi lærer af. De anderledes handlinger og tænkemåder, historikerne finder i fortiden, lærer os ikke alene, at verden har set anderledes ud, men at fortidens mennesker også så anderledes på verden. I erkendelsen af, at man til andre tider har kunnet leve, forstå og indrette sig på en ganske anden måde, giver historikerne en erkendelse af, at andre verdner er mulige – også i fremtiden, altså "possible futures", som det hedder i *The History Manifesto* (se f.eks. s. 10-12 og 115). Det er den erkendelse, vi skal kommunikere i offentligheden.

ULRIK LANGEN
PROFESSOR, PH.D.
SAXO-INSTITUTTET, KØBENHAVNS UNIVERSITET
FRW104@HUM.KU.DK

HISTORIENS NYTTE OG UNYTTE

Det er næsten helt dystopisk, det manifest Jo Guldi og David Armitage lancerede sidste år under titlen *The History Manifesto*, og som har ført til en del debat. Hensigten er klar, at mane historikere til dåd og få dem til at deltage mere aktivt i den aktuelle samfundsdebat og planlægning. Referencen til Marx og Engels er da heller ikke til at overse: Historikere i alle lande, foren jer, lyder budskabet! Der er behov for det lange historiske perspektiv – *la longue durée* – i et samfund, som bliver stadig mere kortsigtet i sin politik og lider under økonomers korttidshukommelse.

Så vidt, så godt. Som historieuddannet kan man ikke være helt uenig i Guldís og Armitages budskab. Det er godt med historisk perspektiv i den aktuelle samfundsdebat. Det skaber sammenhæng mellem før og nu, men tildeler også historikeren en rolle i samfundsplanlægningen, der handler om mere end det at mindes fortiden. Men hvis vi ser nærmere på budskabet, hvordan passer det så egentlig ind i en dansk virkelighed? Hvor findes de aktuelle problemer, som historikere kan bidrage til at finde løsninger på?

For en gammel RUC-studerende er der reelt ikke meget nyt i Guldís og Armitages manifest. Det var i udgangspunktet det, der var meningen med det problem-baserede projektarbejde, at man engagerede sig i aktuelle samfundsmæssige spørgsmål, som på mit tidspunkt bl.a. var den forestående europæiske integrationsprocessen og lanceringen af det indre marked i 1992. Mit første store projekt blev derfor en analyse af Spaniens svære vej til modernitet fra imperiets fald, over borgerkrig og Franco-styre til den forholdsvis problemfrie overgang til demokrati, *Stat og nation i franquismen. Spanien fra 1898 til 1939* (1993). Afsættet var en kritisk tilgang til de mange forhåbninger, der dengang var til en øget integration mellem syd og nord, og hvor jeg ville skabe perspektiv omkring de forandringsprocesser, de europæiske samfund havde gennemlevet på meget forskellig vis, og som måtte skabe problemer for den forestående integration.

Det samme lange perspektiv lagde jeg i mit ph.d.-projekt, der var en analyse af velfærdsstatens etablering i Danmark, og hvordan familien blev et problem for staten, *Den sociale ingenørkunst i Danmark. Familie, stat og politik fra 1900 til 1945* (1999). Det aktuelle spørgsmål på det tidspunkt, nemlig midt-1990'erne, var forholdet mellem civilsamfund og stat og velfærdsstatens påståede krise ovenpå fattigfirserne og de politiske ønsker om at genoplive det civile samfund. Mit svar blev en analyse af befolkningspolitikken i 1930'ernes Danmark, hvor jeg viste, hvordan familien blev et fokusområde for datidens politikere og engagerede embedsmænd - de sociale ingeniører. De funktioner, der før havde ligget i det civile samfund, blev med de sociale ingeniører lagt ind under staten, og det blev starten til den progressive socialpolitik, hvor samfundets reproduktion blev et problem for staten. Hvis ikke man stoppede nedgangen i fødselstallet med politiske tiltag, ville samfundet på et snarligt tidspunkt ikke længere kunne reproducere sig selv, hed det. Det lyder velkendt, og ekkoet klang da også helt op i den på det tidspunkt allerede omsiggrubende flygtninge- og indvandrerdebat.

Netop forholdet mellem arbejdskraft og socialpolitik var kernen i det projekt, der førte mig ind i Holocaust-studier, hvor problemstillingerne blev anderledes håndfaste, nemlig udforskningen af dansk flygtningepolitik fra 1933 til 1945. Det udviklede sig til et dybere studie af de europæiske nationalstaters forhold til den 'anden', til 'jøden' og til forholdet mellem inklusion og eksklusion i det nationale fællesskab og mellem velfærdstatens sociale lighedsideal og menneskerettighedernes universalisme, *Demokratiets skyggeside. Flygtninge og menneskerettigheder i Danmark før Holocaust* (2005). Intet kunne dengang som nu være mere aktuelt. For hvordan agerer en lighedsbaseret velfærdsstat på et problem, der kommer udefra, og som handler om at tage hånd om andre end de, der allerede tilhører fællesskabet?

Her bragte studiet af 1930'ernes flygtningepolitik mig ind til kernen af den problematik, som de europæiske nationalstater igen står konfronteret med, nemlig hvad man som udenforstående stat gør med befolkningsgrupper, der flygter fra krig og forfølgelse, og hvor det lange historiske perspektiv på ny er blevet relevant. Det gælder både i forhold til, hvilke konsekvenser det har haft før for europæiske samfund at indtage større flygtningegrupper, men det gælder også i forhold til, hvad stater reelt kan stille op, samt hvilken rolle det civile samfund hidtil har spillet. Den historiske indsigt kan her tilføre en form for pragmatisme, nogle ville sige kynisme, i forhold til, hvor meget man politisk kan opnå, men også hvilken rolle det civile samfund kan spille.

Men den historiske indsigt og det lange perspektiv har også sine begrænsninger. Det er ikke alt, der bør relateres til den historiske erfaring. Politolog og ekspert i dansk udenrigspolitik Hans Mouritzen har i sin forskning om "the presence of the past" bl.a. peget på, hvordan fortidens erfaringer kan føre til udenrigspolitiske fejtagelser i den forstand, at embedsværket agerer ud fra, hvad man hidtil har gjort og ikke ud fra den aktuelle situation. For meget historie kan derfor også hæmme for udsynet og evnen til at se løsninger på de problemer, som samfundet står overfor nu. Der kan således ligge en begrænsning i at parallelisere nutiden med fortiden. Som den svenske middelalderhistoriker, Eva Österberg, sagde med henvisning til Nietzsche i et interview for nogle år tilbage med *Information*: "I blandt findes der for meget historie". Og med det mente Österberg, at samfund også har behov for at glemme. "Intet menneskeligt kan blive friskt andet end gennem en horisont. Derfor skal individer både som grupper og nationer gå videre og lægge tingene bag sig." Men det er ikke altid så let for grupper og nationer at lægge tingene bag sig. T værtimod kan fortidens konflikter spille en stor rolle for nutidens forhold stater imellem, som blandt andre Jennifer Lind har vist i sit arbejdet om *Sorry States*, ligesom fortiden kan skabe splid mellem befolkningsgrupper, som man så det i forbindelse med krigene i Eksjugoslavien. Et nyt forskningsfelt omkring forholdet mellem erindring, historie og konflikt er således ved at finde vej ind i såvel sikkerhedspolitiske som udenrigspolitiske studier, hvor brugen af og omgangen med fortiden er omdrejningspunktet.

Det er nu heller ikke den form for historisk perspektiv, Guldī og Armitage plæderer for. Deres mission er at få historikere til at bidrage mere aktivt i samfundsdebatten, ikke for at fastholde fortiden eller stille viseren på historiens ur tilbage, som den spanske historiker Antonio Elorza så fint udtrykte det om Franco-styrets mission, men for netop at bevæge samfundet fremad. Guldī og Armitage vil have historikerne tilbage til den rolle, de spillede fra slutningen af 1800-tallet og frem til 1970'erne som samfundstænkere og reformatorer. Og det kan man som (RUC)-historiker kun erklaøre sig enig i. Hvad andet skal vi nytte?

CECILIE FELICIA STOKHOLM BANKE
PH.D., SENIORFORSKER PÅ DIIS
I UDENRIGSPOLITIK OG EUROPÆISKE FORHOLD
CFB@DIIS.DK

DET KLIOMETRISKE MANIFEST

Revolutionens nødvendighed indkapsler *The History Manifesto* fra start til slut. Fra højsunget genkaldelse af Marx og Engels' spøgelse til et opråb om foreningen af historiedisciplinen. Det er kampen for anerkendelse i og indflydelse på en offentlig fremtid, der kæmpes om. Men Marx og Engels bliver aldrig mere end den kødkrog i læseren, de er tænkt som. Tværtimod kan man næsten tale om, at manifestet taler ind i en *neoliberal* forståelse af universitetet som udelukkende målbart på anvendelighed og faktureringens størrelse. Dét er en diskussion, som uundgåeligt sniger sig med i ly af dundertalen, og som ikke mindst bliver interessant i lyset af det faktum, at den ene forfatters professorstol er doneret af den administrerende direktør for Goldman Sachs.

Manifest-genren er formanende og til tider enerverende i sit toneleje. Men som Jo Guldī og David Armitage selv påpeger, er genren ikke tænkt som et forsvar for status quo, men som et forsøg på at forestille sig nye veje og hermed uundgåeligt både inspirere og frastøde læsere. Hvis dét er hensigten, må man konkludere, at manifestet har opnået sit mål. Efter en besynderlig mangel på respons umiddelbart efter offentliggørelsen har manifestet nu en imponerende liste af anmeldelser og kommentarer rangerende fra det moderat positive til det sønderlemmende kritiske. Og lad os bare starte med det sidste.

Den hårdeste – nærmest ødelæggende – kritik kommer fra Deborah Cohen og Peter Mandler, der i *American Historical Review* fuldstændigt piller manifestets empiriske data fra hinanden. Der er ingen evidens i Guldīs og Armitages data for deres påstand om, at historiske studier til stadighed bliver mere kortsynede. Der er heller ingen evidens for, at mere langsigtede (og samfundsrelevante?) historiske studier var på mode før 1970. Dermed falder hele manifestets grundlæggende tese til jorden. Det er derfor med slet skjult ironi, at Cohen og Mandler kan anfæg-

te anvendeligheden af *Big Data* som dét væsentligste kildegrundlag for fremtidige historiske studier, når selve det metodiske programskrift forekommer at fejtolke sin egen empiri. Det grundlæggende spørgsmål hænger i luften: Kan vi overhovedet tage et opråb seriøst, hvis det ikke kan leve op til historiedisciplinenes basale krav om styr på fakta?

På trods af de alvorlige mangler rejser bogen dog vigtige spørgsmål, som bør diskuteres og debatteres. Man behøver ikke købe argumentet om *longue durée* for at se, at manifestet handler om to ting: humanioras vedvarende 'krise' som 'uproduktiv' og 'blød' (det nye ord er *employabilitet!*) og universitetets moderne udformning som virksomhed snarere end hjemsted for objektiv og kritisk tænkning. Disse kriser skal forstås helt specifikt i en amerikansk kontekst og den discussion, som er foregået om humanioras rolle og betydning i det amerikanske udannelsessystem de seneste 5-10 år. Det er en debat, som også er velkendt i dansk sammenhæng, og manifestet kan for så vidt læses som en replik hertil.

Armitage og Guldis argument synes at være: Når nu vi som akademikere, humanister og historikere bliver stillet overfor nogle ufravigelige krav om samfundsrelevans og konkret anvendelse, hvordan kan vi så imødekomme de krav og bemægtige os områder, som de sociale videnskaber (økonomien i særdeleshed) har taget patent på? Deres svar er at ændre kortsynet til langsynet – og ikke kun bagud i tid, men også med blik på fremtiden. Diskussionen er vigtig – ikke mindst i skyggen af dimensioneringsplaner og nedskæringer. Men spørgsmålet bliver, om Armitage og Guldí selv fører den kniv, de frygter? Deres skildring af økonomiske analyser er på alle måder ensidig og unuanceret, idet den fuldstændig ser forbi det faktum, at økonomernes dominans ikke kun kan tilskrives deres forbundenhed med magthaverne, men så sandelig også deres evner til at håndtere data. Alligevel er det denne kampplads, Armitage og Guldí ønsker at indtage. I deres optik besidder historikere en række unikke evner til at fortolke den enorme mængde *Big Data* der nu er tilgængelige fra enhver computerskærm. Flere ting er her problematiske. For det første er det på ingen måder klart, hvordan historikere skulle være *bedre* i stand til at tolke store datamængder end f.eks. økonomer og statskundskabsfolk. For det andet er der spørgsmålet om, hvorvidt man overhovedet ønsker at tolke store datasæt fremfor et enkelt. Ganske vist åbner digitaliseringen af kilder helt nye muligheder for historiske studier, som blandt andre Emma Rothschild har påpeget i sit bidrag til Karl Grandins antologi *Going Digital* fra 2011. Men Rothschild peger i samme ombæring på faren for at se ensidigt på 'store tænkere' fremfor 'almindelige mennesker', da det typisk vil være de mest berømte og læste værker som digitaliseres i første omgang. Men tanker og ideer findes kun i hovederne på kvinder og mænd – aldrig i et fælles mentalt rum. Ved at gå fra det mikroskopiske til det makroskopiske forsvinder den enkelte aktør til fordel for tanken selv. Den britiske historiker og ekspert i *digital humanities* Tim Hitchcock har i sit blogindlæg "Big Data, Small Data and Meaning" fra 2014 (på historyonics.blogspot.sg) peget på, at mange af de stort anlagte *big data*-projekter,

heriblandt *The History Manifesto*, er politisk motiverede i deres fascination af socialvidenskabelige metoder. Vi er så at sige gået fra paradigme af 'fysik-misundelse' til 'økonomi-misundelse'.

Skal vi følge analysen om, at manifestet i mange henseender er et forsøg på en positivistisk videnskabeliggørelse af historiefagene, er det kun endnu mere ødelæggende for projektet og forfatterne. Hvis man som historiker ikke er overbevist om det videnskabeligt solide i sit arbejde, bør man måske lave noget andet. Men før det kommer så vidt, skal Guldi og Armitage få den indrømmelse, at de konsekvent skriver, at *longue durée* skal være supplement til – ikke erstatning for – det de meget bredt betegner 'mikrohistorie'. Og ja, historie skal også være andet end snævre kortsynede studier, hvis det er det man vil. Spørgsmålet er, om ikke den allerede er det? Guldi og Armitage beklager de mange vendinger i historiefaget, som mikrohistorie har afstedkommet: den sproglige, den kulturelle, den transnationale, den imperiale, den globale og den spatiale. Men samtidig anerkender de mikrohistoriens evne til at afselvfølgeliggøre forestillinger om vores kollektive fortid. Hermed anerkender de også, at de snævre, faktadrevne historier også bidrager til en større sammenhængende historie. Ginzburg og Darnton synes at være oplagte eksempler her.

Og dermed er det, som om alt luft er forsvundet fra den før så højtflyvende Zeppeliner. Vi har allerede de lange historier – ikke nødvendigvis 500 eller 1000 år, men 200 og 300 år er ikke ualmindeligt. Se på Warburg Instituttet i London. Se på Skinners arbejde fra *Foundations of Modern Political Thought* og frem. Se på Giorgio Agamben og Ellen Meiksins Wood. Se på den økonomiske idéhistorie. Og det endda uden at nogen af dem abonnerer på den form for mentalitetshistorie, Guldi og Armitage længes efter. Problemet for dem er, at de kliometriske studier af historien, som de ønsker, måske vil kunne appellere til beslutningstagere, men nok sjeldent til andre forskere eller den brede befolkning,

Jeg ville så gerne kunne skrive, at *The History Manifesto* markerer et nyt spændende perspektiv på historiefagene. Jeg har stor sympati for både vedkommende og langsigtet historieskrivning. Jeg mener, at *big data* og *digital humanities* indeholder uanede mængder af muligheder for humanistiske studier. Men *The History Manifesto* er en metodisk blindgyde, der fuldstændig ser bort fra både kritisk stillingtagen til sin egen metode og, måske endnu værre, historieskrivningens væsentligste styrker. God historie, fra Jared Diamond til E.P. Thompson, kan skrives på et utal af måder og med både kortsigted og langsigted perspektiv. Og det er netop den forskellighed, der er historiens største styrke, idet hver historie giver os mulighed for at stille nye – forskellige – spørgsmål om os selv og vores historie.

JAKOB BEK-TOMSEN

ADJUNKT, PH.D.

IDEHISTORIE, INSTITUT FOR KULTUR OG SAMFUND

AARHUS UNIVERSITET

IDEJBT@CAS.AU.DK

TID FOR HISTORIE?

■ BERTEL NYGAARD

Jacob Bøggild & Karen-Margrethe Simonsen (red.)
Historiens genkomst
(temanummer af *K&K*, nr. 117, 2014)

Erling Sandmo
Tid for historie. En bok om historiske spørsmål
Universitetsforlaget (Oslo) 2015

Bernard Eric Jensen
Historie – fortidsbrug og erindringsspor
Aarhus Universitetsforlag 2014

Michael Böss
Det demente samfund. Historieløshed i nutidskulturen
Kristeligt Dagblads Forlag 2014

Er historien på vej tilbage? Det er nu et kvart århundrede, siden Francis Fukuyama skabte sig et navn ved at proklamere historiens afslutning og kulmination med Warszawapagtstaternes sammenbrud i 1989: Når socialismen nu ikke længere trådte frem som troværdigt fremtidsalternativ, havde det vestlige, markedsdrevne, liberale demokrati endeligt vist sin overlegenhed og sin globale gyldighed. Tilbage stod en *posthistorisk* epoke, hvori der hverken ville være egentlig kunst eller filosofi, men kun “the perpetual caretaking of the museum of human history”, som den Hegel-inspirerede Fukuyama formulerede det med overtoner af melankoli.¹ Historien var nu ren fortid uden fremtid eller egentlig aktualitet – og uden anden relevans end den vedblivende hyldest til det allerede eksisterende samfund som det bedste af alle mulige. Og nuet stod alene tilbage, adskilt fra både sin fortid og de alternative fremtider, der nu også var rent fortidige. Posthistorien var måske tryg og stabil, men truede også med at ende i trivialitet og kvælende stilstand.

Med den ældre, ikke mindre hegelianske utopitænker Ernst Bloch kan man betegne denne posthistoriske betingelse som en blokering af en ægte fremtid, dvs. den fremtid, som må rumme noget afgørende nyt, hinsides de aktuelt synlige sigtelinjer – i store træk svarende til, hvad Jacques Derrida netop imod ‘fukuya-

1 Francis Fukuyama: “The End of History?”, <http://www.wesjones.com/eoh.htm> (oprindelig i *The National Interest*, 1989, tilgået 20. september 2015).

mismens' triumftog i begyndelsen af 1990'erne betegnede som *l'avenir*: den uventede, gennemgribende fornyelse, til forskel fra det dagligdags- og nutidsbundne begreb om *le futur*.² Og det er en ideologisk fremtidsblokering, som kunne synes at række langt ind i vores måder at tænke på. Som den franske historiker François Hartog udtrykker det i sin bog om historicitetsregimer, som netop i år er udkommet engelsk oversættelse:

[F]uturism has sunk below the horizon and presentism has taken its place. We cannot see beyond it. Since it has neither a past nor a future, this present daily fabricates the past and future it requires, while privileging the immediate.³

Den amerikanske kulturteoretiker Fredric Jameson har tilsvarende udpeget en karakteristisk "reduktion til nutiden" i postmodernitetens hverdagsliv og massekulturelle produkter – f.eks. i actionfilmenes voldspornografiske dyrkelse af spektakulære højdepunkter på bekostning af plot og fortællingsstruktur.⁴ Og medieforskeren Douglas Rushkoff har understreget, hvordan bl.a. vores nye hverdagsteknologi gør det andet til noget samtidigt, som når vi gennem internettet direkte og uden mærkbar forsinkelse kan koble os op på hændelser fjernt fra vores konkrete, fysiske placering.⁵

HISTORIENS GENKOMST?

Så vidt kunne det ligne et rent forfald for historien som en erkendelsesform, der navnlig knytter sig til tidslige udviklinger og forskelle. Men tendenserne til at vende historien ryggen har ikke været entydige. Fremtidens forfald og omordningen af de fremherskende forestillinger om historisk tid synes også at lede opmærksomheden i fortidens retning ved nye studier af erindringskulturer og kulturarv. "When the future collapses, the past rushes in", som John Torpey har bemærket i sine undersøgelser af sager fra de senere år om erstatning for historiske forbrydelser.⁶ Andreas Huyssen karakteriserede ved årtusindskiftet denne udvikling som et skift fra "present futures" til "present pasts".⁷ Det peger i en anden og mere optimistisk retning end Hartogs, Jamesons og Rushkoffs analyser.

2 Ernst Bloch: *Experimentum Mundi. Frage, Kategorien den Herausbringens, Praxis*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1975, s. 90ff; Jacques Derrida: *Spectres de Marx*, Paris: Gallilée 1993.

3 François Hartog: *Regimes of Historicity: Presentism and Experiences of Time*, New York: Columbia University Press 2015, s. 113.

4 Fredric Jameson: "The Aesthetics of Singularity", *New Left Review* nr. 92, 2015, s. 101-32; og 'The End of Temporality', *Critical Inquiry*, 29:4 (2003), s. 695-718.

5 Douglas Rushkoff: *Present Shock: When Everything Happens Now*, New York: Penguin 2013.

6 John Torpey: *Making Whole What Has Been Smashed*, Cambridge, MA: Harvard University Press 2006, s. 24.

7 Andreas Huyssen: "Present Pasts: Media, Politics, Amnesia", *Public Culture* 12, 2000, s. 21-38; samme: *Present Pasts. Urban Palimpsests and the Politics of Memory*, Stanford: Stanford University Press 2003.

De historievenlige litterater Jacob Bøggild og Karen-Margrethe Simonsen, der for nylig har redigeret et temanummer af kulturtidsskriftet *K&K* med titlen *Histories genkomst*, lægger sig klart i slipstrømmen af denne optimisme:

Nu er interessen for historien kommet igen. På den populære scene, i filmens og litteraturens verden, ser man nu overalt historiske dramaer og genfortolkninger af historiske begivenheder. Ikke bare II. Verdenskrig, men alle tænkelige historiske konflikter dukker op på ny: den spanske borgerkrig, krigen i Irak, diamantjagten i Sierra Leone, den amerikanske slavehandel, stasi-tiden i Østeuropa, den danske kolonitid etc. I museerne, som længe blev betragtet som passive opbevaringssteder for kulturarv, eksperimenteres der med, hvordan man levedegør og narrativiserer historien. Der laves *reenactments*, hvor store slag genopføres, og man selv kan deltagte. I film og sociale medier sker en uendelig række af genfortolkninger og remedieringer af historisk materiale. Vi vil nu åbenbart have historien ind under huden. Vi vil høre om histories store, betydningsfulde begivenheder, som om vi selv var til stede og mærkede histories vingesus (s. 6).

De 15 artikler i dette temanummer af *K&K* er vidt forskellige, men den aktive historiebrug, som redaktørerne hæfter sig ved, udgør en rød tråd gennem mange af dem: turistblikket på historiske monumenter, digital historieformidling, fotografi som historisk medie og Anden Verdenskrig-formidlinger i nyere dansk børnelitteratur, blot for at nævne nogle karakteristiske eksempler.

Det er med andre ord ikke historien som en bestemt kanon af kendsgerninger og fortolkede fortidsforløb, der står i centrum for denne nye historieinteresse. Snarere er det fortiden som en levet, anderledes nutid, hvori den enkelte kan opnå i det mindste følelsen af at mærke menneskelivet under anderledes historiske forhold, ofte endda på egen krop og med egne sanser, som når man stiller sig foran købmandsdisken i Den Gamle By i Århus, eller man snører sig ind i en 1800-talskjole. Eller måske rettere: Det er fortiden som oplevelse af det anderledes – med nutidige blikke og på den nutidige nysgerrigheds vilkår.⁸ Bernard Eric Jensen, som jeg vil vende tilbage til senere, betegner disse fænomener som den ”fornøjende og legende fortidsbrug” og fremhæver netop deres aktive forbindelse til nutiden som et gode.⁹ For så vidt er han på linje med erindringskulturforskeren Aleida Assmann, der ser optimistisk på de modernistiske fremtidssdogmers ne-

⁸ Jf. her i øvrigt Niels Kayser Nielsen: *Historiens forvandlinger. Historiebrug fra monumenter til oplevelsesøkonomi*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2010, især s. 239ff; og Nina Koefoed, Tove Kruse, Carsten Tage Nielsen og Anette Warring (red.): *Erindring og historiebrug* Århus 2011 (*Temp* nr. 2).

⁹ Bernard Eric Jensen: *Historie – fortidsbrug og erindringsspor*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2014, s. 218.

derlag og erindringskulturens nye fortidsfokusering som en mulighed for "a new cultural ordering of Western temporality".¹⁰

Der er da også gode grunde til at glæde sig over den aktuelle bølge af historisk interesse. Ikke mindst for faghistorikerne. Selv den mest banale og ubestemte interesse for 'gamle dage' kan siges at rumme det grundstof, som udgør kernen i historiefaget som disciplin og en central forudsætning for den almene anerkendelse af fagets sociale og menneskelige relevans. Og den aktive beskæftigelse med historien gennem identifikation med skiftende historiske subjekter kan afføde en forståelse af historien som forløb og proces, som både strukturbetinget og aktørdrivet, der ikke nødvendigvis er ringere eller mindre historisk eller mindre bundet til anakronistiske erkendelsesformer end de ældre opfattelser af historien som en sum af objektivt givne kendsgerninger til udenadslære.

Men der er nok også grund til at lade optimismen ledsage af kritisk refleksion. For er dette da virkelig en besejring af posthistoriens ideologiske regime? En anden og mere pessimistisk udlægning kunne være, at netop oplevelsesorienteringen fungerer som barriere for en konfrontation med det egentligt historisk anderledes; at den oplevelsesøkonomisk bestemte fortidsbrug med andre ord skal imødekomme nutidens efterspørgsel efter det afmålt spektakulære og det domesticeret eksotiske, der føles lige netop så anderledes, at det lokker kunderne til og ikke skræmmer dem væk. Er dyrkelsen af historien som oplevelser ved at reducere fortidens anderledeshed til en sum af det, Horkheimer og Adorno allerede i 1940'erne karakteriserede som de kalkulerede afvigelser, der i den moderne kulturindustri skulle til for at sælge det ved varegørelsen ubønhørligt homogeniserede kulturprodukt? I det mindste er det tankevækkende, at det forlorent anderledes, der dækkede over "reproduktionen af det altid ens", ifølge dem også regulerede både "forholdet til det fortidige" og relationen til enhver *egentlig* nyskabelse eller subjektivitet, dvs. til enhver ægte fremtid.¹¹

Den tendens, som Horkheimer og Adorno her pegede på, synes at pege i samme retning som Hartogs og andres analyser af nutidsideologiens dominans i dag, for ikke at nævne Pierre Nora, der i sin nyklassiker om erindringssteder karakteriserede nutidens erindringsdyrkelse som udtryk for det tab af egentlig organisk erindring, som fulgte af i modernitetens distancering fra det forgangne. Vi taler kun om erindringen, bemærkede han, fordi den ikke længere findes – og kun om erindringssteder (*lieux de mémoire*), fordi vi har mistet de større erindringssam-

10 Aleida Assmann: "Transformations of the Modern Time Regime", i Chris Lorenz og Berber Bevernage (red.): *Breaking up Time. Negotiating the Borders between Present, Past and Future*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, s. 52. Den samme grundtanke udfoldes grundigere i hendes nylige bog *Ist die Zeit aus den Fugen? Aufstieg und Fall des Zeitregimes der Moderne*, München: Carl Hanser Verlag 2013.

11 Max Horkheimer og Theodor W. Adorno: *Oplysningens dialektik. Filosofiske fragmenter*, København: Gyldendal 1995 (oprindelig 1944), s. 189 og 196.

menhænge (milieux de mémoire).¹² Nutidens erindringsform, bemærkede han lige efter årtusindskiftet, "is no longer what must be retrieved from the past in order to prepare the future one want; it is what makes the present present to itself".¹³ Altså erindringen som en – for at citere Huyssen igen med ny emfase – "*present past*", en fortid der ikke blot er nærværende, men også ligefrem låst og holdt fanget i nutidens fremherskende sociale forestillinger, netop fordi den er en fortid uden fremtid.

Men Noras bemærkning synes samtidig at lægge op til en tredje udlægning af vores nutids forhold til andre tider. Den ensidigt pessimistiske kritik af nutidsideologien og dens fortidsdyrkelses hulhed kan have vanskeligt ved at forklare det, optimisterne lige så ensidigt begejstres ved, nemlig den store vækst i orienteringen mod fortiden. Måske er det muligt at tage højde for begge forhold samtidig ved at tolke den nuværende bølge af erindringskultur og historiebrug som tegn på en kollektiv *længsel* efter det historisk anderledes – en længsel, som måske ikke alene kan røbe sprækker i nutidsideologiens almagt, men måske endda også bidrage til i praksis at udfordre vores egen fastlåsning i nutidsideologiens homogenisering eller vores rodløshed og retningsløshed i tabet af organisk sammenhæng mellem forskellige tider. En sådan tolkning kunne måske karakteriseres som en forsiktig og forbeholden optimisme, men først og fremmest lægger den op til en strategisk diskussion af, hvordan vi som historikere og medborgere i denne nutid kan bidrage til at nå videre fra den blotte oplevelsesforankrede fascination af det historisk anderledes til en egentlig historisering af vores verdensforståelse og dermed en realisering af den historiske erkendelsesforms potentiale for, hvad man måske kan kalde for epokal selvreftsivitet.

Hver af disse forståelser af, hvor historien som interessefelt og som anskuelsesmåde står i dag, kan finde støtte i den øvrige nyudkomne litteratur, jeg vil berøre i det følgende. Og hver af dem forbinder sig desuden med varierende opfattelser af, hvad historien er, og hvorfor den er værd at beskæftige sig med.

AFSTANDSMØDETS GLÆDER

Mens vægten i Bøggilds og Simonsens antologi ligger på ikkehistorikeres forhold til historien, er den norske historiker Erling Sandmos bog *Tid for historie* tættere på en traditionel indføring i faget, sådan som en faghistoriker ser det. Tættere på, men ikke identisk med. For nok er bogen en meget bredt anlagt og oplysende introduktion til skiftende perioders historiesyn – fra den vestlige antik og middelalder til den moderne epoke og videre, fra Herodot til Hayden Whites fortællingsanalyser og Daniel Lord Smails evolutionsbiologiske historieforståelse. Men den

12 Pierre Nora: "Entre mémoire et histoire. La problématique des lieux", i samme (red.): *Les lieux de mémoire. I: La République*, Paris: Gallimard 1984, s. XXVII.

13 Citeret i Hartog: *Regimes of Historicity*, s. 125.

er først og fremmest en bog, der vil give læseren muligheden for selv at tænke, studere og drage sine konklusioner.

Allerede i den første og mest markante af bogens mange medrivende små fortællinger, Nils Mattson Kiöpings mystiske rejseberetning fra 1600-tallet om kæmpefrøen i den bengalske by Piplipatan, undlader Sandmo at gøre krav på at have fundet den endegyldige eller entydige sandhed, men lægger i stedet vægt på dels den kulturhistoriske forståelse af afstand og forskellighed, som mødet med fortidens spor kan kaste af sig, dels den rent subjektive oplevelse: "gleden ved å beskjefte sig med fortiden" (s. 22).¹⁴ Forfatteren vover her at vise sin subjektive fascination af sine historiske emner i øjenhøjde med læseren. Det er en risikabel fremfærd, der stiller store krav til skribentens evner, men Sandmo formidler sin begejstring så godt og sympatisk og med så velvalgte eksempler, at det ganske enkelt *virker*. Ikke blot i den forstand, at den ofte er fornøjelig at læse, men også ved sin evne til at praktisere en kritisk-dialogisk læringsform allerede i skrivemåden. Det er en bog, der også udmærker sig ved at forene videregivelsen af viden med en fundamental respekt for læseren, som godt kan savnes i mere traditionelle lærebøger.

Formentlig vil Sandmos hastige overflyvninger af meget store områder dog også være bedre egnet til 'den alment interesserede læser' eller den kommende studerende end til at fungere som f.eks. videnskabsteoretisk lærebog eller som omdrejningspunkt for nye diskussioner blandt fagfæller. Den afsluttende perspektivering til bl.a. mulige relationer mellem vestlige og kinesiske historiografiske traditioner er nok for kortfattet til at kunne sætte dagsordener. Lidt mere potentielle i undervisningssammenhæng og til diskussion mellem historikere har nok kapitlet 'Den uoppnåelige sannheten', hvis kerne er en bestræbelse på at samle op på de lange spor efter Hayden Whites hovedpointer fra *Metahistory*, der oprindelig udkom i 1973, men fik nyt liv under postmodernismens sejrsgang i de efterfølgende årtier. Sandmos pædagogiske fremlægning af spørgsmålene er her igen forbilledligt klar og diskussionsåben, og eksemplerne på historikeres forskellige former for narrativitet er imponerende velvalgte og fornemt præsenteret – fra Knut Mykland til Anthony Beevor og Thomas Carlyle. Tak for dem, Erling!

Et centralt spørgsmål får dog i mine øjne en unødvendigt stedmoderlig behandling i bogen: *Hvorfor* beskæftiger vi os med historien, og hvorfor er det god og relevant beskæftigelse? Hos Sandmo er det, ligesom i kortlægningen af ikkehistorikeres historiebrug, den subjektive oplevelse af glæde ved historiens eksotiske anderledeshed, der skal bære projektet hjem.

Vender vi os mod Bernard Eric Jensens seneste bog, den ligeledes alment sigtende *Historie – fortidsbrug og erindringsspor* fra Aarhus Universitets Univers-

14 Netop tolkningen af frøen i Piplipatan har affødt diskussion i norske historikerkredse, ikke kun om det rent faktuelle, men også om den kulturhistoriske forståelse af faget, som Sandmo repræsenterer. Jf. Anne Minken: 'Om en frosk og en firfotig Erling Sandmo ikke klarte å finne på noe kart', <http://www.historieblogg.no/?p=2116> (tilgået 20. september 2015).

rie, får vi derimod mere udfoldede svar på spørgsmålet om historiens grundlag og dens skiftende former.

FORTIDSBRUG OG ERFARINGSFORRÅD

Hvorfor beskæftige sig med fortiden, spørger Bernard Eric Jensen? Han svarer:

Fordi vi mennesker ikke kan fungere, uden at vi fra barns ben tilegner os og lærer at udnytte en (mere/mindre homogen/heterogen) kulturarv. Fortidsbrug er en uomgængelig betingelse for at blive funktionsduelige individer og gruppemedlemmer, og historiekultur udgør dermed et erfaringsforråd – det sted, hvor folks opsamlede erfaringer om og oparbejdede indsigt i natur- og kulturforhold opbevares til senere brug. Og det er også med afsæt i et sådant erfaringslager, at vi oparbejder vore (mere/mindre) velbegrundede forventninger til fremtiden. (s. 198)

Dette svar ligger således i forlængelse af forfatterens lange arbejde med det, den tyske historiker Karl-Erik Jeismann betegnede som *historiebevidsthed*, dvs. forståelsen af mennesket som på én gang historieskabt og historieskabende væsen og af nutiden som en historisk periode, relateret til fremtid og fortid. Beskæftigelsen med fortiden er ifølge Jensen uløseligt knyttet til menneskets socialisering og dets samliv med andre mennesker – og dermed i det, der gør mennesket til menneske. Og i dette antropologiske aksiom ligger samtidig en normativ rettesnor: Forholdet til historien er ikke bare medfødt eller på anden måde givet, men er også noget, vi selv bidrager aktivt til at forme, og som vi bør opbygge af hensyn til både os selv og alle de sociale sammenhænge, vi indgår i.¹⁵

Det indebærer for Jensen, at historien uvaegerligt er knyttet til vores aktuelle brug af den. *Historie* er, som han definerer det indledningsvis, "den fortidsbrug, der danner erindringsspor": "Vi har at gøre med historie, når nogen bruger noget fortidigt i en nutidig sammenhæng" (s. 13). Det er, som han selv lægger vægt på, en tilgang, der ikke giver den videnskabeligt dannede faghistoriker nogen apriorisk privilejeret adgang til historien, men tværtimod "kan rumme både fagfolks og lægfolks tilgang til og forståelse af historie" (s. 12). Bogens grundlæggende kategorier bliver dermed *erindring*, der her forstår som noget aktivt, dvs. som knyttet til handlingen; *fortidsbrug*, der kan være identitetsnær som oldtidsromernes brug af dødsmasker eller oplysende som senere historikeres studier af dem eller indgribende, fornøjende eller belærende; *historiebevidsthed* som bevidstheden

15 Jf. Karl-Erik Jeismann: "Geschichtsbewusstsein" i Klaus Bergmann m.fl. (red.): *Handbuch der Geschichtsdidaktik*, Düsseldorf: Schwann 1979, s. 42-46, og Bernard Eric Jensens nøjere udredninger i f.eks.: "Historiebevidsthed – en nøgle til at forstå og forklare historisk-sociale processer", i Per Eliasson m.fl. (red.): *Historedidaktik i Norden 9. Del 1: Historiemetavante – historiebruk*, Malmö: Malmö Högskola 2012, s. 14-34 (findes også på <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:515559/FULLTEXT01.pdf>, tilgået 20. september 2015); foruden Jensen: *Historie – livsverden og fag*, København: Gyldendal 2003.

om tids- og stedsrelationer, der udspringer af den enkeltes erindring af sit eget liv; og *historiekultur*, der betegner erindring, fortidsbrug og historiebevidsthed på samfundsplan.

Hermed lægger Jensen op til en meget langsigtet fremstilling af fortidsbrugens skiftende former fra oldtid til nutid. Han søger bag om de konventionelle udpegninger af historieskrivningens begyndelse som den egentlige histories udgangspunkt (og tillige udgangspunkt for Sandmo) for at gå helt tilbage til menneskets tilblivelse som art med en artsspecifik bevidsthed, der forlener det med evnen til at forestille sig det anderledes, evnen til at kommunikere disse forestillinger indbyrdes og dermed også enestående forudsætninger for forandrende handling. Derpå følger Jensen denne evnes videre udfoldelse gennem en række store epoker: den *arkaiske* fortidsbrug, der var kendtegnet ved den mundtlige, billedlige og rituelle reproduktion af erindringer, der indgik i konstruktionen af fællesskaber; fremvæksten af *skriftbaseret* historiebrug, som altså her har en sigende placering hen mod midten af bogen; den *moderne* fortidsbrug fra bogtrykkerkunstens udbredelse over 1700-tallets historiefilosofi og historiefagets etablering som viden-skabsdisciplin og skolefag i 1800-tallet til den 'programmatiske' (herunder den politiske) historiebrug i moderne politiske kulturer; og den *postmoderne* fortidsbrug, som her knyttes til nye medier som radio, tv osv., og som derfor her skrives langt tilbage i 1900-tallet. I det afsluttende kapitel om historiekulturen som erfahringsførر argumenteres for et begreb om historier og fortider i flertal og som knyttet ikke kun til det forgangne, men også til udformningen af det fremtidige.

Ligesom hos Sandmo støttes fremstillingen her af gode og velvalgte eksempler, og måske er Jensens palet endda bredere end Sandmos: sange, digte, historie-skrivning, skulpturer, romaner, billeder og mere. Men forskellen i stil er dog også meget iøjnefaldende: Sandmo vil lade sin læser inspireres af sin egen fascination og vedblivende undren. Jensens bog er derimod lagt an som en fremlæggelse af forfatterens gennem mange tidligere publikationer omhyggeligt færdigbyggede kategorisystemer med utallige definitioner. Det hermeneutiske grundbudsak og de demokratiske idealer ligger, så vidt jeg kan se, meget tæt på Sandmos, men for men peger i en anden retning ved sin autoritative tone. Jensen er øjensynlig meget sjældent i tvivl om, at han ved bedst, hvilket desværre nogle gange virker imod bestræbelsen på at få læseren til at tænke videre.

I betragtning af den autoritative stil kan det virke paradoxalt, at man som læser også kan efterlyse, at forfatteren træder mere i karakter. Men jeg savner altså det mere kritiske og engagerede livtag med de aktuelle udfordringer til historiebevidsthed og historiekultur, som forfatterens egen definition af disse kategorier synes at lægge op til. Tag f.eks. hans betragtninger over historieundervisningen, der ligger i umiddelbar forlængelse af hans konstatering i væksten af "fornøjende og legende fortidsbrug", som jeg citerede tidligere:

"[...]o mere lærerprocesser bliver præget af selvforvaltning og frivillighed – hvor de lærende skal føle et medejerskab for det, de er i gang med at lære – desto mere står det klart, at kun de fortidstolkninger, der forekommer interessante og brugbare, vil aflejre sig som varige erindringsspor hos børn og unge." (s. 218)

I en vis forstand forekommer det åbenlyst rigtigt: Det "interessante og brugbare" er det, vi bedst husker – og måske forholder det sig sådan, fordi det er det vigtigste for os. Men må denne betragtning ikke også forbindes med kritiske refleksioner over forudsætningerne for at karakterisere, hvad der er interessant og brugbart, eller hvem og hvor mange det skal være interessant og brugbart for? Der er intet i Jensens formulering her, der synes at værne mod reduktionen af historie til det umiddelbart salgbarer eller underholdendes udjævning af forskelle – hvad man med Horkheimers og Adornos ord kunne betegne som "det underholdningsprincippet iboende fjendskab mod det, som kunne være mere end det selv"; konsumentsubjektivitets angreb på såvel fortidsbrugerens subjektivitet som egenarten af den fortid, der bruges.¹⁶

Med andre ord: Ligger der ikke netop i Jensens ensidige udgangspunkt i nutidsbrugen af historie en risiko for at anerkende en *svækkelse* af historiebevidsthed, dvs. af selve muligheden for at relatere til noget, der ligger ud over nuets slette uendelighed? Og burde en sådan svækkelse ikke imødegås ud fra de normative implikationer i Jensens egen forståelse af historiens relevans? Så vidt jeg kan se, peger dette problem tilbage på den helt generelle formulering af denne forståelse. Fortidsbrug og historiebevidsthed præsenteres hos Bernard Eric Jensen som så almene fænomener, at de meget let betragtes som noget, der bare *er* – snarere end som noget, vi skal interessere os for omfanget eller kvaliteten af. Det bliver det allestedsnærværende, der netop derfor risikerer ikke rigtigt at være nogensinde eller nogetsteds.

Måske ville det derfor være mere relevant at tage udgangspunkt i historiebevidsthedens aktuelle tilstand? Det søger den fjerde og sidste bog, jeg vil komme ind på her.

VÆRN OM TRADITIONEN

Det demente samfund er den seneste bog af Michael Böss, uddannet historiker, ansat som lektor i engelsk ved Aarhus Universitet og kendt som flittig samfundsdebattør, både i dagblade og som forfatter til bl.a. bogen *Republikken Danmark*. Den

16 Horkheimer og Adorno: *Oplysningens dialektisk*, s. 199. Jf. også kritikken af fornøjelsens funktion s. 209: "Afmagt er fornøjelsens grund. Den er faktisk en flugt, men ikke, sådan som den hævder, flugt fra en slet realitet, men fra den sidste tanke på modstand, som denne realitet endnu har ladet blive tilbage. Den befrielse, underholdningen forjætter, er befrielsen fra tænkningen som negation. Uforskammetheden i det retoriske spørgsmål: "Hvad er det, folk vil ha'!" består i, at det påberåber sig de samme mennesker som tænkende subjekter, hvis subjektivitet det er dets specifikke opgave at vænne dem af med."

nye bog er med hans egne ord "ikke en debatbog i konventionel forstand, men snarere en kritisk, personlig refleksion over historien, tiden og tidsånden", skrevet ud fra "en værdikonservativ, men socialliberal position" (s. 7). Bogen rummer dels en bredt sigtende kritik af vores samtidstabs af den kollektive historiske viden og forståelse, der ifølge forfatteren udgør en central forudsætning for et velfungerende samfund, dels en opfordring til at genrejse denne tabte forståelse med særlig vægt på den nationale og den vestlige, kristne kulturarv.

Böss vil vise rødderne til vores aktuelle misere i en sammenhæng af dominerende problemer: nutidsdyrkelsen; funktionalismen, både som æstetisk ideal og som instrumentel tænkning i bred forstand; modernismen som et brud med fortiden; forfaldet fra gamle dannelses- og vidensidealer til atomiseret kompetencetænkning; og markedsgørelsen af vores offentlige liv. Han trækker her blandt andet på nyere undersøgelser af mere videnskabelig karakter – blandt andre Russkoffs mediestudier, som jeg også nævnte ovenfor. Og selv om forfatteren her kort refererer resultater af andres forskning frem for selv at bibringe noget egentligt nyt, er karakteristikkerne ofte rammende. Særligt gælder det hans påpegning af nutidskulturens små udtryk i hverdagen: afskaffelsen af rådhusklokkerne som indledning til DR's middagsradioavis; den voldsomme inflation i mærkedage året rundt, der reducerer hver enkelt markerings betydning; nye symptomatiske modeord og modefænomener som 'innovation', 'kompetencer' og 'evidens'.

Men kritikken er hver gang hastig, stipulerende og selektiv, og idealerne fremføres dogmatisk. Bogen skelner uhyggeligt skarpt mellem helte og skurke, og den sondrer ikke mindre ildevarslende skråsikkert mellem sandt og falsk. Lad os begynde med skurkene: Historieløshedsens kompleks af elendigheder er blevet båret frem af "den herskende intellektuelle klasse" (s. 12) – en broget skare, forstår man, af kulturradikale, 68'ere, venstrefløj/intellektuelle, akademiske socialkonstruktivister og de djøfiserede politikere og embedsmænd i skiftende regeringer. Nogle gange optræder de som navngivne individer: Bernard Eric Jensen dukker her op i et umage selskab af Sofie Carsten Nielsen, Özlem Cekic, Rune Engelbreth Larsen, Leif Panduro, Rudi Dutschke og andre.¹⁷ Men selv når skurkene antager individuel form, synes de først og fremmest at fungere som bærere af det ovennævnte amalgam af aksiomatiske fjendekategorier. Blot for at nævne ét eksempel: I et kapitel til forsvar for romantikkens arv – som i øvrigt her hastigt identificeres med Böss' udlægning af N.F.S. Grundtvigs forståelse af det nationale – hævdes det, at "den kulturelle venstrefløj", deriblandt en række "venstreorienterede historikere", helst ser hele denne periode "skrevet ud af historien" (120). Hvem disse venstreorienterede historikere er, hvad de egentlig mener, hvad de mener noget *om* (er det romantikken, Grundtvig, nationalitet, historieforståelse

¹⁷ Interessant i denne sammenhæng er også Michael Böss' anmeldelse af Bernard Jensens ovnnavnte bog i *Kristeligt Dagblad* 8. december 2014 – under titlen 'Historien er kun til os'.

eller de udlægninger af Danmark efter 1864, som Böss allerede er i gang med at affærde på den følgende side?), eller hvorfor de mon mener det – ja, det forbliver et mysterium.

Lige så nederdrægtigt skurkagtige disse skurke er, og så utvetydigt fejlagtige deres opfattelser er, lige så prisværdigt heltemodige, retro og sandfærdige er Böss og hans allierede. Overfladiskheden og alle de øvrige synder, forstår man, gælder ikke Böss selv eller gode borgerlige danske debattører som Sørine Gotfredsen, Henrik Gade Jensen, Thue Kjærhus, Henrik Dahl, Michael Jalving, Eva Agnete Selsing med flere, der alle refereres med utvetydig opbakning. Den karakteristiske selviscenesættelse som en art undertrykte frihedskæmpere i guerrillakrig mod de herskende meninger, som til stadighed findes hos disse ellers ikke alt for sjældent hørte røster i den offentlige debat, overtages her uden forbehold. Hele konstruktionen af skurke og helte, af fjender og venner, ligner i påfaldende grad et skoleeksempel på det, Ernesto Laclau betegnede som ækvivalenslogik i moderne politisk populisme: ligestillingen (eller med et udtryk, som Böss selv anvender: *nivelleringen*) af vidt forskellige fænomener i en skarpt opstillet ven-fjende-diskurs.¹⁸

Det er dermed altid *den anden*, den angiveligt magtfulde fjende, der tillader sig at ”læse danmarkshistorien ud fra egne politiske sympatier og antipatier” og har en ”selektiv omgang med kilderne”, ”forsimpler og ”misbruger” historien og så videre (citatet fra s. 117-119). At Böss’ egen historieforståelse godt kunne siges at være mindst lige så forankret i nutidig ideologi og mindst lige så forsimpler som modpartens, og at hverken han eller hans foretrukne allierede arbejder på grundlag af historiske kilder i nogen konventionel forstand – det er ikke indvendinger, som forfatteren har fundet synligt behov for at forholde sig til.

Det demente samfund er med andre ord en bog, der igen og igen begår mange af de synder, som den anklager andre for. Forfatteren træder frem på baggrund af sin ansættelse som forsker, men snarere end at agere forsker eller forskningsforsmidler optræder han her i en karakteristisk rolle fra nutidskulturen: *meningsdanneren* – den figur, der hastigt og uden forstyrrende nuancer kan tegne en skarpt profileret holdning, svarerende til mediernes lynhurtige omsætningstid; med andre ord en figur, der opererer under vildledende betegnelse, for så vidt som den udfører nærmest det modsatte af egentlig dannelse af den offentlige mening i den klassiske betydning, som blev etableret i romantikkens storhedstid 1800-tallet. Eller udtrykt ved hjælp af et lille stykke af den kristne arv, Böss tager til indtægt for sit forehavende: Forfatteren formår nok at se splinten i sin broders øje, men bemærker ikke bjælken i sit eget. Og nej, næppe nogens vedkommende er helt fri for splinter eller bjælker i øjet. Men bør vi ikke netop af den grund afstå fra at indtage den selvretfærdige anklagers rolle? Bør vi ikke derfor vogte os så meget mere for at

18 Jf. Ernesto Laclau: *On Populist Reason*, London & New York: Verso 2005.

agere, som om kun *vi alene* kan skue frit og erkende, hvad der tjener til "Statens og Folkets Vel", som en dansk monark udtrykte det i romantikkens epoke?

Formen og stilten i Böss' bog synes dermed i vidt omfang at blokere for indholdet. Og det er ærgerligt, for vi kunne bestemt godt trænge til at få analyseret og på det grundlag udfordret de aktuelle tendenser til "et historieløst samfund", hvori "fortiden mister betydning, og fremtiden ikke længere afgiver løfter", og hvor der sker "tæring på fællesskaberne" (s. 9). Det er en væsentlig problemstilling – alt for væsentlig til, at man bør flyve så let hen over den, som Böss gør med alle sine meninger om dette og hint.

Dermed er ikke sagt, at enhver subjektiv stillingtagen nødvendigvis vil stille sig i vejen for en konstruktiv analyse. Det er åbenlyst, at bogens hovedforce, kritikken af tendenser til nutidsdyrkelse og historieløshed i vores samtid, affødes af det, forfatteren selv betegner som sin 'værdikonservative' position. Problemet er derimod, at den samme stillingtagen også stiller sig i vejen for kritisk selrefleksion og dermed også for diskussion af begrænsninger i sådanne konservative forsøg på at genrejse den tabte sans for historie. For er der ikke en central modsætning mellem Böss' fine principformulering om historiens værdi som knyttet til såvel fortid som fremtid og den rene fortidsorientering, som viser sig i praksis? For mig at se tegner sig her en afgørende blind plet (en bjælke i øjet?) i selve kernen af Böss' forehavende, også når man vil se ud over den polemiske form. Den konservative tilbøjelighed til at identificere historien med én eneste tradition, der knytter sig til opfattelsen af nationen og dens ælde, og som fordrer lydighed i kraft af det, Böss med et begreb fra Edmund Burke betegner som "generationskontrakten" (s. 184), forekommer mig grundlæggende at være i strid med sig selv: På den ene side forfægter den en historisk erkendelse af konkrete forhold i modsætning til abstrakte, tidløse principper; på den anden side er den tilbøjelig til at ophøje helt bestemte, historisk betingede konstruktioner af tradition og arv – hos Böss og mange andre: nationalitet og kristendom – til eviggyldige monolitter.¹⁹

Jeg er helt enig i, at det er både givet og nødvendigt at understrege, at vi mennesker *har* en fælles fortid, og at vores fremtid må forme sig inden for én og samme verden. Men det er kun *nogle* dele af denne fortid, der er kendetegnet ved det specifikt nationale og kristelige, mens andre knytter sig til lokale, regionale, klassemæssige, kønsbetingede eller almenmenneskelige forhold, der på hver deres måde har skabt konkrete forskelle og affødt elementer til senere traditionskon-

19 Böss' standpunkt er her lidt mere tvetydigt. På den ene side medgiver han over for social-konstruktivistisk og 'modernistisk' nationalismeforskning, at nationen og nationalfølelsen ikke altid har haft moderne form, men blev formet efter den franske revolution og under romantikken. På den anden side peger han på det, nationalismeforskeren Anthony D. Smith har betegnet som *etnosymbolisme*, som ensbetydende med en kontinuerlig dansk identitet. Og hele angrebet på den konstruktivistiske nationalismeforsker, i denne bog og i utallige debatindlæg fra Böss' hånd, synes at hvile på opfattelsen af et – nutidigt og politisk-instrumentelt bestemt – behov for at betone den nationale kontinuitet fra oldtid til nutid.

struktioner. Også de kalder på anerkendelse, ikke mindst hvis man vil betone enheden af det historisk-konkrete.

Når Böss i stedet vil fremhæve helt bestemte elementer fra fortiden, filtreret gennem en helt bestemt fortolkning af den nationale og kristelige arv, bliver han i praksis tilbøjelig til at *afhistorisere* dem – så vidt jeg kan se netop af hensyn til den aktuelle nytte for realiseringen af Böss' egne aktualpolitiske idealer, alt-så gennem en form for instrumentel indordning af historien under nutidsbehov. Og i tilbøjeligheden til autoritær forevigelse af én bestemt fortidstolkning ligger formentlig også en forklaring på, at den anden del af Böss' ovennævnte dobbelt-formulering, udformningen af *fremtiden*, slet ikke udfoldes i bogen. For hvis vores væsentligste opgave skulle være at pleje troskabet mod én eneste kristelig og national tradition, er det vanskeligt at se, hvorledes en ægte fremtid – for nu igen at bruge Blochs udtryk – skulle kunne opstå. Resultatet synes i bedste fald at ville blive mere af det samme, i værste fald et krampagtigt forsøg på at fastholde abstrakte traditionsmodeller uden kontakt til samtiden.

STRATEGI FOR HISTORIEN?

Efter min opfattelse nytter det således hverken at tage parti for den rene optimisme, der lader enhver fortidsbeskæftigelse udtrykke et genuint møde med historiens anderledeshed, eller for det sortsyn, der beklager forfaldet af det, der (måske) engang var udbredte fælles fortidsforståelser hos befolkningen som helhed. Nutidsideologien *er* et væsentligt træk ved vores tid, og mens der er al mulig grund til at glædes over den udbredte, mangfoldige historieinteresse, er der også grund til at tage kritisk stilling til dens former og den art af erkendelse, som den lægger op til – men helst på en konstruktiv måde, der angiver strategier for mødet med historien som andethed og de selvrefleksioner, et sådant møde kan føre til.

Sådanne strategier kan ikke med rimelighed udvikles af nogen enkelperson, men må forankres i kollektive diskussioner. Derfor kan det ikke være mitærinde at præsentere færdigsyede eller altomfattende løsninger. Men nogle overordnede betragtninger og et enkelt bud på en mulig strategi kan måske fremme sådanne diskussioner.

Vores udgangspunkt må være, at historikerne som fagfællesskab har noget relativt særegent, men uhyre væsentligt at bidrage med til vores egen tids problemer – ikke kun ved at øge kendskabet til forgangne faktiske forhold, og bestemt heller ikke kun ved at efterleve kravet om at instrumentalisere fortidsanalyser ved umiddelbar anakronistisk overførelse på specifikke nutidsproblemer. Historikernes bidrag er mere grundlæggende at fremme forståelsen af den historiske karakter af alle de livssammenhænge, vi befinner os i, såvel i vores egen kreds som i befolkningen som helhed.

Denne forståelse af historicitet må efter min opfattelse tage udgangspunkt i en dobbelt analyseretning. På den ene side må vi fastholde den videnskabelige historieskrivnings traditionelle betoning af det særegne og kontekstbetingede ved

enhver situation og potentielt ethvert fænomen i menneskenes verden (og måske videre endnu) – med andre ord: det, som er eller har været *anderledes* i den virkelige verden (frem for de blot tænkte eller opdigte universer), og som derfor kan udfordre vores uvægerligt nutidsbundne antagelser om det selvfølgelige, det naturlige eller det eviggyldige. På den anden side får det udfordrende anderledes kun mening og relevans på baggrund af det fælles, de transhistoriske forbindelser, der knytter os sammen som mennesker eller beboere af denne planet i fortid, nutid eller fremtid. Historiens fascinationskraft og dens fundamentale sociale relevans må altså ligge i at fremme evnen til at fastholde både enheden og den radikale forskel i én og samme betragtning.

Det er lettere sagt end gjort. Men ét punkt, hvor vi kan søge et virkeligt grundlag for at genfinde aktuelt relevante fornemmelser for historisk forskel og anderledeshed hinsides præsentismens nivellering, kunne være i udforskningen af det, Koselleck kaldte for *fortidig fremtid*, og Bloch betegnede som det "uudlignede overskud af fremtid i fortiden", dvs. fortidens fortætninger af projektdrivende forventninger, forhåbninger og utopiske længsler.²⁰ Her, i de utallige sammenvæningar af små og store forhåbninger fra andre historiske kontekster, får vi mulighed for at trænge bag om de dominerende princippers hegemoniske historiefortællinger og ind til det væld af reale, anskuelige menneskelige projekter, der har rummet et lige så stort antal af *roads not taken*. Det er projekter, som i selve deres væsen har søgt at anfægte og pege ud af de omstændigheder, de var indkastet i, for at nå til anderledes og bedre fremtider. Det er med andre ord en anskuelse af historien som en mangfoldighed af subjektive projekter, formet af bestemte omstændigheder, men aldrig *helt* identiske med dem, altid med en vis distance eller partikularitet, hvorfra anfægtelsen og dermed det tænkende og handlende subjekts udsondring fra objektet kan foregå. Eller med Sartres ord: historier om mennesket som "kendetegnet ved, at det kan gå ud over en situation, og ved det, som det lykkes det at gøre ud fra, hvad man har gjort med det (...)"²¹

Vi kan søge ind i disse fortiders betydningsuniverser, kalde dem til live igen ved at studere *deres* forhåbninger, forventninger og længsler, som var produkter af anderledes historiske situationer end vores egen – ikke fordi deres historiske baggrund eller deres drømme og forhåbninger var bedre end vores, eller fordi de var klogere end os eller levede i bedre samfund, men fordi vi ved at nærme os deres anderledes og dog relevante perspektiver kan opøve kritisk distance til vores egen nutid. At det aldrig er lykkedes for nogen at tænke helt ud over deres samtidis ideologiske grundkoordinater og kontekstbetegnelser, men at mennesker dog til stadighed har forsøgt at gøre det og ofte endda forestillet sig at have held med

²⁰ Bloch *Experimentum Mundi*, s. 26. Jeg har udfoldet denne tanke nærmere i min artikel "Manglernes drømme. Om at undersøge det utopiske i historien", *Scandia* 80:1 (2014), s. 70-94.

²¹ Jean-Paul Sartre: *Eksistentialisme og marxisme*, København: Gyldendal 1969, s. 76.

deres forehavende – det er et forhold, som i denne sammenhæng kan hjælpe til at anskueliggøre sådanne ideologiske grænsers historicitet, både i fortiden og i vores egen samtid.

At orientere sig mod fortidige fremtider på denne vis er ikke at kaste vrag på traditionen, men tværtimod at tage det forhold alvorligt, at der findes forskellige traditioner og forskellige arter af tradition, og at traditioner uvægerligt er noget, som fremstår *for os*, og som følgelig formes i relation til subjektets nutid og dets fremtidsorienterede projekter, men som samtidig må rumme fortidens anderledeshed og forskelligartethed i sig. Dette står i modsætning til både den præsentistiske voluntarisme over for fortidens anderledeshed og det ensidige forsvar for en tingsliggjort, monolitisk tradition, der i sin tendens til eviggørelse af bestemte træk nærmer sig sin præsentistiske modsætning. Dette er snarere traditionen som et reservoar af muligheder og forståelseshorisonter, der i ét eller andet omfang og i én eller anden skikkelse uvægerligt aktualiseres gennem betingelsesoverskridende subjektive handlinger i nuet.

BERTEL NYGAARD
LEKTOR, PH.D.
INSTITUT FOR KULTUR OG SAMFUND
AARHUS UNIVERSITET
BERTEL.NYGAARD@CAS.AU.DK

HENSIGTER, MOTIVER OG MORAL

FORHANDLINGS- OG SAMARBEJDSPOLITIKKEN 1940-1943

■ OLE KNUTZEN

Besættelsen er som bekendt en af de mest udforskede perioder i Danmarkshistorien, og der foreligger en stor mængde historiske værker af forskningsmæssig og oversigtsmæssig art, som beskriver perioden. Et centralt tema for dem alle har naturligt været spillet mellem forhandlings- og samarbejdspolitikken, der prægede tiden indtil den 29. august 1943, og den voksende modstand, der førte frem til samarbejdspolitikkens fald. Anledningen til dette essay er udgivelsen af Gunnar Larsens dagbøger den 9. april i år.¹ Gunnar Larsen var minister for offentlige arbejder under besættelsen. Han var centralt placeret i den danske regerings forhandlinger med den tyske besættelsesmagt, og udgivelsen er derfor et vigtigt bidrag til en kildebaseret forståelse af forhandlings- og samarbejdspolitikken.

Gunnar Larsens dagbog vil kunne bruges som kilde til en række spørgsmål af relevans for forståelsen af Anden Verdenskrigs historie. Mit fokus i det kommende er dog forhandlingspolitikken, hvis behandling jeg på centrale punkter opfatter som mangelfuld. Dels fordi centrale kilder ikke er blevet undersøgt systematisk, herunder Gunnar Larsens dagbøger, hvilket gør dagbøgernes udgivelse endnu mere vigtig. Dels er den mangelfuld, fordi vigtige forskningsresultater, herunder mine egne, er blevet overset og marginaliseret i hovedparten af historieforskningen. Det gælder den danske regerings succesfulde bestræbelser på at afværge det tyske pres for at få gennemført ændringer i den danske regerings sammensætning i antiparlamentarisk retning, der kulminerede med nytårs-krisen 1940/41. Hensigten med essayet er således at gøre opmærksom på disse mangler. Desuden er det hensigten at vise manglernes tilstedeværelse ved at give en oversigt over dele af bestående forsknings behandling af forhandlingspolitikken og de accentforskydninger, der har været i forskningsinteresserne og deres betydning for forhandlingspolitikkens behandling i historieskrivningen. Hovedtemaet i de enkelte værker har løbendeændret sig i tidens løb, og det har derfor i lyset af udgivelsen af minister Gunnar Larsens dagbog interesse først at danne sig et overblik over denne udvikling i historieskrivningen.

1 John T. Lauridsen og Joachim Lund (red.): *Samarbejdets mand. Minister Gunnar Larsen. Dagbog 1941-1943*, bd. 1-3, København: Det Kgl. Bibliotek & Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie i samarbejde med Historika 2015.

DEN TIDLIGE HISTORIESKRIVNING

Det første historiske værk var 3-binds værket *Danmark besat og befriet*,² forfattet af den socialdemokratiske politiker Hartvig Frisch. Bind 1 med titlen *Den politiske Historie til 29. august 1943* nåede at udkomme før det første folketingsvalg efter befrielsen den 30. oktober 1945. Det kom derved til at spille en politisk rolle i valgkampen, hvilket sikkert var hensigten med det hastværk, der blev udfoldet for at få det udgivet før valget. Det var afgørende for Socialdemokratiet - belastet som det var af kritik navnlig fra den kommunistiske del af modstandsbevægelsen for gennemførelse af forhandlings- og samarbejdspolitikken – at undgå at tage for mange mandater i Folketinget.

Hartvig Frisch, der var Socialdemokratiets chefideolog og medlem af Folketinget, var derfor en god fortaler for forhandlings- og samarbejdspolitikken og kunne med styrke påvise, at den ikke bundede i ideologisk støtte til Tyskland, men udelukkende havde til formål at forsøre danske interesser bedst muligt. Han havde i 1933 skrevet bogen *Pest over Europa*,³ som var en analyse af den politiske situation i Europa. Den var et tidligt opgør med fascismen og nazismen, hvis fremgang var kulmineret den 30. januar samme år, da nazisterne kom til magten i Tyskland. Frisch' demokratiske holdning var derfor uangribelig.

Det er klart, at værket *Danmark besat og befriet* ved udgivelsen af bind 1 i 1945 havde et klart politisk sigte. Selvom fremstillingen støttes af et stort antal officielle aktstykker, mangler der omtale af visse emner og forløb. Nogen indgående kildebaseret analyse af forhandlingspolitikken finder man således ikke. Det udelukker dog ikke, at der er tale om en sober fremstilling, som giver et klart billede af, hvordan Socialdemokratiet i 1945 opfattede sin handlemåde under besættelsen, en opfattelse, som vel stort set er uændret i dag efter 70-75 års forløb.

Emnet for bind 2, der udkom i 1947, var den økonomiske og kulturelle udvikling gennem hele besættelseriden, mens bind 3, der først var klar til udgivelse året efter, koncentrerer sig om beskrivelse af den politiske historie fra 29. august 1943 til sommeren 1945. De to sidste begivenheder af historisk betydning, der behandles, er Folketingets vedtagelse den 1. juni 1945 af straffelovstillægget og Danmarks optagelse som medlem af de Forenede Nationer (FN), som blev vedtaget på FN-mødet i San Francisco den 5. juni samme år. Alle 3 bind var redigeret af en redaktionskomite bestående af de socialdemokratiske topfolk Hartvig Frisch, Vilhelm Buhl, Hans Hedtoft og Ejler Jensen.

Det næste store historiske værk om besættelseriden var *Den Parlamentariske Kommissions Beretning*,⁴ som lagde hovedvægten på forhandlings- og samar-

2 Hartvig Frisch: *Danmark besat og befriet*, København: Fremad 1945-48.

3 Hartvig Frisch: *Pest over Europa: Bolschevisme, Fascisme, Nazisme*, København: Koppels forlag 1933.

4 *Beretning til Folketinget afgivet af den af Tinget under 15. juni 1945 nedsatte kommission i henhold til Grundlovens § 45*, bd. 1-15, Schultz, 1945-58.

bejdspolitikken i perioden 1940-43. Den var resultatet af Folketingets beslutning i sommeren 1945 om at nedsætte en kommission, der fik til opgave at undersøge forholdene og afgive beretning til Folketinget, så det kunne tage stilling til, om der var grundlag for at rejse rigsretssag mod politikere eller ministre for handlinger under besættelsen.

Kommissionen indsamlede et meget stort kildemateriale omfattende aktstykker af både dansk og tysk proveniens, der i 1954 blev offentliggjort i en betænkning og 13 beretninger med bilag, som udgør en vigtig kilde til dansk besættelsestids historie. Enkelte uddrag af Gunnar Larsens dagbog indgår i dette bilagsmateriale, men de nedenfor nævnte forhandlinger i Berlin 2.-15. februar 1941 er blot taget til efterretning uden nærmere analyse eller kommentarer. Kommissionens betænkning blev indgående debatteret både offentligt og i Folketinget, som i 1955 besluttede, at der ikke var grundlag for at gøre ansvar gældende over for nogen politikere eller ministre.

UDGIVERSELSKAB FOR DANMARKS NYESTE HISTORIE

Formålet med dannelsen i 1961 af Udgiverselskab for Danmarks nyeste Historie (DNH) var at finansiere grundforskning af tilgængeligt kildemateriale fra besættelsestiden og dermed skabe den nødvendige viden til udarbejdelse og udgivelse af historiske oversigtsværker om perioden. De første resultater heraf var to grundlæggende afhandlinger til klarlæggelse af de første besættelsesårs historie. Begge forfattere understreger i deres indledninger, at de ikke med deres afhandlinger har tilstræbt fuldstændighed i skildringen.

I sin disputatsafhandling⁵ fra 1970 understreger Henning Poulsen gentagne gange i indledningen, at fuldstændighed ikke har været tilstræbt, og at man derfor på grundlag af hans bog ikke kan danne sig et samlet billede af de implicerede parter. Henning Poulsens undersøgelser viser imidlertid, at der i den danske regering i sommeren 1940 herskede en betydelig nervositet med hensyn til nazistiske kupplaner. Emnet kom på bane i samtaler mellem danske og tyske myndigheder, og spørgsmålet blev drøftet internt på ministermøderne hver anden dag i perioden 9. april til 8. juli 1940. I løbet af sommeren og efteråret 1940 øgedes det tyske pres for at gennemføre en regeringsændring i Danmark, der kulminerede med Renthe-Finks démarche julen 1940 og den efterfølgende regeringskrise 1940-41.

Den anden af disse afhandlinger er Henrik S. Nissens disputats fra 1973, *Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken*.⁶ Nissen skildrer – på basis af en række enkeltundersøgelser – forhandlingspolitikken, som den danske rege-

5 Henning Poulsen: *Besættelsesmagten og de danske nazister. Det politiske forhold mellem de tyske myndigheder og nazistiske kredse i Danmark 1940-43*, København: Gyldendal 1970, s. 11.

6 Henrik S. Nissen: *1940. Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken*, København: Gyldendal 1973, s. 11f.

ring førte overfor Tyskland i besættelsens første år, og samarbejdspolitikken (i afhandlingen defineret som det politiske samarbejde mellem Socialdemokratiet, Venstre, Det konservative Folkeparti, Det radikale Venstre og Retsforbundet), som i perioden april 1940 til august 1943 udgjorde regeringens parlamentariske basis og dermed også dannede grundlag for forhandlingspolitikkens gennemførelse.

Nissens undersøgelser vedrører perioden 9. april 1940 til januar/februar 1941 og slutter med en omtale af "Nytårskrisen 1940/41", som dog ikke beskrives udtymmende. Nissen havde adgang til Udenrigsministeriets arkiver, som indeholder kildemateriale, som beskriver forløbet af nogle afgørende forhandlinger, der fandt sted i Berlin i perioden 2.-15. februar 1941 mellem danske diplomater og embedsmænd og deres tyske modparte fra Auswärtiges Amt og Goebbels Propagandaministerium. Samme forhandlinger omtaler Gunnar Larsen udførligt i sine dagbogsoptegnelser for d. 19. februar 1941, der blev optrykt i beretningen fra Den Parlamentariske Kommission, der udkom i 1954. Henrik S. Nissen havde altså ad 2 kanaler adgang til dette kildemateriale. Hvorfor han undlader at bruge dette kildemateriale til at beskrive forløbet af krisens slutfase og nøjes med uden nærmere beskrivelse at konstatere, at der var tale om "en eklatant sejr" for samlingsregeringens forhandlingspolitik, oplyser han intet om, og vi er i den henseende henvist til gisninger. At han har været bevidst om, at noget er blevet udeladt, fremgår af afhandlingens indledning, hvor forfatteren tager omfattende forbehold med hensyn til, hvad den rummer. Det hedder bl.a., at: "Der førtes forhandlingspolitik på mange planer, og det har ikke kunnet undgås, at nogle – også betydningsfulde - forhandlinger mellem besættelsesmagt og besat er blevet stedmoderligt behandlet eller helt er udeladt."⁷

Hverken Henning Poulsen eller Henrik S. Nissen nævner noget om, hvilke områder de har udeladt eller hvorfor. Nissen kommer heller ikke ind på, hvad sejren bestod i, men det er næppe forkert at antage, at det drejer sig om, at krisens udgang blev, at tyskerne afblæste deres aktion for at få gennemført ændringer i den danske regering i tyskvenlig/nazistisk retning. Som jeg ser det, er en mulig forklaring på udeladelserne en underforstået forpligtelse på modstandslinjen. Denne tolkning ligger i forlængelse af Henrik Lundbaks konklusion i sin analyse af *Modstandsbevægelsen i regeringen 1945*:

Institutionelt gik politikerne af med sejren. Ideologisk stod modstandsbevægelsen derimod som vinder. Det tvungne samarbejde i befrielsesregeringen cementserede et syn på besættelsestiden, der reducerede politikerne til rollen som "medkæmpere", og

⁷ Nissen: *1940. Studier i forhandlingspolitikken*, s. 13, 447.

dermed tilfredsstillede det Frode Jacobsens ambition om, at modstandslinen skulle stå for eftertiden som den rigtige.⁸

Dannelsen af befrielsesregeringen i 1945 var udtryk for, at "de gamle politikere" institutionelt gik af med sejren over for modstandsbevægelsen. "Den Parlamentariske Kommissions Beretning til Folketinget" (der som nævnt først kom i 1954) byggede på arkivmateriale af både dansk og tysk proveniens. Den førte som bekendt til, at der ikke blev rejst rigsretsanklage mod nogen politikere eller ministre, der havde været aktive i forbindelse med gennemførelsen af Danmarks officielle politik over for Tyskland under besættelsen. Hermed var den institutionelle sejr nr. 2 for "de gamle politikere" kommet i hus, og Frode Jacobsens ambition syntes dermed at være blevet skudt ud i fremtiden. På denne baggrund var det derfor, som nævnt ovenfor, ved DNH's dannelsel i 1961 vigtigt, at dette arbejde blev udført med vægt på de ideologiske synspunkter, modstandsbevægelsen var udtryk for. Det ville føre til, at den ideologiske sejr over "de gamle politikere", som Frode Jacobsen på modstandsbevægelsens vegne kæmpede for, kunne nyde fremme.

Det er altså fortsat et åbent spørgsmål, hvorfor Henning Poulsen og Henrik S. Nissen ikke tilstræbte fuldstændighed eller udelod omtale af betydningsfulde forhandlinger ved udarbejdelse af deres afhandlinger, men mulige årsager hertil er skitseret. Deres respekt for videnskabelig ærlighed kommer imidlertid klart til udtryk i de forbehold, de begge tager i indledningerne til deres afhandlinger.

Ved dannelsen i 1961 blev historikeren Jørgen Hæstrup sammen med landsarkivar Johan Hvidtfeldt ansat som videnskabelige ledere af Danmarks Nyeste Historie (DNH). Jørgen Hæstrup var så tidligt som i 1954 blevet dr.phil. på sin afhandling *Kontakt med England 1940-43*, som gav modstandsbevægelsen en væsentlig rolle i besættelsens forløb. Den blev i 1959 efterfulgt af afhandlingen *Hjemmelig Alliance*, der kortlagde våbenfordelingen mellem aktive modstandsfolk og inaktive, dvs. antikommunistiske officersgrupper, hvor de sidste fik flest våben. Den medførte stor politisk opstandelse efterfulgt af injuriesager. I 1966 fulgte så afhandlingen *Til landets bedste... Hovedtræk af departementschef-styrets virke 1943-1945*, hvor Jørgen Hæstrup forsvarede departementschefernes håndtering af situationen som supplement til modstandsbevægelsen.

Med Hæstrup kom modstandsbevægelsen i centrum for historieskrivningen. Som historiker er Jørgen Hæstrup en klar repræsentant for konsensuslinien, der anskuer besættelsestiden 1940-45 som præget af enighed i den danske befolkning om kampen mod den tyske besættelsesmagt, men med forskellige midler afpasset efter de ydre omstændigheder. Denne opfattelse blev kraftigt imødegået

⁸ Henrik Lundbak: "Modstandsbevægelsen i regeringen 1945", i Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak: *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid*. Festschrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65-årsdagen oktober 1998, København: Museum Tusculanum 1998, s. 570.

af Hans Kirchhoff, der i 1979 blev dr.phil. på sin afhandling *Augustoprøret 1943*.⁹ I 2001 fulgte bogen *Samarbejde og modstand under besættelsen*. Den var en ny og udvidet version af Hans Kirchhoffs tidligere bog *Kamp eller tilpasning*, der udkom i 1987.¹⁰ Det er værd at bemærke, at bindeordet "eller" i den gamle bog er udskiftet med et "og" i den nye. Skildringen fokuserer stadig på konflikten mellem regeringens officielle politik og den voksende modstand, men forfatteren lægger i den nye version af bogen vægt på, at det ikke skal munde ud i fordømmelse af det ene eller andet synspunkt.

Med sin analyse og beskrivelse af modstandsbevægelsens udvikling har Hans Kirchhoffs værker opnået status som standardværker i den offentlige bevidsthed og har dermed på afgørende måde bidraget til at realisere Frode Jacobsens ambition om, at modstandslinjen for eftertiden skulle stå som den rigtige. Hans Kirchhoff bruger generelt ordene "samarbejdspolitik" og "kollaboration" som fællesbetegnelse for den politik, regeringen førte over for Tyskland i besættelsens første år og erklærer sig uenig med Henrik S. Nissens sondring mellem begreberne forhandlings- og samarbejdspolitik. I længere redegørelser filosoferer Hans Kirchhoff over, hvorfor han indfører disse betegnelser. Han begrunder det med, at formålet er bedre at kunne skildre og sondre mellem de forskellige former og grader af nødvendighed for samarbejde og forskellighederne i de motiver, der kunne anspore dertil; alt sammen for at kunne sætte begivenhederne ind i en historisk sammenhæng fri for myter og postulater. Ordet kollaboration er imidlertid følelsesladet, og i omgangssproget efter Anden Verdenskrig nærmest blevet identisk med begrebet forræderi. Hans Kirchhoffs brug af ordet har imidlertid ikke forhindret, at det blev den almindelige opfattelse, at forhandlings- og samarbejdspolitikken 1940-43 var et moralsk svigt, som modstandsbevægelsen fik gjort op med.

BIDRAG TIL REVISION

Senere grundstudier af kildematerialet i udenrigsministeriets arkiver er foretaget af undertegnede og Thomas Lenler-Eriksen. Mine undersøgelser blev offentliggjort i 1999.¹¹ Her klarlægges det forløb, der førte til, at den danske regering i begyndelsen af februar 1941 ad diplomatiske kanaler fik sikker information om, at tyskerne havde besluttet sig til at lægge kravene om regeringsændringer på hylden. For at anskaffe sig et "politisk værktøj", som var egnet til at danne modvægt mod de danske nazister, der ellers var den kreds, hvorfra tyskerne hentede

9 Hans Kirchhoff: *Augustoprøret 1943. Samarbejdspolitikkens fald forudsætninger og forløb – en studie i kollaboration og modstand*, bd. 1-3, København: Gyldendal 1979.

10 Hans Kirchhoff: *Samarbejde og modstand under besættelsen: en politisk historie*. Odense: Odense Universitetsforlag 2001. Hans Kirchhoff: *Kamp eller tilpasning: politikerne og modstanden 1940-45* København: Gyldendal 1987.

11 Ole Knutzen: *Sandheden forældes ikke: generaldirektør Peter Knutzen og regeringskrisen 1940-1941*, Vedbæk: Strandberg 1999.

oplysning om danske forhold, tog den danske regering i august 1940 initiativ til at oprette Dansk-Tysk Forening, hvis egentlige formål var: "at danne modvægt mod de danske nazister, der ellers var den kreds, hvorfra tyskerne hentede oplysninger om danske forhold", for dermed – som hovedformål – "at forebygge en nazi-stisk magtovertagelse"¹²

Over for såvel det danske nazistparti (DNSAP) som over for besættelsesmagten kunne dette formål naturligvis ikke på forhånd afsløres, hvorfor formuleringen af det vedtaegtsmæssige formål blev at udvikle de forretningsmæssige, tekniske, kunstneriske litterære, videnskabelige og sociale forbindelser mellem de to lande. Jeg viser i min bog, hvordan Knutzen i kraft af sit arbejde som formand for Dansk-Tysk Forening i nært samarbejde med udenrigsministeriet gennem uofficielle kontakter modvirkede en nazistisk magtovertagelse i efteråret 1940 og den tyske regeringsstorm i januar 1941. Politikernes voksende bekymring for en antidemokratisk/nazistisk regeringsdannelse blev således også afværget ad uformelle kanaler. Forhandlingerne der kulminerede i dagene 2.-15. februar i Berlin mellem d'herrer Zahle, Sthyr, Wassard og Knutzen og Auswärtiges Amt, lader sig følge i arkiverne.

Thomas Lenler-Eriksen blev i maj 2000 cand.mag. i historie med specialeafhandlingen *Dansk-Tysk Forening og dens tyske forbindelser*.¹³ Hans behandling af emnet hviler på et omfattende kildemateriale af både statslig og privat proveniens, og til belysning af den tyske side af sagen er Rigsarkivets samlinger suppleret med nyt materiale, som er fundet i de tyske arkiver. Lenler-Eriksen verificerer i alt væsentligt beskrivelsen af regeringskrisens forløb og resultat, som det er beskrevet i min ovennævnte bog. Det er samme resultat, som Henrik S. Nissen kommer til, og på det punkt er der ingen uoverensstemmelser mellem de tre undersøgelser. Forskellen er, at Nissen nøjes med at konstatere resultatet uden nærmere at beskrive det forløb, der førte dertil. Derved forbliver den rolle, som forhandlingspolitikken – i dette tilfælde udført af udenrigsministeriets forhandlere og Dansk-Tysk Forenings formand i nært samarbejde med regeringen – spillede for opnåelsen af "den eklatante sejr", uomtalt i Henrik S. Nissen afhandling. Det var underforstået i kommissoriet for DNH, at hovedvægten skulle lægges på beskrivelse af modstandsbevægelsens udvikling (forhandlingspolitikken havde Den Parlamentariske Kommission jo taget sig af), og dette kan måske forklare, hvorfor sejre opnået ad forhandlingens vej ikke blev beskrevet i detaljer. Den rolle fremgår tydeligt af Lenler-Eriksens og mine undersøgelser.

Disse arbejder er imidlertid stort set blevet forbigået i tavshed i besættelseslitteraturen, som ikke har inddraget resultaterne i de udarbejdede historiske

12 Ditlev Tamm: *Retsopgøret efter besættelsen*, København: Jurist- og økonomforbundets Forlag 1984, s. 550.

13 Thomas Lenler-Eriksen: *Dansk-Tysk Forening og dens tyske forbindelser*, utrykt specialeafhandling, Aarhus Universitet 2000.

oversigtsværker. Om Henrik S. Nissen gennemførte grundstudier af materialet i udenrigsministeriets arkiver vides ikke, men det er en kendsgerning, at han ikke har efterladt sig skriftligt materiale herom. Derved opstod der et tomrum i den viden, der kom til at stå til rådighed for fremtidig forskning, og det har sat sig spor i besættelseslitteraturen til dags dato.

NYERE BIDRAG

Da Bo Lidegaards bog *Overleveren 1914-1945* udkom i 2003 som bind 4 i det store værk om *Dansk udenrigspolitiks historie*¹⁴ blev den af historikere anmeldt som velargumenteret historieskrivning i særklasse, og som den vigtigste fortolkning af perioden, der var udkommet i mange år. I den offentlige debat blev den imidlertid mødt med megen politisk begrundet kritik for at være et forsvar for den neutralitets- og tilpasningspolitik, Danmark i næsten hele perioden 1914-1945 havde ført, som først den fremvoksende modstandsbevægelse fra 1942 satte en stopper for.

Udgangspunktet for Lidegaard er en konstatering af, at Danmark overlevede truslen mod sin eksistens. Men var det på grund af tilpasningspolitikken? Eller på trods af den? Udviklingen fra neutralitetspolitikken under Første Verdenskrig over mellemkrigstidens freds- og afrustningsbestræbelser til den voksende totalitære trussel i 1930'erne og Danmarks besættelse 1940-45 beskrives. Bo Lidegaard lægger vægt på at fremhæve, at Danmark uanset tilpasningspolitikkens nødvendighed og fordele både over for omverdenen og af hensyn til sin selvrespekt måtte demonstrere sin selvstændige vilje til suverænitet og solidaritet med kampanen mod nazismen. Dette kom til udtryk gennem modstandskampen. Det lader sig næppe gøre at forene disse to aspekter i en fælles vurdering. De har hver deres berettigelse, hvis styrke individuelt varierer over tid og med skiftende magtpolitiske ydre omstændigheder. For en eftertid, der lever under gunstigere udenrigspolitiske betingelser, end tilfældet var under besættelsen, slutter Bo Lidegaard med at formulere følgende to konklusioner. For det første, at det er af uvurderlig betydning for Danmarks selvstændighed og handlefrihed at være blevet en del af et forpligtende europæisk og atlantisk samarbejde, som også omfatter et demokratisk og ikke truende Tyskland. For det andet, at en udenrigspolitisk linje i et demokratisk land i det lange løb kun kan fastholdes, hvis den opnår befolkningens opbakning på et informeret grundlag.

Der henvises i bogen til et meget omfattende kilde- og litteraturmateriale. I relation til denne artikel bemærkes, at henvisningerne omfatter Udenrigsministeriets arkiver, Gunnar Larsens dagbog, min ovennævnte bog om regeringskrisen 1940-41 samt min artikel om den almindeligt herskende opfattelse af rege-

14 Danmarks Nationalleksikon, red. Carsten Due-Nielsen, Ole Feldbæk, Nikolaj Petersen.

ringskrisen.¹⁵ De ovenfor omtalte forhandlinger i Berlin 2.-15. februar 1941 og den betydning Dansk-Tysk Forening og dens formand havde i denne forbindelse, er imidlertid ikke genstand for nærmere omtale.

Det samme gælder Steen Andersens afhandling *Danmark i det tyske storrum fra 2003*.¹⁶

Den tyske besættelse betød ikke alene afgørende ændringer i Danmarks politiske situation, men også at hele vor økonomi blev knyttet til Tyskland; nu var det Berlin og Reichsmark, der kom i centrum i stedet for London og pund sterling. Noget tilsvarende blev i øvrigt også tilfældet i alle andre af de af Tyskland besatte lande. Emnet for Steen Andersens undersøgelser er forløbet og resultaterne af den tilpasningsproces, dette medførte for Danmark. Ligesom det er tilfældet for de ovenfor nævnte værker, er analysen af forhandlingerne i Berlin 2.-15. februar 1941 ufuldstændig, hvorved væsentlige aspekter af betydning for besættelsens videre forløb ikke bliver beskrevet. Herom nærmere under omtalen af udgivelsen af Gunnar Larsens dagbog.

Historieskrivning er en proces, der principielt aldrig bliver afsluttet. Efterhånden som de ydre omstændigheder ændrer sig, sker der også ændringer i den måde fortiden opfattes og vurderes på, men tilgang af nyt kildemateriale eller ny fortolkning af eksisterende kilder, der hidtil har været overset, spiller også en væsentlig rolle. Det er Hans Kirchhoffs nyeste bog fra 2015 et klart eksempel på.¹⁷ I sin afhandling om augustoprøret fra 1979 og i bogen fra 2001 var det udviklingen af den dansk-danske konflikt mellem samarbejde og modstand, der var den røde tråd gennem skildringen af den politiske udvikling under besættelsen. I sine tidlige værker gav Hans Kirchhoff udtryk for, at formålet ikke var at fordømme det ene eller andet synspunkt. Det forhindrede imidlertid ikke, at det blev den almindelige opfattelse, at forhandlings- og samarbejdspolitikken var et moralsk svigt.

I sin nye bog fra 2015 bringes den dansk-tyske konflikt i stedet for i centrum. Baseret på dette nye struktureringsprincip og med respekt for de vilkår og forudsætninger, der var gældende, gennemgår Kirchhoff her samarbejdspolitikkens forskellige faser fra sommeren 1940 til 29. august 1943 og vurderer de valgmuligheder, der forelå. Han er her inspireret af de senere års studier af tilpasningspolitikkens kilder og problemer. Han skriver, at det har givet ham en større indsigt i samarbejdets natur og de problemer, som valget mellem det større eller mindre onde rejste. Denne større indsigt er imidlertid ikke baseret på nye kilder eller tidligere ubenyttet kildemateriale. Kildematerialet i Udenrigsministeriets arkiver er fortsat ubenyttet, og referencelisten indeholder ingen henvisning dertil.

15 Knutzen: *Sandheden forældes ikke*; Ole Knutzen: "Regeringskrisen 1940-41 og "den almindeligt herskende opfattelse""", Historie 2001, 2, s. 373-378.

16 Steen Andersen: *Danmark i det tyske storrum: dansk økonomisk tilpasning til Tysklands nyordning af Europa 1940-41*, København: Lindhardt og Ringhof 2003.

17 Hans Kirchhoff: *At handle med ondskaben: Samarbejdspolitikken under besættelsen*, København: Gyldendal 2015.

Analyse af nytårskrisen 1940-41 og dens betydning for den danske regerings forhandlingsposition over for tyskerne findes ikke, og der er således betydningsfulde facetter af samarbejdspolitikken, der ikke indgår i skildringen.

I det afsluttende kapitel, som har titlen *Samarbejdspolitikken – for og imod*, konstaterer Kirchhoff, at samarbejdspolitikken som overlevelsesstrategi lykkedes i eminent grad. Som eksempler herpå anfører han, at vi undgik, at DNSAP fik magten og slap dermed for en ødelæggende nazificering af institutionerne, som den de oplevede i Norge.¹⁸ Endvidere opnåede vi, fortsætter Hans Kirchhoff, at det danske samfund og det parlamentariske demokrati stort set kom uantastet gennem besættelsen, og han nærer som historiker ikke længere tvivl om, at samarbejdspolitikkens aktører handlede ud fra de bedste politiske motiver. Det kommer til udtryk i omtalen af Scavenius, som han karakteriserer på følgende måde: "I dag står Scavenius som en af Danmarks store statstjenere – hvad man end måtte mene om hans politik".¹⁹

Den reviderede fortolkning og forståelse for forhandlings- og samarbejdspolitikkens nødvendighed og resultater, der kommer til udtryk i Bo Lidegaards og Hans Kirchhoffs værker, er imidlertid ikke fremkaldt af undertegnede og Læller-Eriksens forskning, der enten blot er nævnt referencemæssigt eller forbigået i tavshed. Hvis beskrivelse og fortolkning af dette særdeles veldokumenterede historiske forløb udelades i historieskrivningen, kan man ikke med rette hævde at have givet en rimelig fuldstændig redegørelse for de – oven i købet succesfulde – bestræbelser, der blev gjort fra dansk side for at afværge det tyske pres for at gennemføre ændringer i den danske regerings sammensætning i antiparlamentarisk/nazistisk retning. Ud fra et forskningsmæssigt synspunkt er det vel endvidere videnskabeligt utilfredsstillende at undlade at inddrage alle tilgængelige kilder i beskrivelse og fortolkning af historiske forløb.

MINISTER GUNNAR LARSENS DAGBOG 1941-1943

Gunnar Larsen (1902-1973) blev student i 1920. Han påbegyndte derefter en omfattende praktisk og teoretisk uddannelse som ingeniør med afgang fra Massachusetts Institute of Technology i 1926. Derefter blev han ansat i faderens firma F.L. Smidth & Co.'s afdeling i New York, som han senere blev chef for i nogle år, inden han i 1932 vendte hjem til Danmark. Her startede han som faderens nærmeste medarbejder i et teknisk kontor i København.

¹⁸ Se Keith Lowe's bog *Savage Continent. Europe in the Aftermath of World War II*, London: Picador 2012, tabel 2, s. 156, som viser, at antallet af personer straffet for kollaboration efter befrielsen i Norge pr. indbygger var ca. 50 gange højere, end det var i Danmark.

Tallene afspejler, at den nazistiske regering ledet af Quisling og hans ideer ikke har været uden tiltrækningskraft for en del nordmænd, et forhold vi ikke har noget tilsvarende til i Danmark, hvor det lykkedes at bibrænde en regering uden nazistisk deltagelse dannet på parlamentarisk vis på basis af flertallet i Rigsdagen, og derved undgik vi nazistisk infiltration i statslige og kommunale organisationer.

¹⁹ Kirchhoff: *At handle med ondskaben*, s. 85.

meste medarbejder i ledelsen af F.L. Smidth på koncernens hovedkontor i København, hvor han fortsatte som adm. direktør fra 1935. Det var således en erfaren international erhvervsmand, der på opfordring tiltrådte som minister for offentlige arbejder ved omdannelsen af den nationale samlingsregering 8. juli 1940. I denne egenskab fortsatte han i de skiftende regeringers funktionsperiode indtil 29. august 1943, ministerier, der blev ledet af statsministrene Th. Stauning, V. Buhl og Erik Scavenius. Ved omdannelsen i juli 1940 blev der optaget 3 upolitiske ministre (Erik Scavenius, Gunnar Larsen og Eigil Thune Jacobsen), dvs. personer uden partipolitisk tilhørsforhold. Det skete for at hindre tyske krav om optagelse af nazistiske ministre.

Gunnar Larsen blev en aktiv fortaler for samarbejde med Tyskland, hvilket førte til hyppig kontakt med besættelsesmagten. Gunnar Larsen var ikke nazist, men en pragmatisk indstillet erhvervsmand, der udnyttede de praktisk foreliggende muligheder for at fremme de interesser, han blev ansat til at varetage i sine forskellige hverv. Det gjorde han med midler, han mente tjente danske interesser, hvad enten de skulle tjene nationale eller økonomiske formål. Det paradoksale er, at han med sit langvarige ophold i USA og amerikanske ingeniøruddannelse var angelsaksisk orienteret, men fra 1940 blev aktiv fortaler for samarbejdspolitikken.

Med besættelsen og den tyske dominans i Centraleuropa var Danmark blevet afskåret fra sine oversøiske markeder. Økonomien blev nu, som nævnt ovenfor, centreret om Berlin og Reichsmark i stedet for om London og pund sterling, og arbejdsløsheden steg til uacceptable højder. For en minister for offentlige arbejder er bekämpelse af arbejdsløshed en vigtig opgave, og Gunnar Larsen tog initiativ til at løse problemet ved at fremme det økonomiske samarbejde med Tyskland. Blandt disse tiltag er, for blot at nævne nogle af de vigtigste: udbygning af danske fiskerihamne, udvidelse af Kastrup Lufthavn og en dansk-tysk aftale om anlæg af Fugleflugtslinjen.

Udover at skabe beskæftigelse ville gennemførelse af disse arbejder kræve store mængder cement, og selvom Gunnar Larsen ved sin tiltrædelse som minister trådte tilbage fra stillingen som øverste chef for F.L. Smidth, var han stadig storaktionær og formand for bestyrelsen. Da han efter befrielsen skulle stå til regnskab for sit samarbejde med besættelsesmagten, indgik det, med rette eller urette, at han som minister havde sammenblandet private interesser med de offentlige, han som minister havde haft ansvaret for.

En af de sager, Gunnar Larsen blev særlig kritiseret for efter befrielsen, var hans initiativ til etablering af Udenrigsministeriets Østrumudvalg, der havde til formål efter det tyske angreb på Sovjetrusland i juni 1941 at fremme ekspansionsmulighederne for dansk erhvervsliv i de baltiske lande. Det lykkedes ganske vist at få tyskerne til at levere den tidlige F.L. Smidth-ejede cementfabrik i Estland, Port Kunda, tilbage til F.L. Smidth. Fabrikken var blevet nationaliseret af Sovjetunionen, da russiske tropper i 1939 efter aftale med Tyskland rykkede ind i de baltiske lande og den østlige del af Polen. Fra 1942 blev fabrikken drevet af F.L.

Smidth med en arbejdsstyrke, der efterhånden udviklede sig til at omfatte slavearbejdere og fanger fra tyske koncentrationslejre. Det var en sag, der først blev afsluttet for få år siden med F.L. Smidth koncernens udbetaling af kompensation til nogle af arbejderne og deres efterkommere.

På baggrund af det billede, der her er skitseret af Gunnar Larsen, kommer vi til en omtale af selve dagbogens tilblivelse og omfang. Når Gunnar Larsen ikke var på rejse dikterede han normalt om formiddagen sin beretning om foregående dags forløb til to sekretærer, der derefter renskrev diktaterne. Efter hjemkomst fra rejser blev forløbet samlet i et enkelt notat. Det blev til ca. 2.500 sider, som giver et detaljeret indblik i Gunnar Larsens håndtering af de sager, han besæftigede sig med, men også i regeringens interne og eksterne forhandlinger.

Udviklingen af det politiske forhold til Tyskland var et område, som efter aftale med Scavenius bragte Gunnar Larsen i hyppig kontakt med Cecil von Renthe-Fink og senere Werner Best, de to rigsbefuldmægtigede repræsentanter for Tyskland. Derved kom hans aktivitetsområde til at spænde langt ud over de felter, der normalt sorterer under ministeriet for offentlige arbejder. Særlig interesse har Gunnar Larsens udførlige referater af de interne ministermøder, hvor protokollerne er yderst kortfattede. Der var stor politisk uenighed internt i regeringen om, hvordan der skulle reageres på tyske krav og om løsningen af økonomiske spørgsmål, en uenighed, de enkelte partier åbenbart ikke ønskede, skulle nedfælles skriftligt, hvorfor ministermødeprotokollerne begrænser sig til kort at nævne konklusionerne af drøftelserne, og dermed stort set er uden betydning som kildemateriale for historieforskningen. Udgivelsen af dagbogen er derfor et vigtigt bidrag til en kildebaseret forståelse af forhandlings- og samarbejdspolitikken og vil dermed være af stor interesse for historikerne.

Første indførsel er for den 21. januar 1941, sidste for 30. september 1943 med en enkelt tilføjelse i form af et memorandum af 18. november samme år. Dermed dækker dagbogen langt størstedelen af Gunnar Larsens ministerperiode og indeholder hans beretning om forløbet af de ovenfor nævnte områder plus en lang række sager af løbende natur. Som det fremgår af udgiverinstitutionernes forord og redaktørernes indledning, er Gunnar Larsens dagbog den mest omfattende dagbog, der er kendt fra en dansk politiker og minister fra besættelsestiden. Med sine 2.500 manuskriptsider, som i udgivelsen er delt op i 3 bind, der inkl. bilag og registre fylder i alt 1.486 sider, udgør den et vigtigt supplement og korrektiv til de yderst kortfattede referater af danske ministermøder, der er overleveret til eftertiden. Udgivelsen af Gunnar Larsens dagbog vil derfor efter alt at dømme blive et referenceværk af stor betydning for fremtidig forskning og historieskrivning. Den vil dermed bidrage til øget viden og indsigt i historiens forløb og i aktørernes motiver, hensigter og moral.

Dagbogen for den 19. februar 1941 indeholder detaljeret omtale af udenrigsministerens referat på et ministermøde af den tidligere omtalte række dansk-tyske forhandlinger på embedsmandsniveau, der fandt sted i dagene 2.-15. februar

1941, forhandlinger, som fik væsentlig betydning for udviklingen af de danske-tyske relationer fremover. Disse forhandlinger er kun overfladisk nævnt i ministermødeprotokollen. De danske forhandlere indberettede løbende drøftelserne til udenrigsministeriet i København i form af detaljerede referater og breve, som blev arkiveret i udenrigsministeriets arkiver fra perioden 1940-43. Gunnar Larsens udførlige skildring i dagbogen er i nøje overensstemmelse med det indberettede materiale, og er derfor i høj grad til nytte for historieforskningen, især forståelsen af forhandlings- og samarbejdspolitikken, der i de senere år har fået fornyet aktualitet.

Det Kgl. Bibliotek & Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie i samarbejde med forlaget Historika er udgivere af værket, der er redigeret af forskningschef, dr.phil John T. Lauridsen og lektor, ph.d. Joachim Lund. Der er tale om et særdeles omfattende arbejde, som har strakt sig over en længere årrække. Udgivelsen er, hvad angår Nytårskrisen 1940-1941, imidlertid skæmmet af fejl og ensidigt valg af henvisninger i kilde- og litteraturfortegnelsen, nogle endog af meningsforstyrrende art. Det er fejl, der vil kunne lede fremtidige forskere til at dra ge misvisende konklusioner, og som det derfor er vigtigt, at fremtidige brugere af værket i forskningsøjemed bliver opmærksom på.

Et eksempel herpå findes side 114 i Bind 1, hvor det uddrag af dagbogen for den 19. februar 1941, der blev udlånt til Den Parlamentariske Kommission, fejlagtigt dateres til 19. september samme år. Det vedrører udenrigsministerens (ikke som anført udenrigsministeriets) referat på et ministermøde om de oven for nævnte betydningsfulde forhandlinger i Berlin i dagene 2.-15. februar 1941 og ikke 7 måneder senere. En sådan tidsforskydning løsriver på meningsforstyrrende måde dagbogsnotatets indhold fra det reelle historiske forløb. Af hensyn til værkets store betydning som referenceværk for fremtidig forskning er det naturligvis af betydning, at kronologien er korrekt.

I Udenrigsministeriets arkiver fra perioden 1940-43,²⁰ findes de originale breve og referater, som d'herrer Zahle, Sthyr, Wassard og Knutzen indberettede

²⁰ Rigsarkivet: Udenrigsministeriets arkiver fra perioden 1940-43: Um.A. 0002. Sager med og uden journal nr. 1908-1968, Gr.5, 17 og 84. 13a - Gr.5.D.29.x. 1940-43, Dansk-tysk politik, (Renthe-Finks démarche julen 1940). 18 - Gr.17.I.63. 1940-41, Den dansk-tyske Forening, (Mærket: fra Wassard). 18 - Gr.17.I.63, Hedegaard. 21 - Gr.84. uden nr. 1940-41, Renthe-Finks démarche julen 1940. (Mærket: Staalskab II). 21 - Gr.84. 1940 V,1, Danmarks-Tysk. Juli-okt. 1940. 21 - Gr.84. 1940-42 V,2, Dansk politik overfor Tyskland. 21 - Gr.84. 1941-43 V,3, Gunnar Lars.s rejser og samtaler med folk ude og hjemme. 21 - Gr.84. 1940-41 V,4, Forhandlinger med tyskerne januar-februar 1941. 21 - Gr.84. 1940-41 V,5, Knutzens beretninger. 21 - Gr.84. 1940-41 V,6, Sthyr, Wassard etc. Samtaler. 25 - Gr.84. uden nr. 1945 XIV, Efter befrielsen: Christmas Møllers holdning overfor embedsmændene etc., maj-juli. 25 - Gr.84. uden nr. 1940-45, Formentlig afdelingschef Hvass' håndakter: Diverse papirer fra besættelsestiden. 27 - Gr.84.A. u. nr. 1940-41, (Minister) Ydes referater til udenrigsministeren (1945) o.a. videre. 27 - Gr.84.A. u. nr. 1941-43, Situationen 1941-43. 27 - ad 84. A.1.f. 1941-50, Tyske arkivalier indsendt af ambass. i Washington (general Himers

til udenrigsministeriet i København om den række politiske samtaler med tyske embedsmænd fra Auswärtiges Amt og Propagandaministeriet, de havde ført, og som Gunnar Larsen omtaler i dagbogsoptegnelserne for den 19. februar 1941. Det var indberetninger, der gav den danske regering viden om, at der var givet Renthe-Fink instruktion om, at han skulle afholde sig fra at gøre forsøg på at få gen-nemført forandringer i den danske regering, en klar sejr for de danske synspunkter. Instruktionen til Renthe-Fink gik endvidere ud på, at alle forhandlinger med den danske regering angående politiske spørgsmål i fremtiden skulle foretages af gesandten og ikke af andre. Gustav Meissner, der som partitro "kommissær" for de nazistiske partiinteresser i Berlin var placeret som presseattaché ved gesandtskabet i København, var dermed blevet sat på plads af det tyske udenrigsministerium. Det var viden, som på væsentlig måde styrkede den danske regerings forhandlingsposition over for tyskerne. Gunnar Larsens omtale i dagbogen for den 19. februar af sit udførlige referat på ministermødet samme dag af forhandlingerne i Berlin er i fuld overensstemmelse med indberetningerne i udenrigsministeriets arkiv, som blot indeholder endnu flere detaljer.

Det er dette kildemateriale, Henrik S. Nissen – som beskrevet ovenfor – vel har haft adgang til og måske har nærstuderet som grundlag for sit udsagn om, at forhandlingerne mundede ud i "eklatant" sejr for de danske synspunkter uden nærmere omtale af forhandlingernes forløb. Denne manglende omtale har medført, at forhandlingernes forløb, og hvilke argumenter eller hvem, der fremsatte dem, der førte til dansk sejr, ikke er blevet omtalt i den efterfølgende besættelseslitte-ratur med undtagelse af undertegnede og Lenler-Eriksens værker. Det er derfor en væsentlig undladelsesfejl, at der ikke er henvisning til hverken udenrigsministeriets arkiver eller disse værker i udgivelsens kilde- og litteraturfortegnelse.

Kilde- og litteraturfortegnelsen er endvidere præget af andre ensidige valg af henvisninger til værker af relevans for emner omtalt i dagbogen. I listen under trykte kilder og litteratur findes henvisning til Niels Henrik Nordliens utrykte speciale *Træk af den tyske propaganda- og kulturpolitik i Danmark 1943*.²¹ Specialets formål er at undersøge tysk opinionspåvirkning i det besatte Danmark 1940-1943 og fokuserer på den mulighed, dannelsen af Dansk-Tysk Forening gav tyskerne til at drive tysk propaganda i Danmark. At foreningens formål var det modsatte, at udøve dansk opinionspåvirkning overfor ledende kredse i Tyskland for dermed at modvirke de tyske partiinteressers press for at kræve regeringsændringer i Danmark, er ikke genstand for undersøgelse. Nordliens speciale er en delundersøgelse, som på ingen måde berettiger forfatteren til at drage den generelle konklusion, at Dansk-Tysk Forening er blevet analyseret som et forum for

samtale med Chr. 10.). 40 - ad 84.B.4. 1946, Afhøring af dr. Cecil von Renthe-Fink. 41 - ad 84.F. 1940, Udkast af Wass. (til foredrag?) om dansk erhv.liv u. besætt.

²¹ Niels Henrik Nordlien: *Træk af den tyske propaganda- og kulturpolitik i Danmark 1943*, utrykt speciale, Københavns Universitet 1998.

diskussion af det dansk-tyske samarbejde. Det er derimod Thomas Lenler-Eriksens speciale,²² som er behandlet ovenfor, men som ikke er nævnt i kilde- og litteraturfortegnelsen til Larsens dagbog.

Litteraturlisten omfatter henvisninger til erindringsværker skrevet af aktører, der ligesom Peter Knutzen repræsenterer forhandlings- og samarbejdspolitikken, men henvisning til hans selvbiografi er udeladt.²³ I betragtning af det meget store antal omtaler, der findes i Gunnar Larsens dagbøger af navnet Peter Knutzen, både i hans egenskab af formand for Dansk-Tysk Forening og som chef for Statsbanerne, er det en fejl at undlade at henvise til Peter Knutzens erindringer. Såvel som de andre erindringsværker har også Peter Knutzens bog betydning som baggrundslitteratur af relevans for dagbogens indhold. Der forekommer i øvrigt ingen henvisninger til efternavnet *Knutzen* i litteraturlisten, der således ikke omfatter hverken bog eller tidsskriftartikler skrevet af undertegnede.²⁴ Den omstændighed, at disse værker findes anført i den store besættelsestidsbibliografi, som John T. Lauridsen redigerede, viser, at det ikke er ukendskab, der er årsag til de manglende henvisninger. Det indikerer, at der må være tale om et fravælg, et begreb, der i historisk metodelære hedder eklekticisme, som ikke fremmer fremtidige historikere i fordomsfri adgang til kilder og litteratur.

Formålet med ovenstående rids af besættelseslitteraturens udvikling i de forløbne 70 år har været at henlede opmærksomheden på perioden 1940-43. Der er grund til at antage, at dette kan føre til yderligere klarlæggelse af forløb, hvor den danske indsats har haft betydning, men vil under alle omstændigheder bidrage til belysning af de motiver og hensigter, der drev aktørerne til at handle, som de gjorde og til karakteren af deres moral. Også i det lys, er der er god grund til at byde udgivelsen af Gunnar Larsens dagbog velkommen og ønske Det Kongelige Bibliotek og Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie til lykke dermed. Det er et stort og på mange måder fortjenstfuldt arbejde, der er tale om. Interessen for besættelsestiden er som nævnt langt fra slut, og forhandlings- og samarbejdspolitikken har i de senere år fået fornyet aktualitet. Jeg anbefaler historikerne, ikke mindst den unge generation, til at gøre flittig brug af udgivelsen i forbindelse med udarbejdelse af fordomsfri beskrivelser af historiens forløb. Om der er andre end

22 Lenler-Eriksen: *Dansk-Tysk Forening og dens tyske forbindelser*.

23 Peter Knutzen: *40 Aar i Statens Tjeneste: Selvbiografi*, Hasselbalch 1948.

24 Det gælder: den i note 15 nævnte artikel i *Historie* 2001,2 og Ole Knutzen: "Dansk-Tysk Forening, dansk nazisme og udviklingen af dansk-tyske relationer 1940-41: kommentarer til John T. Lauridsens bog: "Dansk nazisme 1930-45 - og derefter""", *Historie* 2006, 1, s. 122-127. Her påvises et eksempel på, at manglende brug af væsentligt kildemateriale fører til forkerte eller misvisende fortolkninger. Forfatterens fortolkning (s. 190) af Renthe-Finks indberetning af 27. februar 1941 til Auswärtiges Amt bliver derved misvisende og ikke i overensstemmelse med det faktiske forløb, fordi kildemateriale fra udenrigsministeriets arkiver ikke er inddraget.

de ovenfor beskrevne udeladelser og fejl i udgivelsen, overlader jeg det til fremtidige brugere at være opmærksomme på.

OLE KNUTZEN
PENSIONST
CAND. POLYT.
OLE.KNUTZEN@MAIL.TELE.DK

HISTORISK TIDSSKRIFT SOM FORSKNINGSOBJEKT.

ESSAY MED ANLEDNING AV ETT JUBILEUM

Historisk Tidsskrift, bind 114, hæfte 1 (2014)

■ SIMON LARSSON

När den Danske historiske Forening och Historisk Tidsskrift nyligen firade sitt 175-årsjubileum publicerades ett temanummer om tidskriftens historia. Fokus har legat på själva tidskriften, det redaktionella arbetet och artiklarnas innehåll. Även om det förekommit slitningar mellan universitetsdisciplinen historia och Historisk Tidsskrift så kan man slå fast att tidskriften utgjort universitetsdisciplinens huvudsakliga forum. Syftet som författarna har ålagt sig har varit att ge en ny och kritisk syn på tidskriftens innehåll och betydelse. I denna essä ska jag diskutera hur väl detta har lyckats.

När man vill ge en ny och kritisk syn på någonting kan det vara bra att försöka karaktärisera vad det föregivet gamla egentligen bestod i. Det gör inte jubileumsförfattarna, men jag skulle vilja föreslå följande: det okritiska och ”gamla” sättet att skriva den här typen av historia är att ett tunnelperspektiv anläggs. Det innebär tre saker, för det första att disciplinens (tidskriftens, föreningens) gränser utgör den historiska världens gränser. Företeelser och faktorer tillmäts betydelse efter hur de förhåller sig till gränserna. Det centralt belägna får a priori stor betydelse, det som hamnar utanför gränserna ingen betydelse alls. För det andra innebär gränserna ofta ett element av teleologi. Dels framstår de som naturgivna, så att element av kamp, konkurrens och historisk konstruktion riskerar att förtigas; dels framstår disciplinens nuvarande läge som slutmålet, ljuset i tunneln. För det tredje innebär tunnelperspektivet en risk för att kontinuiteten, substansen i det historiska objektet framstår som naturgiven. Det är den nu inte, utan det är alltid frågan om ett narrativt val från historikerns sida. Historisk Tidsskrift har funnits sedan 1839 – det behöver inte bevisas, men vad är det som har funnits? Vad anser författarna värt att berätta om?

Någon argumentation för varför detta är ett relevant ämne kostar ingen av författarna på sig. Förordet verkar direkt avskräckande på läsaren. Uppdraget framställs av Carsten Due Nielsen som ett pliktäggande. Referenserna är liknande publikationer från 50- och 100-årsjubiléet. Själva periodiseringen följer redaktionerna av tidskriften (löst – flera av perioderna är så långa att de rymmer flera redaktörsbyten.) Man har stannat framställningen vid 2003 – för att ”beva-

ra ett visst avstånd" och man anser det vanskt att skriva om och värdera ännu levande historiker. Perspektivet som tecknas i förordet är alltså ett antikvariskt insiderperspektiv. Traditionen skall upprätthållas för sin egen skull och målgruppen är inte forskarsamfundet utan de som skall skriva motsvarande text vid nästa jubileum. Dessbättre har förordets antikvariska inriktning inte varit styrande för författarna och man gör bäst i att bortse från det.

De två första kapitlen är skrivna av Claus Møller Jørgensen och behandlar den professionella historievetenskapens framväxt ur 1800-talets bildningsborgerliga historiekultur. Historisk Tidsskrift var vid sin begynnelse egentligen en tidskrift i mängden och man sysslade mestadels med kållpublikationer och litteraturöversikter. Man ansåg sig, också i hög grad tidstypiskt, värna det "verkliga och organiska" i främst fäderneslandets historia. Det viktiga, eller substantiella, är förstås att denna inriktning ledde över i professionalism: historia skulle skrivas med vetenskapliga metoder och generera ny kunskap. Historisk Tidsskrift grundades förhållandevis tidigt i ett komparativt perspektiv. Møller Jørgensen har skrivit ett intressant komparativt upplagt kapitel om de nationella historietidskrifternas utveckling i det stora Writing the Nation-projektet.¹ Nu koncentrerar han sig istället på Historisk Tidsskrift enbart och undersöker i vetenskapssociologisk anda hur professionalismen etableras genom gränssättning. Det rör sig om tre typer av gränser: 1. Den metodologiska gränsen, gränsen mellan professionell och amatör. Här kommer frågan om vetenskaplig metod och kvalitet in. 2. Den tematiska gränsen, gränsen mellan relevanta och icke relevanta ämnen. 3. Den tempora gränsen, gränsen mellan vad som är historia och vad som är samtid – eller annorlunda uttryckt vad som är vetenskapligt objekt och vad som är aktiv politik. För det kännetecknar nämligen 1800-talsprofessionalismen, att den lilla elitgruppen historiker överlappade den lilla elitgruppen politiker. De professionella hade därför en viss insiderkunskap om politiken, men de kunde inte monopolisera kunskapen om det förflutna ur en politisk position. Det blev nödvändigt att konstruera en temporal diskontinuitet mellan det förflutna och samtiden. När man undersökte politiken som objekt i det förflutna hade politiken, förstådd som historikerns egna lidelser och passioner "kallnat av". Historikernas objektivitetsanspråk inbegrep därför tanken att ett visst tidsspann *måste* ligga mellan historikern och dennes undersökningsobjekt, annars kunde vetenskap inte skiljas från politik.

Møller Jørgensens forskningsresultat är som mest intressanta när flera av dessa gränsdragningsprocesser berörs, som i fallet med Kristian Erslevs artikel om dragonen Niels Kjeldsen, publicerad 1902. I det allmänna historiemedvetandet hade Kjeldsen dött en heroisk död, ensam attackerande preussiska husarer

¹ Claus Møller Jørgensen: "Scholarly Communication with a Political Impetus. National Historical Journals.", i Illaria Porciani og Jo Tolleebeek: *Setting the Standards. Institutions, Networks and Communities of National Historiography*. Palgrave Macmillan 2015, s. 70-88.

1864. Kjeldsen hade fått ett eget minnesmärke 1891 och en stor oljemålning av konstprofessorn Frants Henningsen aktualiserares hans minne 1901. Erslev visade i sin artikel 1902 att den entydigt heroiska versionen av Kjeldsens död var källkritiskt ohållbar. Därmed mobiliserares han professionalismens hela auktoritet i en aktuell historiepolitisk konflikt. Den konservative Johannes Steenstrup opponerade sig emot att artikeln skulle publiceras. Det Møller Jørgensen visar är att Steenstrup inte hade något att invända emot Erslevs metod, utan Steenstrup ville att politik och vetenskap bör hållas åtskilda. Det är Erslev som institutionaliseras som fadersfigur för danska historiker och Steenstrup som ansetts som förlorare, men frågan är om inte Steenstrup – med sitt elfenbenstornsargument – haft fler ättlingar? Steenstrups professionella norm återfinns ju till och med i förordet till jubileumsnumret, i föresatsen att avbryta historieskrivningen 2003 för att bevara ett visst avstånd!

När man under 1970-talet undersökte den historiska professionalismen vid 1900-talets början så utgick man ofta ifrån att källkritiken bar på ett immanent politiskt progressivt drag. Det är en mycket snäv uppfattning som förtiger att det fanns utmärkta källkritiker med mycket konservativa politiska uppfattningar, men denna utgångspunkt skapade en framstegs- och relevansberättelse som, trots att den är empiriskt svag i hög grad verkat identitetsbildande för danska historiker (en liknande berättelse, knuten till bröderna Weibull, finns i Sverige). I enlighet med vetenskapshistoriska stadieorter, särskilt Thomas Kuhns, var det lätt att tänka sig att det metodimmanenta framsteget vid 1900-talets början senare kunde följas av ett teori-immanent framsteg, en föreställning som fler än de marxistiska historikerna fastnade för. Møller Jørgensens kapitel om perioden 1865-1917 innehåller flera stöttestenar för denna berättelse och man kan därför säga att han uppfyller syftet om en ny och kritisk syn på Historisk Tidsskrift.

Få element i historieskrivning är i så hög grad historikerns egna konstruktioner som diskontinuiteterna, de så kallade "genombrotten" och "epokskiftena". Kristian Erslev och Erik Arup har bågge spelat stor roll för den här typen av diskontinuiteter, så som de använts för det danska historiefackets identitetsbildning. Man har framförallt överdrivit motståndet mot Erslev och Arup och velat se det som politiskt betingat. I själva verket startar berättelsen om det metodimmanenta framsteget som ett element av självstilisering hos Erslev och Arup själva. Møller Jørgensen visar att Erslev upplevde motståndet mot sina källkritiska studier som större än det i själva verket var, men Erslevs element av heroisk självstilisering förbleknar invid Erik Arups. Han är den verklige maestron när det gäller konstruktionen av historiografisk diskontinuitet. Hans Kryger Larsens kapitel om Historisk Tidsskrift under Arups tid rekapitulerar den nyare, mer realistiska Arupreception som vuxit fram efter Thyge Svenstrups stora biografi. Kryger Larsens kapitel lägger kanske inte så mycket nytt till Inga Flotos briljanta recen-

sion av Svenstrups biografi² men är välskriven och balanserad och breddar också bilden. Han visar hur Arups och bröderna Weibulls traditionsuppor i vissa avseenden var en ganska ytlig affär. Liksom ett konstnärligt avant-garde ville de stilisera sin insats med hjälp av en radikal historiografisk diskontinuitet. De använde sig därför av ett mycket smalt traditionsbegrepp: traditionen var vad som var dumt och enkelspårt och där fanns ingenting att lära. Denna attityd gjorde inte dem själva till dåliga historiker, men den har varit ett vansktigt arv för senare generationer som ständigt riskerat att kasta ut barnet med badvattnet. Humaniora är mer betjänt av ett bredare, snårigare traditionsbegrepp anser jag, ett traditionsbegrepp som handlar mer om slitstarka dilemmata för historikern att hantera, än om ytliga "framsteg", "paradigmväxlingar" etcetera. Historieskrivning är en mångfarterad och komplicerad verksamhet och många av de problem som renässanshistorikerna ställdes inför tvingas även dagens historiker brottas med.

Från och med 1940-talet upplevde den humanistiska vetenskapens företräda-re allt större press att modernisera sig. Det smala traditionsbegrepp som avant-gardisterna använt sig av kom under denna tid att plockas upp och spridas. Det gällde för humanister att skapa diskontinuitet i sitt eget förflyttna, att finna brytpunkten när disciplinen blev en "riktig" vetenskap, och vad som var en riktig vetenskap var sällan någon empirisk fråga. Det fanns också motreaktioner mot den ytliga traditionsuppfattningen. En sådan var Povl Bagges artikel från 1940: *Om historieforskningens videnskabelige Karakter*. Denna period är viktig för förståelse av humanioras nuvarande läge. Knud J.V. Jespersen som skrivit om åren 1942-1962 har dessvärre skildrat denna period med betydande inslag av harmoniseringande teleologi. Man kan ifrågasätta hur pass "meningsfulla" förbindelserna var mellan de ekonomiskt inriktade historiker som dominerade dansk historievetenskap och den internationella ekonomhistoriska och samhällsvetenskapliga forskningen. Vad handlade egentligen Astrid Friis och Albert Olsens kritik av Heckscher om?³ Jespersen utelämnar sådant som inte passar in i bilden av ett harmoniskt framsteg. Man kunde kanske med större rätt hävda att den kvantifiering och specialisering som präglade mycket forskning från denna tid gjorde forskarna mer insnöade, mindre av intellektuella kosmopoliter. Men Jespersen har nu en gång försvirrat sig åt att hylla historievetenskapens utveckling: den "struktur- och socialhistoriske tilgang" har gått sin "sejrsgang" och den danska historieveten-skapen har omstöpts till "en metodiskt bredt funderet disciplin med samfunds-mässig nutidsrelevans." Ja, om man får säga det själv så.

Jag är oenig med flera av Jespersens tolkningar, exempelvis av Povl Bagges berömda artikel från 1940. Enligt Jespersen var den ett rop i öknen som man för-

2 Inga Floto: "Myten om Erik Arup – i anledning af en disputats" *Historisk Tidsskrift* 106:2, 2006, s. 521-50.

3 Albert Olsen: "Professor Heckscher og historikerne" og Astrid Friis: "Økonomisk historie og professor Eli F. Heckscher", *Historisk Tidsskrift* 11: 2, 1947-1949.

stod först fram på 1970-talet. Jag menar snarare att det Bagge säger i sin artikel från 1940 var något som de flesta historiker egentligen höll med om vid den tidpunkten, så till den grad att man uppfattade det som common sense, kanske till och med en smula banalt! Först en senare tid kunde ur sin traditionsglömska betrakta vad Bagge sa som nytt. Först en senare tid uppfattar exempelvis den begreppshistoriska metoden som ny, trots att äldre tiders historiker hade mycket stor kompetens på området, men man deltog inte i den historiografiska framstegsdiskursen och behövde därför inte skylda med det.

Carsten Due-Nielsen, som skrivit om perioden 1962-1988, är den författare som hårdast försvurit sig åt det antikvariskt värdsamma idealet att man inte får värdera perioder som ligger allt för nära i tiden. Fölkjaktligen har hans två kapitel format sig till tillförlitliga krönikor över det arbete som gjorts. Den "fremgang" Due-Nielsen skisserar, består mestadels i kvantitativ växt av historiedisciplinen.

Ett annorlunda, för att inte säga motsatt, tillvägagångssätt möter man hos Jan Pedersen som skrivit avslutningskapitlet för perioden 1988-2003. Pedersen är den ända författaren som försöker placera Historisk Tidsskrift i en större samhällsprocess. Detta innebär att han försöker renodla bakomliggande mönster främst kring de debatter som utspelats i tidskriften. Det innebär att Pedersen går betydligt längre i subjektiv tolkning än vad de andra författarna gör, men detta är inte särskilt problematiskt eftersom han är helt öppen med sitt tillvägagångssätt. Av författarna är det faktiskt bara Pedersen som har en kvalificerad redogörelse för de teoretiska premisserna för sin historieskrivning.

Utifrån debatterna renodlar Pedersen tre teman som präglar historievetenskapens utveckling: den språkliga, den liberala och den identitetspolitiska vändningen. Den sistnämnda är den grundläggande, förstår man sedan. Förändringsprocessen kan karakteriseras som att en identitetspolitisk dagordning utmanat och i viss mån ersatt en samhällshistorisk dagordning som eftersträvade en analytiskt distanserad helhedsförståelse av samhällsutvecklingen. Detta senare är ju vad Pedersen själv företräder, och man kan i viss mån tolka hans text som ett ställningstagande emot den identitetspolitiska dagordningen. Pedersens text är inte systematiskt bevisande utan mer av en sammanhangssökande essä. Som sådan är den riktigt lyckad. De samband Pedersen skisserar, mellan identitetspolitik och liberalism, mellan Foucault och Fukuyama, har, tror jag framtiden för sig, och Pedersen hade kunnat få stöd för flera av sina teser i internationell forskning, exempelvis Daniel T. Rodgers *Age of Fracture* (2012). Ska man leta efter svagheter eller kanske snarare otydligheter i essän så bör man betona skillnaden mellan att företräda en analytiskt distanserad helhetsförståelse av samhället och att hävda att en sådan dominerade i det förgångna. Denna skillnad betonas alltför sällan i den här typen av synteser vilket innebär att det normativa och det empiriska sammanblandas. Att företräda en analytiskt distanserad helhedsförståelse av samhällsutvecklingen, normativt och i sin egen praxis, är oproblematiskt, för att inte säga exemplariskt, men att hävda att en sådan dagordning dominera-

de historievetenskapen innan den identitetspolitiska dagordningen fick fäste är, tror jag, ett ganska vanskligt guldbålderstänkande som idealiseringar historievetenskapen innan "det postmoderna tillståndet" och som aktualiseringar frågor om empirisk bevisning, som knappast faller inom ramarna för Pedersens essä.

Vad kan då sägas om Historisk Tidsskrifts jubileumsnummer som helhet? Det innehåller flera goda bidrag, främst Pedersens syntetiska essä och Møller Jørgensens empiriskt-intensiva studie av professionalismens gränsetablering. Men det långa tidsperspektivets möjligheter utnyttjas inte. Carsten Due Nielsens kapitel om de långa linjerna är mestadels en uppräkning av personer och saknar såväl analytiska som syntetiska poänger. Kanske hade Møller Jørgensens fokus på professionalismen kunnat få bilda en röd tråd framställningen igenom? För professionalismen är väl vad som motiverar Historisk Tidsskrifts existens även fram till nästa jubileum?

SIMON LARSSON
INSTITUTIONEN FÖR IDÉ- OCH LÄRDOMSHISTORIA
UPPSALA UNIVERSITET
SIMON.LARSSON@IDEHIST.UU.SE

temp

TIDSSKRIFT FOR HISTORIE

NR. 11 2015

ARTIKLER

John F.L. Ross:

"Innumerable Others": Reassessing King James VI/I's Scandinavian Sojourn

Camilla Schjerning:

Følelsesgeografier og fællesskaber i København 1771-1800

Haakon A. Ikonomou:

To Remember Like a Diplomat

Karl Christian Lammers:

Tyskland efter Berlin-murens fald 1989 og den tyske forening 1990. Et essay

AFSKEDSFORELÆSNING

Uffe Østergård:

Danmark og EUropa

BILLEDE I KONTEKST

Anne Folke Henningsen:

Kirgisere i Zoologisk Have 1900

DEBAT OG ANMELDELSER